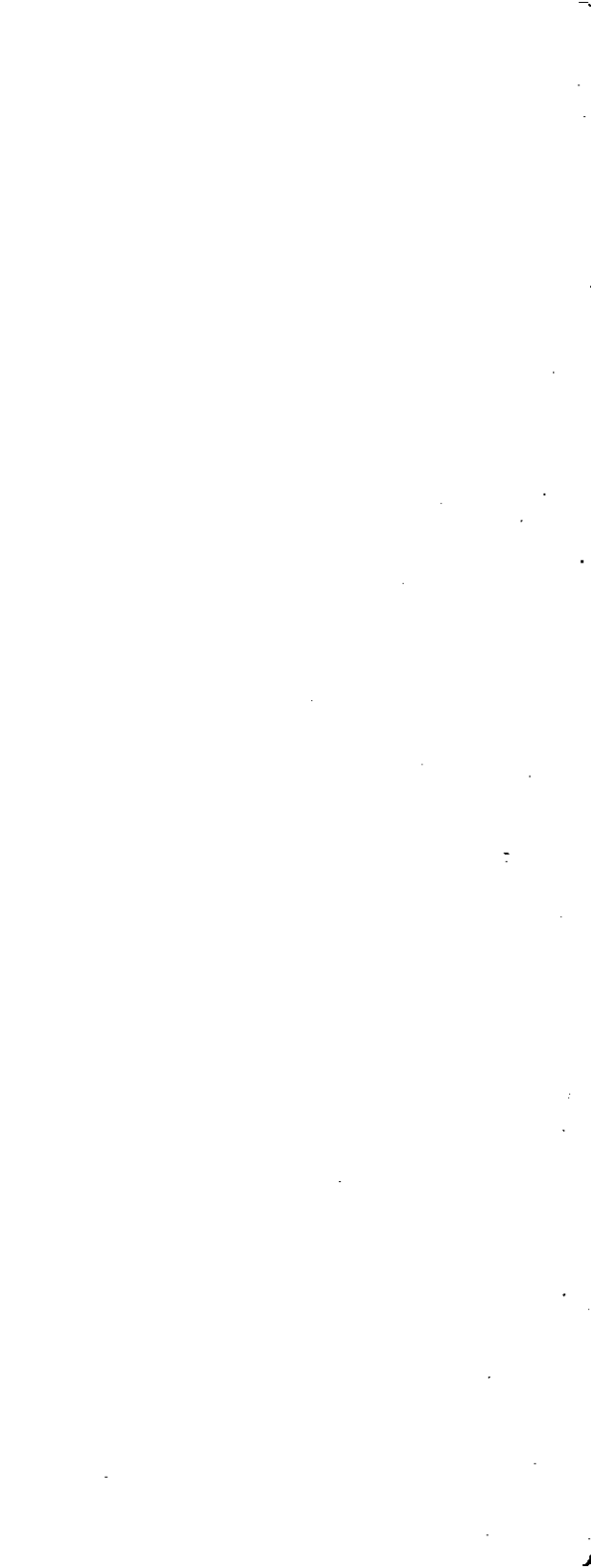

LJENKO URBANČIČ

SREČANJA
PORTRETI
DEJANJA

1-2-3

“...Urbančičevo knjigo sem ob prejemu začel listati, pa me je njena vsebina tako prevzela, da sem na mestu nadaljeval z branjem. Toliko stvari, ki jih opisuje, sem tudi jaz doživel; razen tega sem tudi jaz bil domobranec; in naposled je Urbančičev slog tako močan, da kar pritegne pozornost. Je rojen za pisanje.”

— *Vladimir Kos, SJH*
Tokio, 1994

“...Pisatelj jih po lastnih doživetjih tako plastično prikazuje, da zaživijo pred bralčevimi očmi. Pripoveduje sočno in nazorno, jezik je bogat in svež, čeprav živi vsa povojna leta v angleškem svetu. Iz vseh vrstic diha topla ljubezen do slovenskega naroda.”

— *Martin Jevnikar*
Mladika
Feb. 1992

“Med slovenskim tiskom v Avstraliji je zelo malo proznih del, še manj pa je takih, ki bi se ukvarjala s politično-spominskimi temami. Ljenko Urbančič je v samozaložbi izdal knjigo *Srečanja-portreti-dejanja 1.*, v

Ljenko Urbančič
SREČANJA
PORTRETI
DEJANJA
I-II-III
1995

Založila in izdala

mm press

P.O.Box 70 Waverley, NSW 2024
Australia
Tel.: 02-389 9517

Hvala za pomoč,

*Beverly Anderson
Alfred Brežnik
Alfred Brežnik ml.
Douglas Darby
Anton Gržina
Zvonimir in Margaret Pranjić
Jože Žohar.*

Naslovna platnica: Črtomirovo in Bogomilino slovo pod Južnim križem; dvanajst stoletij nad nami.

Zadnja platnica: Prapor Mount Milene z Južnim križem in lipovimi listi.

– Oba posnetka: Beverly Anderson -Urbančič

Ljenko Urbančič

**SREČANJA
PORTRETI
DEJANJA
I–II–III**

Sydney, Avstralija 1995

Ex Libris

Zvestoba
do in
prek
groba

**GENERALU LEONU RUPNIKU
PADLIM IN POBITIM
SLOVENSKIM DOMOBRANECM
SLOVENŠKIM ČETNIKOM
VSEM ŽRTVAM VOJNE
IN DRŽAVLJANSKE VOJNE**

Katorga

Dnevnik iz katorge

Zadnjič sem pospravljaj pisalno mizo, ko sem hotel odbrati knjige. Pri takih opravkih se zamudim ponavadi dolgo. Pa ne zaradi posla samega, temveč me zapeljujejo razne družinske zanimivosti: fotografije, umetne rože, pisma in še druge drobnarije, priče iz preteklosti, spomini na dopisovanje ljubečih se, spomini na dvorjenje, na plese s kotiljonskimi četvorkami, na poroko in še druge predmete lepih in žalostnih trenutkov. V mapi sem iztaknil orumenele papirje, vzel sem jih v roke in bral. Ko je stopila v sobo mati, je bil okoli mize še vedno nered, zakaj bral sem ves čas rokopise svojega prednika z materine veje, s katerim sva si bila podobna kot dvojčka. Ti listi so bili dnevnik iz katorge:

5. junija 1842. – Danes, ko sem stopal po obed h kotlu mimo tistega, prav nič zlobnega častnika, ki se drži grbasto, za kar smo mu izrekli krošnjar, sem se pogledal pod noge in uzrl zanemarjene škornje, ki bodo v kratkem začeli pokati, ker jih nisem že dolgo mazal. V tistem mi je šinila v možgane prepričevalna, naivna, toda trdovratna misel.

Spomnil sem se namreč svojega očeta, ki je bil zastran take brezbriznosti okoli obuvalu hud. Seveda, vesten in skrben, kakršen je – takega ga je naredila dvajsetletna carsko-uradniška služba – bi godrnjal nad menoj, češ ko si boš sam služil kruh, boš že videl, kakšno je življenje. Po pridigi bi stopil k mizici s čistilnim priborom, pobrskal in izvlekel mažo s krtačo vred ter mi oboje pomolil.

“Praviš, da ni maže. Ne ljubi se ti pogledati. Seveda, zelo preprosto je reči ‘ni.’ Potem bo že oče iskal in čistil. Jej, jej, nobene brige!”

Ko bi jaz vzel škornje, bi se on potolažil:

“No, ali ni tako bolje? Le varčevati, varčevati, ko se težko kupi.”

Častnik stoji grbasto, se tolče s palico po škornjih, gleda v množico kaznjencev in ne vidi nikogar. Nekaj misli. Že prav blizu njega sem, zato delam krajše in počasnejše korake. Treba mu je tako dati časa, da premisli tisto, kar že je, do konca, zakaj potem me bo – o tem ni dvoma – pogledal pod noge in nato pomignil z ukrivljeno palico:

“Fej, kakšne pa imaš škornje, saj ti bodo razpokali zdaj zdaj. Se ti ne ljubi pobrigati se za mažo, e?”

“Saj bi, gospod nadporočnik, toda ne dajo nam je,” se bom izgovarjal.

“Res, kako je to? Mažo ti vendar mora dati narednik, “ se bo čudil, jaz pa bom skomignil z rameni, zato mi bo velel za njim. Šla bova do skladišča, koder bo opomnil narednika, da je treba izdajati mažo za usnje redno in ta mi bo dal polno, veliko pločevinasto posodo, kar zadostuje za vse ljudi v koči.

“No, le namaži si!” mi bo velel nadporočnik, se tolkel s palico po škornjih ter opozarjal na mesta, ki niso dovolj namazana.

“Tako, vidiš. Pa še podplate namaži. Da, da, podplate tudi, to jih ohrani dolgo. Tako. In preden bo leto naokoli, se še kdaj spomni na ta posel!” bo končal in odšel: moje zahvalo bo slišal le napol.

Tisti hip je častnik res izpregovoril. Gotovo je dognal tisto misel do kraja in se streznil. Zakričal je:

“Stopite hitreje h kotlom! Ali niste nič lačni?”

O, jaz sem že lačen, lačen, predvsem pa razočaran, zakaj tista trdovratna misel me je prevarila. Resnica je, da je tukaj Sibirija, moj oče pa je daleč, daleč.

6. junija. – Današnji dan ni bil tolikim in tolikim enak, zakaj dognal sem nekaj, kar me je mnogo vznemirjalo. Na koncu polja je raztegnjen obris mesta z umazanimi hišami in cerkvijo,

katere zvonik prodira v nebo. Na desni je pokopališče, kjer se pozibavajo topoli. Ti čemerni in vitki velikani. Držijo se kakor tepeni paglavci. Vsako jutro jih od umivalnice opazujem, čeprav ne vem, kakšna je njihova življenska zgodba in modrost. Čutim, da vem, vendar se ne znam izraziti. Tako jih gledam mnogokrat, oni pa mene, ki vem sicer, da je zunaj ograje še drug svet, ki pa nam je tako daleč kakor nebesa: zakaj prelep je in misliti nanj pomeni predrznost, prav tako, kakor če bi metal pogled – pa čeprav le izpod čela – umazani mužik na knezovo hčer, ko jaha konja postrani v sedlu in z bičem v roki.

Današnje jutro se vozijo po nebesni kupoli črni, razvlečeni oblaki in se trgajo, da se prikazujejo jasni, toda brezsončni kosi neba. Tako vreme mi za spremembo ugaja in prav zaradi tega razpoloženja sem dognal življensko zgodbo in modrost teh čemernih in vitkih velikanov.

“Je že tako na svetu,” pravijo in se neprestano ter nalahno pozibujejo.

Pa res, današnji dan ni bil enak tolikim in tolikim.

7. junija. – Danes so v naši koči zopet, kakor že tolikokrat govorili o jedeh in bolešno požirali sline.

“Ne, ne, ni je še lakote, ni je še, sicer se ne bi sprehajale po taborišču mačke in stikale za mišmi,” je vrgel med sestradane ljudi misel star možak, ki je v življenju že mnogo doživel.

“Kaj mačke! Toda prišel bo čas, če bo šlo tako dalje, ko se tudi miši ne bomo branili,” je počrnil našo bodočnost mladenič mojih let.

“Miši?” so se začudili in upirali ostali.

“Miši, da, miši,” je potrdil mladenič. “In slednjič ni to nič posebnega. Jaz se jih tudi ne bi branil.”

“He, miši! Fuj! Mene že vije!” je slabilo nekatere.

“He, dragi moji, saj to ni tako hudo. Za petdeset kosov tega našega sira pojem še zdajle miš,” se je nasmehnil in raztegnil

široka usta, za katera so nekateri trdili, da so sila požrešna že na pogled.

“Nikoli, Oskarjev,” so ga klicali po imenu.

“No, petdeset kosov,” je vztrajal fant in prožil desnico.

“Jaz dam takoj svojega. Jaz tudi. Tudi jaz.”

Nad polovico v koči je obljubilo sir, če poje tisto ostudnost. Ostalim se je zdelo neumno in slednjič gledali bojo in imeli zabavo, čeprav ne bojo nič žrtvovali.

Ko so pogodbo sklenili, so odšli na dvorišče, stikali in prežali, dokler niso na gredi ujeli sive poljske miši. Mladi Oskarjev je prijel kožuščkasto živalco, jo dvignil za ped nad glavo in se zagledal vanjo. Ogledoval si jo je, kakor ogledujemo lep grozd in ne vemo, ali naj ga pojemo ali prihranimo, ko ga je vendar tako škoda.

Kaznjenci so postajali nestrpni.

“Bo kaj? Daj no, daj. Saj nas hoče le potegniti!” so kričali nanj.

“Moral sem se prepričati,” mi je pravil kasneje,“ da je ta neuzitna stvar le kos sira; potem že ni bilo več težko.”

Kmalu se je ostreje zagledal v dolgorepo žrtev in se ji približal. Tudi žival je gledala preplašeno v njegova požrešna usta. Nenadoma je Oskarjev ugriznil in mišje glave ni bilo več. Slednjič je na hitro pogoltnil še ostanek ter si obrisal brado.

Dva iz množice sta bruhnila.

Posel je bil opravljen, kaznjenci se najbrž – vsaj tako bi bilo pravično – niso kesali zastran sira. Pljuvali so in se smejali. Oni mali črni pristaniški delavec pa je sočno zaklel.

8. junija. – Pred meseci, ko je bilo v kočah ležišč malo, tako da je moralo spati tudi po pet kaznjencev na dveh pogradih, je spal Aleksej na dveh ležiščih sam, zakaj razglasil je brez hrupa in zadrege, da je okužen. Kaznjenci so se ga izogibali, on pa je spal udobno. Prav tako je bilo pri vodi. V koči smo imeli tri trebušaste steklenice za čez sto mož, Aleksej pa je zaradi

preplaha pil iz svoje. Ko so ga javili ranočelniku, ga je ta pregledal in oštel:

“Mrha, umivaj se, umivaj, drugega ti nič ne manjka.”

Po tistem razkrinkanju so ga začeli kaznjenci sovražiti, ker jih je tako nemarno prevaral, in soglasno so potrdili, da si je hotel pomagati s tisto igrano omejenostjo, v resnici pa je neumen prav toliko, da mu to nese. Tako tudi drži po moje.

Nekoliko zgrbljen je, z dolgo spodnjo čeljustjo, konjski podobno, temne polti, s črnimi bujnimi in valovitimi lasmi. Predvsem pa tiste črne oči, nemirno begajoče, kakor psičkove, ki opazuje kost v gospodarjevi roki. Takega si ne morem predstavljati brez mahajočega repa.

Nekoč mi je pripovedoval, da je v mestu prav dobro živel. Tihotapil je saharin.

“Pred večnadstropno hišo,” so mu begale oči, “sredi mesta sem dal kupcu tri pude saharina, ker mi je rekel, da ga gre prodat v tretje nadstropje. Naj ga počakam pred hišnimi vrati, je naročil. Hiša je bila zvezana po podstrešju s sosednjo. V mestu sem poznal vsak kot in sem vedel tudi za to staro zvijačo, toda zahotelo se mi je malo zabave. Pred vhod sosednje hiše sem postavil pet močnih pretepaških pajdašev. Ko je goljuf prišel po stopnicah, so ga oni v veži premlatili, jaz pa sem mu vzel tiste tri pude.”

Danes je Aleksej izmaknil nekomu sir, zato je prišel pred tovariško sodišče. Izgovarjal se je z jokavim glasom, da se je zmotil in naposled, da je za vse enaka pravica.

“Tudi starešina kočje vas je zadnjič pri nabavi tobaka ogoljufal, zakaj njega niste dali pod odejo?”

“Ti, čuješ, Aleksej, pazi na besede! Koga sem jaz ogoljufal?” mu je zagrozil starešina, postaven, lep in prav toliko pokvarjen mlad mož.

“To je bilo takrat, sedaj pa je drugače, od takrat dalje veljajo zakoni, ki smo jih postavili v koči. Prav nič se ne obotavljam!

Čimprej boš napel zadnjo, prej boš prestal!" ga je priganjal močan čevljar s širokim vojaškim pasom.

"E, seveda dosledni nismo, sicer bi dali pod odejo prav tako starešino. Pa kdo se upa bosti z bikom? On ima moč: kar reče on komandantu, to velja," je tožil nekdo.

"Saj to je tisto, da se ne upamo postaviti za svoje pravice," je potrdil drugi.

Starešina se je pri tem oklevanju potuhnil na spodnjem pogradu, Aleksej pa je odnesel zadnjo plat na dvorišče. Od nekod je nekdo prinesel novico, da bo dal novi taboriščni poveljnik več kruha in gostejšo kašo. In kočja se je poglela.

Popoldne smo pisali pisma. Čez Aleksejeva ramena sem ujel na papirju stavek okorne pisave:

"Ljuba Julijana, prosim Te, bodi mi zvesta."

Moj prvi stavek pa je bil:

Ljuba Tatjana, ali misliš name?"

Eh, kaj bi tisto, slednjič se najini pismi – če ne štejemo sloga, jezika in pisave – pravzaprav nista nič razlikovali.

9. junija. –Ko sem šel mimo umivalnice, sem se ustavil ob gruči. Stopil sem na prste in ugledal na sredi dva moža, čepeča ob kanalni odprtini. Mlajši je držal palico, ki je visela v kanal in je po njej plezala prestrašena, izmučena, ostudno mokra podgana. Ko je prilezla do odprtine, je kaznjenec palico potresel in ogabna stvar je pljusnila v vodo. Po tistem so se vsi zarežali z zadoščenjem. To se je ponovilo mnogokrat in kaznjenci so se vsakokrat bolj režali, zakaj igra jim je prijala. Če je ogabna živalca prilezla do roba, se je že kdo ustrašil, češ, ušla bo, toda čepeči mož se je uzrl kvišku s strokovnjaškim izrazom, ki naj bi zagotovil:

"Ne boj se, tovariš, še bo zabave."

Pa so bili zopet pomirjeni: kakor otrok, ki mu vzamejo iz ust za trenutek dudljico, pa mu jo že v istem trenutku zopet vrnejo.

In zabava se je začela od kraja. Igra je zabavala tudi mene, toda naveličal sem se in odšel.

Pri koči so stali kaznjenci in oni najmlajši, študent, jim je pravil, da mu je v tem času, ko zahaja sonce, najhuje in bi se brez pomisleka zaletel z glavo v ograjo.

Vsi so mu prikimali. Tudi jaz, vendar sem se izmuznil kakor grešnik za vogal koč, zakaj domislil sem se podgane v brezupni borbi z nami, ki si drznemo biti otožni ob sončnem zahodu.

Jutro

Ljubljana

29. marec – sušec 1943

Postscript za Alekseja

Dnevnik iz katorge je objavilo Jutro 29. marca 1943 pod italijansko okupacijo. Sibirski katorga je zakamuflirano koncentracijsko taborišče Gonars, pomaknjeno za sto let v preteklost – izven cenzorjevega dosega.

Bilo je verjetno sredi 1944, ko je stopil v mojo pisarno v Ljubljani Aleksej. Isti kot pred dvema letoma v Gonarsu: dolg, konjskemu podoben obraz, črni, bujni lasje, močni beli zobje, žive črne oči in sedaj skrbno prstrižene brčice, obleka dostojna.

Tega je danes že sedeminštirideset let. Pred časom, ko sem imel na Mount Mileni dva konja – Janeza in Muchacha – sem še bolj vzljubil konjsko anatomijo. Konj je prelepa žival, pa naj ga gledamo s kateregakoli konca. Lepa je glava, lep je obraz in lep je baržunasti gobec, zato ni prav, da ga v slovenščini, jeziku, v katerem čebela ne pogine, temveč sočutno in spoštljivo umre, tako kličemo; v angleščini mu pravijo usta.

Kot nekoč, se je Aleksej tudi sedaj bavil s črno borzo in bogve še s čim. Kot se je v taborišču znal izmuzniti batinam pod odejo, se je tudi znal izogniti belim in rdečim; on je vodil državljansko vojno po svoje in za svoj račun.

Tiste dni smo v Ljubljani trpeli precej pomanjkanja. Moja smola pa je bila še po vrhu v tem, da si zaradi štiriintrideset centimetrov dolgih stopal nisem mogel nabaviti na kupone čevljev. To sem tudi omenil Alekseju.

Ni še preteklo nekaj dni in že se je pojavil na vratih Aleksej. Z nasmehom, ki je še bolj podaljšal njegov obraz, je izza pasu izvlekel krpo debelega usnja, s katerim mi je čevljar prav hitro potempljal enega od mojih dveh parov čevljev. Aleksej je odklonil plačilo, pa tudi za nobeno drugo uslugo me ni vprašal. Po tistem se menda nisva več videla. Ko sem po dolgih letih uspel dobiti iz domovine kopije nekaterih mojih objavljenih

črtic, me je še posebej ganil odlomek o Alekseju in nikoli več nisem pozabil tistega kosa usnja, ki ga je Aleksej položil na mojo pisalno mizo.

Življenje nas tepe, opominja, uči nas ljubiti in sovražiti, nas pa tudi navdihuje, plemeniti in preizkuša. Prav je, da človek okusi glad, ponižanje, vojno in izgubo svobode.

Čeprav sem bil edinec, me starša nista razvajala. Poslušati sem moral tudi ponekatero pridigo, ki se je često končala z grožnjo o lakoti in tujih vratih, ki me bojo še nekoč tepla po hrbtu. Taki očitki so me tudi vzpodbujali, da sem hotel na lastni koži občutiti tiste črne napovedi. Seveda to ni bilo lahko doseči, zakaj moral sem rotiti očeta in mater, da sta me naposled le pustila ob velikih počitnicah zapustiti dom in se podati na morje z nekaj borimi dinarji. Bilo je dve leti pred drugo svetovno vojno, ko sem občutil glad, tujino in spanje pod milim nebom. Opravil sem izpit ali dva, drugi so prišli kasneje, nekateri verjetno še čakajo.

Še vedno sem moral od časa do časa poslušati zmerjanja, vendar sta mi starša odslej vsaj prizanesla z grožnjami o lakoti in tujih vratih. Če bi se z Aleksejem ponovno srečala v katorgi, bi bil do njega in drugih bolj strpen. Saj je res, da je bil Aleksej z vsemi mažami namazan in da je svojemu sotrpinu izmaknil cel zaklad, dnevni obrok parmezanskega sira, toda trpel je glad kot skoraj vsi, in še bolj, ker mu ni nihče pošiljal priboljškov.

Pravtako bi me Aleksejev dolgi obraz več ne motil, saj mi že dolgo tega vendar ugaja tudi baržunasto-mehki spodnji del dolgega konjskega obraza.

Mount Milena

Avstralija

December – grudni 1989

Gonarški pretor Macchi

Elegantni polkovnik, poveljnik italijanskega koncentracijskega taborišča v Gonarsu je bil konte in baje lastnik te zemlje, za najemnino katere naj bi mu država plačevala lepe denarje, zakaj taborišče je bilo postavljeno na plodni furlanski ravnini in se je vtapljalo v neizmerno morje pozibavajoče se koruze; le sloki zvonik v daljavi je kot puščica prediral nebo in služil neznanцу za spoznavno znamenje.

Polkovnik je, mogoče tedensko, v kar najbolj premi črti prehajal več predelov taborišča in se – kot se to razume za njegov čin – ni zanimal za podrobnosti. Tega mu tudi ni bilo treba, zakaj imel je za svojo desno roko capitana Macchija, ki je bil v civilu baje ravnatelj zasebne trgovske šole. Kot je pričal njegov opereseni klobuk, je bil Macchi alpinec. Biti alpinec je bila, če ne zastran drugega, že zaradi tistega pokrivala, stvar ugleda. In ni dvoma, da je bil prav tisti klobuk, ki je prispeval levji delež za alpinski esprit de corps. Želja vsakega siciljskega novaka je bila nositi planinski klobuk.

Macchi, ki je spominjal na dr. Antona Korošca, je bil severnjak. Rad je divje kričal, čeprav ni bil divjak. Pravico je delil, kot rimski pretor, na taboriščnem zborišču. Nekoč je prebunkal po hrbtu jetnika, ki je ukradel sotrpino srajco.

“Farabutto – baraba,” se je drl in mu za kazen odštel ure na kolu pod vročim furlanskim soncem. Tolkel ga je s pestmi in mislim, da ni uporabil svoje jahalne paličice, ki jo je nosil, podobno kot britanski častniki, v glavnem za okras. Macchi ni veljal za slabega človeka. Nismo mu zamerjali, ko ga je popadala očetovska jeza in tudi ne, kadar je na ves glas grozil komu z brco v razkorak, zakaj zadovoljil se je le z besedami.

Kar se tiče kola, je bil v italijanski vojski predpisan kot kazen za nepokorne vojake. Proti pravilom pa so bili italijanski

vojaki deležni klofut in brc; podobno kot vojaki v prvi Jugoslaviji, pa vendar nikoli v avstrijski ali nemški vojski.

Važno je, kdo, kako in zakaj tepe. Za Macchija je bilo bunkanje naporna in resna zadeva. Če je bila v njem troha sadizma, ga jaz pač nisem zaznal.

Le kako je moralo biti pri srcu capitanu Macchiju, ki se je štel za ducejevega človeka, ko so ga baje bivši nemški zavezniki jeseni 1943 v Trstu s številom drugih nesrečnežev pobrali na ulici, mu položili zanko okoli vratu in ga iz maščevanja za eksplozijo v Vojaškem domu z vsemi skupaj obesili?

Mount Milena

Avstralija

Januar – prosinec 1990

Gonarški rov

V italijanskem koncentracijskem taborišču Gonars smo trpeli lakoto, ki sicer ni mejila na življenje in smrt, bila pa je kot kapljajoča voda, okrutna in stalna. Gladovanje so prekinjali paketi, ki so sčasoma začeli prihajati bolj redno. Vozili so jih s poveljništva na vojaških dvokolnih karocah z muljo vprego. To so bili trenutki upanja, veselja in razočaranja. Odredba je dovoljevala petkilogramski paket mesečno, dejansko pa ni bilo omejitve. Posebno hudo je bilo tistim, ki niso imeli doma svojcev ali dobrih prijateljev. In kdo naj bi vendar pošiljal priboljške nesrečnežem iz Čebra, kjer so Italijani požgali cele vasi, izselili vse prebivalce, jih v posmeh proglasili za svoje zaščitence ter poslali z družinami vred v koncentracijska taborišča. Trpečih čebrskih družin se spominjam, ko so jih prignali v Gonars. Med to množico sta bila tudi brata Rede, takrat šele otročička, ki sem ju spoznal in se z njima spoprijateljil dvajset let kasneje v Sydneyu.

Skoraj gladovali so tudi meščani in pomanjkanje je pravtako trpelo italijansko prebivalstvo ter vojaki, ki so nas stražili ob žici v vetru in dežju.

Zjutraj smo dobivali lonček tople, rahlo osladkane, vendar užitne tekočine, neko zmes prežganega žita in cikorije, sredi dopoldneva pa hlebček okusnega kruha iz mešane moke ter košček parmezanskega sira, ki bi se ga ponavadi dalo stlačiti v škatlico za vžigalice. Za kosilo in večerjo smo prejeli veliko zajemalko okusne juhe, v kateri je ob srečnih dnevih zaplavalo celo dvajset majhnih makaronov.

Posoda, v kateri smo prejeli to tekočo hrano, je bila del italijanske vojaške opreme. Za boljše prileganje vojakovemu telesu, je bila izdelana v obliki ledvice. Imela je pokrov z vzmetnim držajem, v njeni notranjosti pa sta bila še lonček,

pravtako z vzmetnim držajem, ter žlica. Zaradi varnosti, italijanske namreč, nam niso izdali ne nožev ne vilic.

Ob lepih dnevih smo pred kosilom radi postajali ob žici, ki nas je delila od kuhinje, katere neomejeni gospodar je bil poklicni višji naređenik kraljevske jugoslovanske vojske iz sosednjega ujetniškega taborišča slovenskih podčastnikov. Kljub visoki in močni postavi, so ga noge le slabo nosile in je imel težave pri hoji. Strogi možakar, kateremu se je poveljevanje podajalo pravtako kot sedlo konju, se ni samo dobro razumel na svoj posel, temveč je bil povrhu še prava pojava poštenjaka; pa zato tudi steber naše morale.

Kuharji so bili močni fantje, zakaj delo je bilo naporno in so morali prenašati polne težke kotle v predele taborišča. Bili so tudi dobro rejeni, ker so se smeli najesti iz kotla do sitega, iz kuhinje v svojo barako pa jim je bilo dovoljeno odnesti samo dva hlebčka, kuharski dnevni obrok. Šef sam je često poklical h kuhinjski žici dva najmlajša zapornika, ki jima je bilo mogoče dvanajst let in sta bila dvojčka, ter jima podaril svoja hlebčka.

Kadarkoli je nastal okoli kotlov nered, smo kaj kmalu zaslišali vodnikov gromki glas:

“Kuvari, ne izdajte!”

To je ukazal po srbsko, v poveljevalnem jeziku jugoslovanske vojske. Tedaj so kuharji, kot odrezano, poveznili svoje zajemalke.

Če smo ob lepem vremenu pred kosilom postajali in sloneli na dolgih kuhinjskih mizah, ki so jih kuharji prinesli iz kuhinje, da bi se mogli pri delu sončiti, nas je nagnal pa kar po domače, po primorsko:

“Ne sedejte na mize z vašmi zadnjicami, kej ne videste, de se tem sječe zelenjava inu meso!”

Nekega večera je skupina jetnikov ustavila kuharja, ki se je vračal z dela v svojo barako in je imel v žepu skrito steklenico olja. Čeprav je bil močan, so ga pretepli in je tudi izgubil zavidljivo službo; hujši od batin je bil prezir vseh sotrpinov.

Ne vem, kako je preživel vojno pretepeni in osramočeni kuhar iz Gonarsa. Ali je kdo in kdaj odlikoval njega, katerega rehabilitacije – umevno – takrat niso mogli oznaniti s fanfarami, temveč se je prikradla med nas ne vem že kdaj le iztiha, kot se to dogaja z barjansko meglo? Ukradeno olje ni bilo namenjeno odpuščenemu kuharju za lastno uporabo, temveč naj bi služilo za razsvetljava v rovu, ki ga je takrat naskrivoma kopala skupina komunistov, med drugimi tudi Bojan Štüh, s katerim sva delila barako.

Zamisel za rov sem prav mogoče dal jaz, ko sem jo med drugimi omenil svojemu bratrancu Dušanu Urbančiču. Ni pa bila plod moje domišljije, temveč sem si jo živo zapomnil iz filma Velika iluzija, ki je prikazoval življenje zavezniških častnikov v nemškem ujetništvu za časa prve svetovne vojne. Med njimi so bili smeli, vztrajni in premeteni možje, ki so večkrat poskušali bežati, kar pa je uspelo le nekaterim. Težave jim je namreč delal glavni ječar, pravitako bistri in odločni častnik, invalid s kovinsko vratno oporo in mogočnim imenom Erich von Stroheim.

Za bežanje skozi rov je bilo potrebno dosti priprav, naporov, lesenih podbojev, motvoza, razsvetljave in tajnosti, kot sem to 1948. leta izkusil tudi sam pri bežanju iz britanskega Y-lagerja v severnozpadni Nemčiji.

Za začetek rova so si gonarški zarotniki izbrali barako v bližini žične ograje. Ker je del zgradbe stal na vzpetini, je njen nižji konec nudil kar najbolj prikladen prostor za odlaganje izkopane zemlje. V istem kotu barake so si dvonožni krti ustvarili vhod v podzemlje, tako da so z ročno krožno žago prerezali lesen pod. Da bi upravičili vso dejavnost in premike v

tistem kotu, so si omislili neke vrste kolovrat, s katerim so pridno strugarili šahovske figure in so jih, mislim, tudi podarjali ali zamenjavali za razne usluge z italijanskim osebjem. Kot se za vsako delavnico spodobi, da ima vrata, ki ločijo lastnika od nepoklicanih zijal ali nepridipravov, je tudi tukaj visela odeja med pogradom in steno. Kadar je bilo potrebno – in to je bilo često – je bila zavesa zagrnjena.

Za komunista Benedikta, ki je bil v taborišču pod lažnim imenom, ker so ga imeli Italijani na spisku na smrt obsojenih, je bil rov dokončan prepozno. Karabinjerji so Benedikta že pred tem odpeljali vklenjenega.

Bojan Štih, ki je kakšne tedne kasneje pobegnil skozi isti rov, je usodo svojega ideološkega tovariša opisal po dolgih letih v presunljivem Šestem čakanju.

Mount Milena
Avstralija
Junij – rožnik 1991

A casa, insomma damu...

V sredi marca 1942 je iz vojašnice vojvode Mišiča na Taboru, poznane tudi kot Belgijska, krenila po ljubljanskih brljuzgastih ulicah dolga karavana, z velikimi rdečimi križi poslikanih italijanskih vojaških ambulant, v katerih notranjosti pa ni bilo bolnikov ali ranjencev, temveč slovenski ribelli – uporniki – ki niso imeli vklenjenih rok le posamično, marveč so jih povrhru za večjo varnost še po šestericah družile verige, katere so znali tako vešče in urno nameščati napoleonsko oklobučeni italijanski kraljevski karabinjerji.

Eden teh potnikov, ki niso vedeli, kam jih vozijo, sem bil tudi jaz; bilo mi je dvajset let. Ko so se po več urah vožnje začela odpirati ambulantna vrata, smo se znašli v italijanskih planinskih vojašnicah pod sila visoko steno, preko katere se je neslišno vsipal vitek slap. Povsod je ležal sneg; rekli so nam, da smo na Tolminskem. Peljali so nas v veliko, čisto in mrzlo sobo, katere tla so bila obložena s ploščicami. Tisto malo lesa, ki so nam ga izdajali dnevno, je bil še neposušen in ni hotel goreti. Hrana je bila pičla, vendar smo nekaj časa prejemali po dva okusna hlebčka iz mešane moke. Hišni red nam čez dan ni dovoljeval sedeti ali ležati po pogradih, zato sem imel ledene noge ves čas, razen nekaj ur pred vstajanjem. Ker so nam omejili gibanje le po sobi, nismo vedeli, kdo so zaporniki po drugih delih vojašnice, niti, koliko jih je. Širile so se razne novice, dobre in slabe. Dobre so potrjevali naši stražarji. Tudi našo prošnjo za izdajo mila so znali zasukati po svoje, češ da ga ne bomo potrebovali, ker bomo kmalu odšli domov. Nihče drug ne zna tega storiti bolje kot Italijani. Pri njih je bilo vse domani ali kvečjemu dopodomani – jutri ali pojutrišnjem. Naj jim bo hvala za tiste izmišljotine, tudi te so nam lajšale zapor.

Z nami so v glavnem postopali dostojno, umazali pa so se, ker so nam, tujcem, vsilili rimski pozdrav pri apelih, ko so dvakrat na dan klicali vsakega posameznika po imenu pred dežurnega častnika.

Mladenič iz logaške skupine – tudi jaz sem Logačan po očetu – je vzel ta obred resno ali pa ga je premeteno sprevrgel v burko in iznad pričakovane norme celo izpopolnil. Njegovi nastopi so postali privlačen dogodek, kot tiste figure, ki se v beneškem zvoniku prikazujejo in tolčejo na zvon vsako uro. Ko so ga poklicali, je s kar najbolj resnim obrazom iztegnil desnico, pri tem gromko sestavil pete in navdušeno vzkliknil:

“Presente!”

Takšen je bil Logačanov prispevek k izboljšanju našega zaporniškega življenja. V isto vrsto je spadal tudi premeteni Aleksej. Podoben abesinskemu cesarju Selassiju, ki je po italijanski zmagi zbežal v izgnanstvo v London, je tudi Aleksej imel dolg obraz in črne bujne lase. Za nameček pa si je omislil iz odeje ogrinjalo a la Selassi in se tako odet javljal na pozivih. Tudi njemu hvala za toliko zdravega smeha; le škoda, da je nekoč kasneje izmaknil sojetniku kos parmezana.

Nekega dne nas je prišel nagovorit v najbolj čudni italo-slovenščini mlajši častnik. Mogoče je šla moja domišljija predaleč, ko sem si ga zamislil kot enega tistih Slovencev, ki so se brez velikega pritiska prelevili iz Kovača v Fabra, iz Vodopivca v Bevilacqua, iz Urbančiča v Urbanija. Mogoče, mogoče.

Takole nam je mož poskrbel za razvedrilo:

“Bodite pridni ino vse ba dabru inu boste kmalu šli a casa, isomma damu. Ma če ga boste cattivi, insomma žljeht, vas stavimo nečku u ferru, željezu, inu vas stavimo na kroh inu vadu.”

Hvala janičarju; po svoje nam je tudi on pomagal.

Po več tednih smo zares zapustili mrzle vojašnice pod visokim slapom, toda v smeri Furlanije. Zopet so se pojavili karabinjerji in zarožljale so verige kot ob Miklavževih nastopih. Ne vem, kje so nas odpremili na vlak, izkrcali pa v San Giorgiju di Nogaro, od koder smo pešačili in rožljali v družinah po šest.

Sneg je, če ga je tukaj sploh kaj bilo, izginil in začenjala so cveteti sadna drevesa.

Prispeli smo v koncentracijsko taborišče Gonars; insomma ne a casa ne damu.

Mount Milena

Avstralija.

Marec – sušec 1990

Začetek konca

Kolikor malo morale je še ostalo našim boljševikom po množičnem poboju domobrancev, njihovih somišljenikov, žen in otrok, jim je docela skopnela, ko so uprizorili ponižanje vseh ponižanj, dachauski proces, usmrtili svoje dovčerajsnje tovariše-komuniste ter nadaljevali s čistkami, kar vse razumemo pod imenom Goli otok.

Tam je bil začetek njihovega konca, konec vere, ki je izdala njih in konec njih, ki so izdali vero.

Čeprav boljševikom ni nikoli popolnoma uspelo pridušiti vesti – tega upornega božjega glasu – za kar so počeli v Rogu, na Teharjah in v Logatcu, so se vsaj za nekoliko skušali otresti svoje more, ko so se tolažili z očitkom: mar niso bili domobranci izdajalci in okupatorjevi zavezniki? Niso pa mogli raztegniti svoje vesti tako na široko, da bi opravičili uničenje svojih partijskih in partizanskih tovarišev ter prijateljev, s katerimi so nekoč v gozdovih delili težave in gorja.

Titovo zoperstavljanje Stalinu je bilo prirodno. Šlo je za to, kateri bo zmagal, ne pa kdo od dveh je boljši, zakaj zločinca sta bila oba. Titovci so potem, ko si so zavarovali hrbet, imeli priložnost poraženim izkazati nekaj človečnosti in dostojnosti, pa je niso.

Ko je Hitler postal kancler, je bil soočen z nevarnostjo svojih večmilijonskih rjavosrajčnih jurišnikov pod poveljstvom Ernsta Röhma, ki so načrtavali drugo, tokrat resnično socialistično revolucijo. Homoseksualec Röhm je bil surovež in poveljnik koncentracijskih taborišč. Njegov glavni stan je postal gomorsko in sadistično gnezdo. Hitler se je zvezal z vojsko, udaril po Röhmju in ga uničil skupaj s tisočem ali dvema njegovih pripadnikov. Aretirane so brez obotavljanja pobili. Vse se je v glavnem zgodilo brez poniževanja, čisto, z

ustrelitvijo. Samemu Röhmu so ponudili revolver, ki ga je odklonil. To je bila noč "dolгих nožev."

Nacisti so okrasili taboriščne vhode s porogljivimi gesli, da delo osvobaja, naši boljševiki pa so ponižali in nagnali zapornike na Golem, da sezidajo kamnit spomenik v zahvalo partiji, ker jih je prevzgojila. Takole so jih prevzgajali:

Ko je pristala ladja z novim transportom, je novodošle čakal špalir starih zapornikov, ki so navalili na novince z barbarskim in oglušujočim kričanjem:

"Banda! Udri bando!"

Palice so se lomile na krvavih telesih in obrazih. Teror je bil strašen in vesoljen.

Potem je vsak novinec dobil svojega goniča. Na štiročajnih lesenih nosilih so kaznjenci prenašali težke kose marmorja. Bilo pa je urejeno tako, da je novinec moral nositi na svojem sprednjem koncu skoraj vso težo tovora. Majhen spodrsljaj in že je nesrečnež dobil kamen na noge. Kot nekoč črnski sužnji na ameriškem jugu, je novi zapornik, smel gledati samo v tla ali v zid. Ječarji in poboljšani so klicali nepoboljšane "banda," kar je veljalo hkrati množinsko in edninsko.

Preiti iz bande v prevzgojene pa ni bilo kar tako. Pomenilo je poniževanje, zatiranje, mučenje in pretepanje svojih sotrpinov. Pomenilo je hlinjeno pazljivost pri morečih političnih urah. Pomenilo je ovajanje.

Primerjati ta boljševiški red z zverstvom, bi bilo žaljivo za večino živali, razen za podgane, ki so že ustvarjene kot take. Le nekaterim zapornikom je uspelo ohraniti več ali manj pokončnosti, mnogi so padli. Da bi preživeli, so se morali popodganiti. To pa je bil najbolj tragičen del tistega, kar se imenuje Goli ter popoln moralen stečaj ječarjev in njihovih veleječarjev, ki so Goli zasnovali.

In žene ter otroci obsojencev doma? Žene so venomer silili k ločitvi in v nezvestobo. Bile so največkrat brez dohodkov, brez

kruha in često brez stanovanja. Otroke so zmerjali z izdajalci in se jih branili celo v otroških vrtcih. In prijatelji? Ostali so samo zelo redki in še tisti iz strahu niso pomagali mnogo. Pisma so prihajala neredno. Zapornike so po letih mučenja spustili na svobodo duševno strte; brez prijateljev, brez upa; brez vere.

Na Golem je bil tudi oficir, pol Srb, pol Čeh, ki je partizanal po Bosni. Nekoč 1944, ko se mu je priskutilo dolgotrajno množično skandiranje "Sta-lin Ti-to, Sta-lin, Ti-to," si ni mogel kaj, da ne bi vzkliknil:

"Doklej še to dretje?"

Za opazko je dobil resen ukor. Nekaj let kasneje pa so se politična kolesa čudovito zavrtela. Nekateri tistih, ki so nekoč vzklikali Stalinu, so pravočasno spregledali in se brkatega Gruzijca najbolj goreče odrekli. Še več, uspeli so stlačiti na Goli tudi tega prvoborca. Ko so ga po letih odpustili in vkrcali na ladjo, je bila tam tudi skupina partijk, ki so ga klicale, da se jim pridruži:

"Druže, ti si svojo krivdo že poplačal, sedaj si eden nas."

Doskorajšnji zapornik in kasnejši avtor knjige o Golem pa se je na palubi slekel do nagega, pometal kaznjenske cape v morje, da so mu morali mornarji dati nekaj od svojega, in se razdrl:

"Nimam kaj plačati, ker nisem nič zakrivil. Družbo sem si vedno izbiral sam. Ve pa pojdite v tri materine!"

Bil je med tistimi, ki se niso udeležili podganske tekme, zakaj Stvarnik mu je dal močno telo in močnega duha. Bil je pri začetku in pri začetku konca, mogoče tudi pri samem koncu.

Mount Milena

Avstralija

December – grudni 1990

Popotne

Domotožje

Sonce lega k počitku. Z ostrorobim kamenjem posuta cesta se vzpenja, pod menoj pa leži morje. Na njegovi gladini, ki kaže dobro voljo biti mirna ko steklo, plava zelen otoček z belo cerkvico: kakor lesketajoč se lesteneč v neizmerno prostornem svetišču. Bele pečine obroblyajo otokovo obalo in zato se mi zdi, ko jo gledam zviška, kakor krajec hleba z oglodano skorjo ob robu.

In lezem po cesti, s telečnjakom na rami in krušnjakom ob boku. Jermenje me reže v ključnico in lačen sem. Imam še nekaj surovega masla, vendar ne kruha. Cesta se več ne vzpenja in pred ovinkom uzrem hišo. Stopim po kamnitih stopnicah navzdol na dvorišče, ograjeno s kamenjem. Na pragu stoji dekletce z mlajšim bratcem, ki malomarno gloda veliko zagozdo pšeničnega kruha. Ko so mu rezali od hleba, se je prav gotovo drl:

“Še, še, to je premalo.”

Sedaj pa se ponuja s kosom in ustvarja tek meni, lačnemu žicarju-potepuhu, da bi mu ga kar iztrgal iz rok. Tako požrešnih oči nimajo samo otroci; vsi smo taki.

“Dober dan!” pozdravim in poprosim za malo kruha. Dekletce me gleda preplašeno; mati mu je že pravila, da se je treba takih potepuhov, beračev in Ciganov varovati in se skriti pred njimi. Vendar steče fantič v hišo in se vrne s podobnim kosom, kakršnega ima sam. In ko se zahvalim in poslovim, sta otroka najbrž vesela, da sta se me odkrižala tako poceni, jaz pa odidem na cesto, sedem na kamnito ograjo in si razgladim na kruhu tisto malenkost masla.

Mimo prižene pastirček kravo in nekaj koz. Z bičem poganja živali, pod pazduho pa nosi košek sliv.

“Si lahko vzamem kakšno?” vprašam.

Deček prikima in naberem si jih v pest.

Nebo je že posuto z zvezdami; cesta se spušča nizdol k morju, nato v zaliv, obdan s peščico hiš. Še danes ne vem, kako se imenuje to naselje, pa se mi kar zdi, da je mesto, zakaj ob morju so sila radodarni s takimi naslovi. Le kaka deseterica luči utripa, na ladjici sredi zaliva pa so postavili ribiči žaromet in mamijo ribe.

Tik morja stoji vila in v njej mežika svetloba. Še vedno sem lačen, zato vstopim s staro pesmijo o popotujočem študentu. Služkinja pokliče gospodinjo, mestno gospo. Ponovim željo, gospa pa se opravičuje, da so že povečerjali. Nato mi dajo juhe z rezanci v pločevinasti skodelici in košček kruha in gospa me odvede v polmračni prostor. V naslanjaču sedita sključeni še dve postavi, najbrž stara mati in oče. Tudi meni ponudijo naslonjač, pa se ne morem nasloniti, ker me ovira telečnjak.

“Hm, takole sedeti in gledati skozi polkrožno odprtino, ki služi namesto dvojnih vrat in od katere držijo stopnice do morja!”

Pa ni nič s to mislijo, zakaj potepuh sem in občutim, da ti ljudje – gotovo so letoviščarji – niso nič kaj navdušeni nad mojo navzočnostjo.

Ko mi gospa natoči še kozarec vina, vem, kaj mi je storiti. Zahvalim se in poslovim.

In spet sem na cesti ob zalivu; nebo ni več posuto z zvezdami, prevlekli so ga oblaki. Cesta se začčenja vzpenjati, jaz pa sem truden. Zraven samotne, polmestne hiše zavijem na pobočje. Hišni pes na dvorišču je začutil tuja in laja.

“Se že unese,” si mislim in pognem odejo na tla, nato si oblečem še vetrnjačo in spalne hlače, položim telečnjak za vzglavje in ležem. Ampak pes še vedno laja; v presledkih in vztrajno. Z drevja pa, ne vem kakšne vrste je, ker je tema, se vrtinči nekako podolgovato in trdo listje, da se zdi, kot bi nekdo

metal kamenčke. In pada precej nagosto ter strahotno šušti. Tudi pes še vedno laja v enakomernih presledkih. Zdi se mi, kakor da stoji za drevesom sovražnik ter preži, kdaj me bo raztrgal. In potem zapazim na cesti še neslišno postavo, ki mi, tako se mi zdi, dolgo večnost ne izgine izpred oči. Srca, kakor da ga nimam več, tako se mi krči. In v tej svojevrstni grozi, združeni s silnim hrepenenjem po materi, očetu in domu, se popolnoma skrušim. Tako uničen sem – ne vem, ali je to naključje ali zveza med strahom in domotožjem – da bi sila rad zajokal. Seveda s solzami je spet tako, da se nam zdijo mnogokrat smešne in človeka sploh nevredne, v resnici pa jih je Bog ustvaril zato, da ljudem v težavah in žalosti odleže.

Tega zoprnega psa in šuštenja ne prenesem več. Zvijem odejo, vzamem opremo in krenem naprej po gozdu ob cesti. Med korenine debelega drevesa položim glavo in pomirjen ko potolažen otrok zaspim.

Naš rod

Št.8 – 1942-43

Potepuh

Stopil sem z majhne poštne jadrnice in se vzpenjal po kršnem bregu h glavni cesti. Na stezi se je med skalami sončil gad. Ko sem ga opazil nekaj korakov pred seboj, sem se ustrašil, da mi je začelo srce naglo biti. Iz studa in neupravičenega besa sem začel metati za njim kamenje, da bi ga zmrcvaril, toda bil je urnejši od mene. Vročina je brezobzirna, zakaj sence bežijo na sever.

Pod borovce kraj ceste položim telečnjak in truden ležem. Sila se mi stoži po domu. Daleč sem in sam, popolnoma sam. Brez volje se dvignem, treba je dalje. Pred menoj se vleče neskončna bela in trda cesta, na levi in desni se širi ravnina z grmičevjem. Telečnjak se mi lepi na moker hrbet, jermena me režeta v ključnici. Žareče sonce me tako pritiska, da se mi ne da niti misliti. Topo štejem korake v razdaljah brzozavnih drogov. Cesta se spušča in ko zavije v gozdiču, uvidim, da sem zaman pričakoval nekaj novega, kar ne bo več enolično in ubijajoče, zakaj pred mano leži prav taka ravnina z grmičevjem, za las podobna prvi, in neskončna bela cesta jo deli na dvoje.

Niti enega ptičjega glasu ni slišati, zakaj živalce so se poskrile po grmovju in se potuhnile kakor učenci v šoli, kadar se znaša jezni učitelj nad njihovim tovarišem.

Koze stopicajo med bornim zelenjem in ga smukajo. Dečki, ki pasejo živali ali delajo družbo pastirjem, prepevajo, objestno kričijo in režejo šibe. Ko me ugledajo, si pomignejo in nekdo mi pokaže jezik. Nato prileti za menoj kamen in pade na trdo cesto, nekaj korakov vstran od mene

“Pa kdo te je to navadil?” vprašam popolnoma brez moči.

“Čakaj, čakaj, ko pridem do tebe, ti bom nategnil ušesa kot zajcu, boš videl!” preti paglavcu od nekod izza grmičevja moški glas, zato se pobalini unesejo.

Mogoče me je ubilo toliko sonce, ki mi je pritiskalo na možgane in me onespobilo, da bi se sam uprl. Mogoče se mi je zdelo tisto tako otročje in brezpomembno; najbrž pa sem bil mnenja, da sem brez pravice, ko sem vendar potepuh in je moj dom daleč.

Náš rod

Št. 10 - 1942-43

Dve zori pod Trsatom

V sušaško študentsko počitniško zavetišče, ki je bilo pred zadnjo vojno v gimnazijskem posloplju, smo se ponavadi vračali pozno v noč, ko je hišnik že ugasnil vse luči. Bila nas je skupina Ljubljančanov, pa tudi Hrvatje. Kramljali smo dolgo v tople poletne noči, vse dokler nas ni premagal spanec. Pripovedovali smo si, kaj smo čez dan videli in počeli, kje in kaj smo jedli. Lačni smo bili često, čeprav je bilo mogoče obedovati tudi za bore dva dinarja v pristaniški Ljudski kuhinji, ustanovi, ki so jo vzorno vodile usmiljenke. Po izdatno in okusno fižolovo juho smo lahko šli ponovno, polovico bele štruce pa smo prejeli le enkrat.

Takrat mi je bilo sedemnajst let in se mi je, kot večini sostanovalcev, prvič spolnila želja videti ta čudež, morje, ki mi je sedaj pomagalo blažiti glad.

Nočni pogovori so se večkrat vrteli okoli romantičnih uspehov, resničnih in izmišljenih, zakaj moški so mnogokrat bolj brbljavi kot ženske in niso vsi, ki se držijo tiste dunajske, da "ein Kavalier geniesst und schweigt – gospod uživa in molči." Radi tudi pozabijo, da je vedno treba zamolčati grešnika, če že ne greh.

Na Trsatu, do katerega vodi neskončnost stopnic, so bili večkrat večerni plesi na prostem, kjer smo imeli priložnost spoznati domače plesalke. Starejšo dveh sester je po enem teh plesov spremljal domov – kot smo zvedeli pri poročanju naslednji večer – zagrebški akademik Antun.

Šlo je že proti jutru, ko sta ljubimca slonela v predveži njene hiše in v strastnem objemu utrgala prepovedan sad. Šele tedaj se je on zavedel, da niti ne ve dekletovega imena. Ko jo je vprašal po njem, mu je prešerno in poltiho oznanila:

"Pravkar svita..."

Antun nas je po tistem na hitro zapustil, dekle pa sem kmalu srečal na ulici. Ni me iznenadilo, da je vprašala po njem. Ko sem ji povedal, da je odpotoval, sem na njenem obrazu opazil rahel in otožen smehljaj.

“Nič mi ni rekel,” je še dodala, jaz pa sem se iz zadrege zazrl v njene roke in si še do danes zapomnil indigo-modro obarvane prste; verjetno je bila strojepiska.

Kar je onega ranega jutra pod Trsatom “pravkar svitalo,” je bila zora. Kot njena mlada znanilka. Ista beseda za uho; razliko med malo in veliko začetnico opazi le oko.

Mount Milena
Avstralija
December – grudni 1989

Caprijski encores

Spomladi 1947 so začele britanske vojaške oblasti preseljevati kraljevsko jugoslovansko vojsko ter njej pripadajoče družine iz Neaplja in okolice v britanski predel zasedene Nemčije, zato sem se odločil, da moram še preden zapustimo Italijo, videti Capri, drugo domovino Axela Muntheja.

Čeprav sem skoraj dve leti potoval po Italiji največ sam, se mi je tokrat zahotelo družbe, in ker se je zgodilo, da sem imel nekaj tisočakov, kar je bilo dovolj za dva povratna listka, sem povabil s seboj Slovence mojih let.

Bilo je lepo sončno jutro, ko smo odpluli iz Neaplja in čez dobro uro pristali na otoku. Ogledala sva si Modro jamo in na vrhnjem delu, Anacapriju, Munthejevo vilo. Tudi za skromno kosilo in fijakar sva imela dovolj. Potem je vir usahnil in sva se napotila k cerkvi San Michele – z istim imenom je Munthe krstil svojo knjižno mojstrovino – da si ogledava keramična tla, na katerih so upodobljeni svetopisemski prizori. Tukaj pa je že ležala ovira, ker je bila cerkva zaklenjena. Vendar bi to ne bilo najhujše, ker popotniku itak ne uspe vedno videti vsega, ko ne bi že v trenutku prihajala iz sosedstva žena z velikim ključem v roki. Vedela sva, da to pomeni lire, ki jih nisva več imela, kar sem ženi tudi takoj priznal. Ona pa me je mirno in prijazno potolažila ter s samo po sebi umevnim glasom rekla:

“Boste pač plačali, ko pridete drugič,” in že je zavrtela velik ključ v cerkvenih vratih.

“Drugič?” sem se nasmehnil. “Kdaj bo ta ‘drugič’?”

“To me nič ne skrbi. Kdor pride na Capri enkrat, pride ponovno,” se je nasmehnila in nama odprla vrata.

Tisti ‘drugič’ pa je prispel še dvakrat: 1982 in 1985. Bilo je jeseni 1982, ko sva z Beverly – ona prvič – obiskala Capri in cerkvice. Tokrat so bila vrata odprta, pri njih pa je stal starejši

možak in prodajal oštevilčene vstopnice. Odragal nama je dva listka. Ko sem vprašal še za dva dodatna, je pogledal naokoli, če je še kdo v najini družbi. Nisem hotel tratiti njegovega časa, zato sem mu na hitro in kratko obnovil zgodbo iz 1947. leta, nakar je mož zamahnil z roko, se nasmehnil in končno ugovorjajoče odtrgal še dva listka ter sprejel denar za štiri.

1985 sva bila z Beverly ponovno tam. Posnetek naju dveh sva poslala tudi Ludviku Klakočerju v Sydney, da mu obudim njegove spomine z otoka, vendar me je kasneje razočaralo in potrlo, ko mi je Lujo odkril, da ni nikoli obiskal Caprija, ker mu v Italiji ni uspelo priti južneje od Rima.

Izvrsten slovenski prevod San Michela, ki smo ga imeli Slovenci že 1934, je bil namreč Klakočerjevo delo; eden spomenikov, ki si jih je postavil tihi Lujo, posebljenje polnega klasa.

Mount Milena
Avstralija
Marec – sušec 1990

Srečanje na mostu

Florenco sem videl prvič pozimi 1946. V družbi z britanskim častnikom, s katerim sva delila sobo v hotelu Baglioni, sva si šla ogledovat mesto. Na Ponte Vecchio sem poizvedoval za most, na katerem je Dante Aligheri prvič uzrl Beatrice. Prizor, ki je odsihmal navdihoval slikarje in dajal zaslužka izdelovalcem gobelinov, kaže očeta Božanske komedije z desnico na srcu – ljubezen na prvi pogled – strmečega v bitje prelestno.

Hodiva ob reki Arno in povprašam nasproti prihajajočega karabinjerja za tisti famozni most; kar nerodno mu je, ker ne ve. Pa se pojavi poštar. Ta je pravi, on vse ve, si mislim, dokler mi ne odgovori brezbrizno:

“Ma chi lo sa – le kdo naj bi to vedel.”

Pred naslednjim mostom se nama približuje stara aristokratka visoke, vitke postave in vzravnane drže. V roki dežnik, okoli vratu pa na zlati verižici viseči lornjon, kar mi bliskovito predoči damo, ki je skozi podoben lornjon na predvojnih študentskih plesnih vajah v ljubljanskem Narodnem domu bedeče opazovala z dvoraninega balkona svojo brhko hčer in njene oboževalce.

Poizkusim v tretje.

“Oprostite, signora, ali mi veste povedati, na katerem mostu je Dante prvič ugledal Beatrice?”

Promptno in vedrega obraza – zavedajoč se, da gleda na nas sedem stoletij – bi skoraj vzkliknila, če ne bi bila, kar je bila:

“Prav tukajle, signore, kjer stojiva midva.”

In že je odhajala: vzravnano in v istem ritmu kot je prišla.

Brez šale, stoletja niso lebdela le nad signoro, tudi nad mano; za britanskega kolego pa ne vem.

Mount Milena, Avstralija, Marec – sušec - 1989

Odrešenikov na levo krog

Ob vznožju majhnega italijanskega, s srednjeveškimi stolpi obdanega mesta Eboli, ki leži še južneje od južnega Salerna, se je v letih Gospodovih 1945-1947 vrstilo pod častitljivimi grčastimi oljkami na stotine obsežnih britanskih vojaških šotorov, v katerih je prebivalo tisoče pripadnikov razorožene kraljevske jugoslovanske vojske, v sosednjem delu pa še njihove družine.

Kot nešteto podobnih nebogljenih mestec, bi verjetno tudi to ostalo nepoznano in nepomembno, če se ne bi potujoči Kristus nekega dne ali večera odločil, da napravi konec svojim napornim zemeljskim pešačenjam navzdolž italijanskega škornja ter obrnil mestu svoj utrujen hrbet. Kaj ali kdo je navrgel tisto poslednjo slamico, ki je pomagala zlomiti Odrešenikovo potrpljenje, ni znano. Vemo le, da je ondotni letopisec vnesel dogodek v obilne bukve z besedami:

“Cristo se e fermato ad Eboli,” kar pomeni po naše, da se je Kristus tukaj ustavil.

Tudi jaz sam se nisem nikoli napotil južneje od Ebolija. Čeprav sem pod oljkami trpel glad, mi je bil slikoviti kraj kar všeč, zato sem si prizadeval, da si kolikor mogoče olajšam taboriščno vsakdanjost.

Včasih bi se sprehodil po mestnih ozkih, vijugastih in strmih ulučicah pod balkoni, ki so bili tako kot okenske rešetke, skovani iz železa v bohotnih baročnih oblikah. Okolje me je navdihnilo in nagnalo, da si ga – nevešč risar kot sem – ohranim v svoji skicirki.

Drugič sem se podal, nekaj peš, malo z vlakom na tirensko obalo v starogrško Poseidonio, ki so jo zmagoviti Rimljani preimenovali v Paestum. Res, da me je želodec po plavanju v morski svežini še bolj opominjal, da je taboriščna hrana

nezadostna, vendar sem se tolažil, da je vsaj boljša od gonarške. In čeprav le polsit, mi vsaj modrine morja in neba ni nihče kratil. Tukaj me ni grelo le sredozemsko sonce, temveč sem se sončil tudi v davnini nečesa, kar je bila nekoč Graecia magna. Nad menoj so kraljevale razvaline klasičnih stebrov in še dobro ohranjeno slemensko čelo nekdanjega templja. Na lačnega begunca so zrla dolga, slavna stoletja, kolikor že naj bi veljala taka uteha.

Često sem se odločil za enourno hojo, s katero sem dosegel kanal, ki je namakal plodovite sadovnjake in paradižnikove nasade. Vedno se mi je pridružil po kakšen taboriščnik. Čeprav smo rabutali, škode nismo delali. Če bi nas zasačil jezen lastnik z naperjeno puško, bi naša bratovščina obstala na mestu, dokler se kmet ne bi unesel. Nakar bi se oglasil jaz in obnovil zgodbo o italijanski zasedbi Slovenije, ko njihovi vojaki niso le rabutali, temveč so včasih posekali celo manjše češnjevo drevo, ga naložili na vojaško dvokolnico ter obirali in zobali češnje spotoma, ne da bi jim bilo treba zaostajati v pohodu.

Nekoč je mati ukorila sina, ki je rentočil in nam pretil z dvocevko:

“Molči! Kaj pa tvoj brat Salvatore, ki je še vedno ujetnik v Rusiji? Bog naj se ga usmili. Mogoče se tudi tam najdejo ljudje, ki mu včasih utešijo glad.”

Potem nas je blaga žena povabila z besedami:

“Le kar pridite. Dosti dobrega sadja, čeprav obtolčenega, leži tudi po tleh. Vedno se bo našlo kaj za vas.”

Prostrana sadna kampanja je imela v sezoni oborožene čuvaje, ki so si zgradili preprosta ognjišča in zasilne kolibice. Eden teh nam je nekoč celo skuhal mineštro z rezanci in fižolom. Odkazal nam je tudi osušeno smokvo, s katere smo obirali sladke sadeže. Tam smo jedli neosoljene paradižnike, čeprav brez kruha, in se vmes namakali v kanalu.

Pod oljkami je tiste čase bival in pesnil tudi domobranski poročnik Dimitrij Jeruc. Umrli je v Belgiji in ni nikoli več videl domovine, svoje koprnenje po njej pa je izlil v kitico:

*Kvišku ozrem se, nebo je temno,
vse okrog mene je hladna tujina,
na vratu pa čutim ledeno roko,
zakaj tako daleč si, o, domovina?*

Spomladi 1947 je britansko poveljstvo zaukazalo podiranje šotorov in celokupno taboriščno prebivalstvo preselilo v Munster-lager v severozahodni Nemčiji.

Iz nekevrstnih čustvenih pobud sem obiskal Eboli 1985 v družbi z Beverly. Pokrajina je pred leti imela rahel potres, ki ni napravil velike škode. Srednjeveška obzidja so še vedno gospodovala nad mestom, ki v tem času ni skoraj nič porastlo. Železniško postajo je že dolgo temu načel zob časa. Njen espresso bar je imel sedaj v najemu mlajši komunist, ki se je celo medlo spominjal Slavov izpod šotorov. Ker za to progo ni bilo dovolj potnikov, so vlaki vozili bolj redko in sva z Beverly porabila za romanje v mojo preteklost mešanih občutkov skoraj ves dan.

Večne oljke so trepetale v vetrovnem, vendar sončnem oktobrskem popoldnevu. Potem se je nebo naoblačilo in veter je zavel ostreje. Kot božji sin v davnini, sva tudi midva kaj rada storila svoj na levo krog.

Mount Milena

Avstralija

Avgust – veliki srpan 1992

Eno in drugo

Ifigenijina psica

V lanski julijski številki ljubljanske Nove revije je Ifigenija takole nekako izpela svoje želje v pesmi brez rime:

*Najprej bi ji izbrusila zobe,
nato jih izbila z dletom,
ji razrezala ustnice, jo ostudno
tetovirala po trebuhu,
ji spela stegna s klamfo, potem pa jo
prepustila splavljanju mladih...*

Šlo mi je na jok, potem pa me je sililo k bruhanju.

Zdomka Ivanka, ki pripada naši pisarski bratovščini in se baje spozna na moderne pesmi, mi je na canberški veselici v tekmi s hrupno plesno godbo skušala dopovedati, da se za to stvaritvijo krijejo veliko globlje misli, kot bi se komu dozdevalo. Jaz pa si ne morem kaj, da me ne bi te besede spomnile na one ljubitelje slikarstva, ki trdijo, da dojemajo Picassa. Blagor njim; le zakaj vendar niso molili malo več za tega podjetnega bogataša, ko je bil še čas, tako da bi mogel še on sam razumeti svoja pleskanja.

Waverley

Avstralija

Maj – veliki traven 1990

Jeseninova sobaka

Zjutraj je v kašči skotila sedmero ščenet. Ljubkovala jih je in česala z jezikom. Zvečer pa je prišel čemerren mužik, vseh sedem vrgel v vrečo in jih odnesel utopit. Kot iz uma mu je nesrečna mati sledila skozi snežne zamete. Trepetala je in ječala. Ko se je naposled vsa iznemogla vendar predala kruti usodi in se vračala domov, ji je vitki mesec v svojem obrisu pokazal enega njenih nesrečnežev.

In kot zlate zvezde z neba, so se tudi njene oči – in moje solze – zrušile v sneženo belino.

Waverley

Avstralija

Maj – veliki traven 1990

Naša psička Anacapri

Brezobzirno vroč avstralski dan je. Z Beverly se namakava v majčkenem bazenu za beloobarvanim domom v Waverleyu.

Iščeva ime za psičko. Naša belobarvna Prancer, hrt male vrste, s priimkom Statuesque, je dala življenje deseterici mladih. Najmanjšo, sivobarvno nebogljenko, sva si že prisvojila. Najmanjšo mogoče zato, ker je bila tudi Beverly od osem otrok ob rojstvu najmanjša, pa se je kasneje kar lepo podaljšala.

Leživa v vodi na hrbtu in zreva v sinjino sydneyškega poletnega neba. Hvaležna sva Bogu za lep dan, mir in brezskrbnost.

Nebeška modrina, zelenje in obeljeni dom nama kar hitro prikličejo v spomin Capri in njegov gornji predel, ki se kliče Anacapri. Enoglasno odločiva, da je to sedaj ime naše najmanjše prisvojenke. Ostalih devet sestic in bratcev smo po daljšem prizadevanju uspeli oddati v dobre hiše in jih bomo prav gotovo še videvali.

Waverley

Avstralija

Maj – veliki traven 1990

Magistri, klesarji in jesen

V gornjelogaško šolo so me vpisali še preden mi je bilo šest let, kar pa mi je potem hodilo narobe, ker je bila večina sošolcev za leto starejša. Prva učiteljica, Amalija Hrastnikova, žena nepozabnega Radivoja, je bila gospa zajetnih oblik, ki nas je rada spodbujala k učenosti s potiskom palice v rebra, kar ni toliko bolelo kot ščegetalo.

V čvrstem spominu imam tudi dolnjelogaškega šolskega nadzornika Štravsca. Bil sem v drugem razredu, ko je gospod nekega dne stopil v prostorno učno sobo z istim prijateljskim nasmehom, kot ga še vedno premore njegov mlajši sin Marjan, ki pesnikuje v mojem sosedsstvu pod sydneyjskim Južnim križem. Začel nam je postavljati vprašanja. Meni še posebno zavozlano:

“Koliko boš moral plačati za nakup devetih svinčnikov, katerih vsak stane dva dinarja?”

Če bi bil mož strog in nedostopen ali sovražen, bi razumel, zakaj mi dela težave, ter bi se vdal v usodo, trlo pa me je prav to, ker je bil nadzornik naklonjen in prijazen. Mar ne bi šlo tudi brez tiste pošastne poštevance in bi en svinčnik stal en dinar, dva svinčnika dva dinarja in tako lepo v samo neskončnost. Kako okrutna je ta učenost.

V petem razredu me je učil nadučitelj Doljak, postaven Primorec, ki je bil v mlajših letih dober sokolski telovadec. V družini, ki je stanovala v šoli, je bilo pet otrok. Najstarejši, Dušan, je bil izučen klepar, Boris pa je bil moj vrstnik, fant drobne, vendar žilave postave, ki je hodil z malce povešeno glavo lisjaka na preži ter ni bil samo dober telovadec, temveč tudi vnet pretepač. Kadar sem se ga v poznejših letih

spominjal, sem ga primerjal s srboritim Ircem, ki je v izbiri med večerjo in pretepom, dal brez pomisleka prednost slednjemu. Le da bi Boris prav verjetno zagrabil oboje. Še v sestradanem Gonarsu mu je bilo do tepeža.

Naneslo je, da sem ga zadnjič videl v tržaški domobranski vojašnici, ko sem pisal za Jutro reportažo o primorskem slovenskem domobranstvu. Tam je stal, pretepač pretepaški, pri svoji edinici – morda za spoznanje bolj vzravnani kot ponavadi – in v naredniški uniformi.

Ko je govora o Doljakovih, naj ne pozabim še treh čednih sester, saj tega ne bi zmogel, če bi hotel. In kako tudi, ko pa so imele tako muzikalno zrimana imena: Ida, Nada, Rada.

Nadučitelj Doljak je nekaj časa trpel na vnetju dlesni, zato tiste dneve skoraj ni poučeval. V bolečinah je prekladal glavo po katedri in momljal. Meni je izmomljal piker nasvet, naj se ne trudim preveč, kajti poglavitno je, da znam brati. Napovedal mi je že bodočo službo in jo celo slikovito opisal: na državni cesti si bom v potu obraza služil vsakdanji kruh. S kladivom na dolgem ročaju bom drobil granit, med opoldanskim odmorom pa pri obedovanju bral dnevne novice.

Kakšno nadaljno ohrabritev naj bi še potreboval šolar za dvig svoje morale? Trpljenje je mogoče pomagalo Doljaku izreči svoj orakelj, podobno tisti bledeči babi v starogrškem Delfiju, in se je, kot se to često dogaja s prerokbami raznih vrst, tudi izpolnil. Vsaj delno.

Na Mount Mileni, ki je ustvarjena iz peščenca, sem namreč v kasnejših letih s težkimi macolami zdrobil ponekatero obsežno skalo, iz drugih pa sem izklesal kakšen kip.

Intermezzo:

Prav ob klesanju teh stavkov je priromalo iz domovine pismo, v katerem je tičal skupinski posnetek prijateljev z ljubljanske promenade tik pred drugo svetovno vojno. Na sliki

Jeseninova sobaka

Zjutraj je v kašči skotila sedmero ščenet. Ljubkovala jih je in česala z jezikom. Zvečer pa je prišel čemeran mužik, vseh sedem vrgeł v vrečo in jih odnesel utopit. Kot iz uma mu je nesrečna mati sledila skozi snežne zamete. Trepetala je in ječala. Ko se je naposled vsa iznemogla vendar predala kruti usodi in se vračala domov, ji je vitki mesec v svojem obrisu pokazal enega njenih nesrečnežev.

In kot zlate zvezde z neba, so se tudi njene oči – in moje solze – zrušile v sneženo belino.

Waverley

Avstralija

Maj – veliki traven 1990

spominjal, sem ga primerjal s srboritim Ircem, ki je v izbiri med večerjo in pretepom, dal brez pomisleka prednost slednjemu. Le da bi Boris prav verjetno zagrabil oboje. Še v sestradanem Gonarsu mu je bilo do tepeža.

Naneslo je, da sem ga zadnjič videl v tržaški domobranski vojašnici, ko sem pisal za Jutro reportažo o primorskem slovenskem domobranstvu. Tam je stal, pretepač pretepaški, pri svoji edinici – morda za spoznanje bolj vzravnani kot ponavadi – in v naredniški uniformi.

Ko je govora o Doljakovih, naj ne pozabim še treh čednih sester, saj tega ne bi zmogel, če bi hotel. In kako tudi, ko pa so imele tako muzikalno zrimana imena: Ida, Nada, Rada.

Nadučitelj Doljak je nekaj časa trpel na vnetju dlesni, zato tiste dneve skoraj ni poučeval. V bolečinah je prekladal glavo po katedri in momljal. Meni je izmomljal piker nasvet, naj se ne trudim preveč, kajti poglavitno je, da znam brati. Napovedal mi je že bodočo službo in jo celo slikovito opisal: na državni cesti si bom v potu obraza služil vsakdanji kruh. S kladivom na dolgem ročaju bom drobil granit, med opoldanskim odmorom pa pri obedovanju bral dnevne novice.

Kakšno nadaljno ohrabritev naj bi še potreboval šolar za dvig svoje morale? Trpljenje je mogoče pomagalo Doljaku izreči svoj orakelj, podobno tisti bledoči babi v starogrškem Delfiju, in se je, kot se to često dogaja s prerokbami raznih vrst, tudi izpolnil. Vsaj delno.

Na Mount Mileni, ki je ustvarjena iz peščenca, sem namreč v kasnejših letih s težkimi macolami zdrobil ponekatero obsežno skalo, iz drugih pa sem izklesal kakšen kip.

Intermezzo:

Prav ob klesanju teh stavkov je priromalo iz domovine pismo, v katerem je tičal skupinski posnetek prijateljev z ljubljanske promenade tik pred drugo svetovno vojno. Na sliki

sem opazil tudi fanta v žametnem suknjiču, ki se je kasneje poleg slikanja začel resno in poklicno lotevati tudi kamenja. Bil je Jaka Savinšek, s katerim sva se spoznala še v Hiengovem literarnem krožku in pri Ivanu Mraku, ter sem mu poziral za obširno risbo virtuoznega violinista v fraku. Delila sva tudi Gonars, kjer je Jaka, sedeč ali klečeč na vrhnjem pogradu, narisal na slemensko čelo v notranjosti moje barake Martina Krpana. Sebi v zadovoljstvo ter v uteho miniaturnim in lačnim Krpančičem.

Zelenooki Jaka, ki je bil tudi hipnotist in se je spoznal še na kakšno drugo koristno ali zanimivo reč, bi se znal uspešno vključiti v vzbudljivo in mnogostransko obdobje renesančne Florence. Kdo ve, če se enega teh dni ne bova še srečala na starem mostu ob reki Arno, čeprav se je njemu tostranska peščena ura iztekla že pred leti.

V šestem razredu, ki so ga premogli v Dolnjem Logatcu, me je učila Šinigojeva. Kot vsako leto, smo tudi pri njej pisali šolsko nalogo o jeseni. To letno dobo, kot ostale tri, vdano sprejemam z vsemi njenimi čari in tegobami. Jesenske zoprnosti raznih vrst pa ne tičijo zgolj v naravi, temveč poglavitno v tistih prisilnih in postanih jesenskih nalogah. Grenka rabota, ki bi morala biti že zdavnaj odpravljena z zakonom.

V meni se je takrat nekaj spuntalo in hotel sem biti drugačen. Ker pa nisem vedel kako, sem napisal:

“Še nekaj nam prinaša jesen. Kdo ugame? Dež.”

Moja prva in le rahlo zaslutena želja za pisanjem mi ni prinesla slovesa. Šinigojeva me je pri naslednji slovenski uri pred razredom osmešila in prebrala tri usodne stavke. Po tisti obsodbi so me sošolci nekaj časa pozdravljali z glasnim “Kdo ugame?”

Šinigojeva je bila dobra učiteljica, le o psihologiji, kot večina njenih stanovskih tovarišev ni nič vedela. Danes magistri vejo o tem več, pa tudi nevarno veliko preveč.

Težavni so pisateljevi vzponi.

Mount Milena

Avstralija

September – kimovec 1992

Tista čelada

Z vojno sem se – gornjelogaški bosonogec – seznanil, čeprav le odmišljeno, prek zarjavele avstrijsko-nemške čelade. Pri Kunčevih sosedih so jo imeli, pritrjeno na dolg lesen drog, in jim je spomladi služila za zajemanje gnojnice, ki so jo nalivali v velik sod ter z njo gnojili polje. Čelado je mogoče prinesel z bojišča gospodar Andrej, ki se je vrnil iz vojne kot feldwebel ali narednik. Fantalini smo iztaknili ponekateri vojni spominek. Bajonet, čutaro, ali naboje, zakaj skozi te kraje se je jeseni 1918 umikala s soškega bojišča razkrajajoča se avstro-ogrška vojska. Potem so se prikradli zmagoviti Italijani in tam ostali za kakšno leto. Njihove čelade so bile francoskega tipa in jajčaste oblike, ki sta jih nosili tudi srbska in jugoslovanska vojska med obema svetovnjima vojnama. Vendar je čez nemške, strah in spoštovanje vzbujajoče čelade, ni bilo. Bila je močno podobna tisti, iz srednjega veka izkopani, ki je pred stoletji služila vojščakom v taboriščih in na pohodih tudi za kotel.

Da Nemci te reči niso ustvarili samo za varovanje svojih glav, temveč pravtako za strahovanje svojih sovražnikov, je potrdil njihov častnik, ki je v začetku prve svetovne vojne bil zraven, ko so jo preizkušali in oblikovali.

Iste čelade sem gledal že v nemih filmih iz prve svetovne vojne, v drugi svetovni vojni pa v filmskih poročilih z evropskih bojišč, dokler ni prišla na vrsto še kraljevina Jugoslavija. Takrat sem se znašel s tisoči mladih slovenskih prostovoljcev v Zagrebu ter doživel vdor nemških oklopnikov in srednjeveških čelad.

Naša šestčlanska prostovoljska skupina se je pomikala v Bosno– povsod tanki in čelade. Pešačili smo po cesti in dohitevali počivajočo nemško motorizirano edinico. Sestavljali so jo ponajveč mladi fantje. Bili so razoglavi, nekateri plavolasi

in vsi na kratko ostriženi. Hoteli so ujeti nekaj aprilskega sonca, zato so se slekli od pasu navzgor. Veselo so čebljali ali popevali, eden ali dva sta nas celo ogovorila. Lahkoživo, pa brez objestnosti. Tiste dni je bila vojna za njih šele šolski izlet. Če ne bi govorili v tujem jeziku, bi jih mimogredoči prav lahko zamenjal za ljubljanske sokolske naraščajnike ali skavte. Čelade na stran, so bili človeški. Večina moji vrstniki, nekateri še mlajši, in brezsrajčni, so mi pomagali vlti nekaj samozavesti.

Celo sam Cezar je moral čakati nanjo v prvem srečanju z galskimi vojščaki. Skrbelo ga je namreč njihovo strahovito bojno rjojenje, zato je svoje legionarje namenoma izpostavil sovražnikovemu ustrahovalnemu kričanju, pa so se temu kaj hitro privadili.

Tudi meni se je dozdevalo, da sem se prilagodil tistim železnim ustrahovalnim pokrivalom, ko mi ne bi na zagrebški glavni postaji zopet spodrsnilo. Naša tovarišija je ugledala prazen vlak. Ta nas povleče v belo Ljubljano, smo si rekli. Prazen vlak za nas? Nekam prelepo, da bi bilo lahko res. Upe nam je v nekaj hipih razblinil pritlikav nemški desetar, srednjeveško ošlemljen in z revolverjem za pasom. Kot jastreb se je zapodil čez tire proti našemu vagonu. Z zariplim obrazom se je drl na nas. Vrag, tako so se morali gotovo dreti galski bojevniki! Zdaj zdaj bo mladi zavojevalec zagrabil orožje in nas prerešetal, pomislim. Kako smešno, vendar. Kar se ni posrečilo nemškemu topništvu na Uni, bo uspelo temulemu kaplarčku skoraj na pragu mojega doma.

Kar sem razumel, je bila le beseda *raus!* Šele kasneje sem zvedel, da nam je Nmec samo ukazal v svojem običajnem poveljevalnem jeziku, da moramo ven iz vlaka, ker je namenjen nemškemu vojaštvu.

Po njenem porazu so zmagovalci nemško vojsko poamerikanili. Da ne bi več strahovala bližnjih in daljnih sosedov, so se posebej potrudili, da ji poberejo še tiste, srednjeveškim podobne in v davnini tudi za kotel služeče čelade.

Mount Milena

Avstralija

September – kimovec 1993

O rjuhah in robcih

Ko so se živali na Jonsonovi farmi spuntale in spodile svojega izkoriščevalca, so sprejele in objavile, kot se to spodobi, tudi novo ustavo, ki je med drugim velevala, naj bodo vse živali enake. Pri načrtovanju pa so imele težave, ker ni nobena žival vedela, kako pravzaprav določiti, katera je in katera ni žival. Že je nekdo rekel, da so vse živali štirinožne, kar se je zdelo kar pravilno, če se ni bi oglasila zopet druga žival s pomislekom:

“Kaj pa dvonožne race in ptiči? Kam spadajo oni?”

In spet so se živali znašle v zagati, dokler ni, menda prašič, menil, da je to že prav, ker se ptičje peroti štejejo kot udi za pogon. S tem so se strinjale vse živali. Da bi bilo besedilo kar bolj razumljivo, so ga izrazile po domače, na način, do katerega se do sedaj niso dokopali niti mnogi jezični doktorji in učeni možje pravice:

“Štiri noge dobro, dve nogi slabo!”

Potem so še zapisale, da so vse živali enake in med drugim tudi, da živali ne smejo spati v posteljah.

George Orwell, ki se je lotil pisanja zgodovine te nove revolucionarne skupnosti, je mnenja, da so od vseh živali najpametnejši prašiči, zakaj oni so bili organizatorji tistega oktobrskega dogodka, ki so ga potem začeli slaviti tudi mnogi dobrostoječi sosedje ter veleposestniki in kar je še posebno potrlo izgnanega gospoda Jonesa. Le malo je zaleglo, če se je ubežni posestnik pritoževal in svaril pred prekucuhi. Zelo redki so ga poslušali, nekateri pa so odprto rekali:

“Bil je izkoriščevalec; prav mu bodi. Zastonj ga niso spodili. Naj bo zadovoljen, da si je kožo rešil!”

Novemu vladajočemu razredu prašičev, ki so sedaj od vseh živali pili največ mleka ter jedli najboljše jabolke in hruške, se je zahotelo tudi dobrot, ki so jih nekoč zavidali gospodu

Jonesu. Neke pozne noči so se prašiči po obilni večerji in prekomernem popivanju mošta znašli – pohujšanje vseh pohujšanj v dolini šentjonski – na mehkih posteljah.

Mogoče je bila mačka, ki je vohunila okoli kremlja in je sramoto bliskoma raznesla med ostale živali na farmi, da so začele grozljivo godrnjati. Zato je prišlo do živalskega zborovanja.

Prašiči pa ne bi bili prašiči, če bi se dali kar tako lahko ugnati. Sklicevali so se na zakonik. Da osvežijo slaboten živalski spomin, so vsi zborovalci stopili pred ustavno desko. Tam je bilo resda zapisano, da živali ne smejo spati v posteljah, vendar sta temu sledili še besedi “z rjuhami.” Ker pa sta bili poslednji besedi napisani s skoraj svežo barvo, je postala nekaterim, po naravi nezaupljivim živalim, vsa zadeva še bolj sumljiva. Prašičem bi hudičevo slaba predla, če jim ne bi priskočili na pomoč AFŽ, pionirji, spomeničarji in borčevska zveza. Živali, ki so se slabo spoznale na branje, pa tudi priznale, da so slabotnega spomina, so se vdale. Sestanek, ki so ga novi gospodarji odsihdob začeli klicati s tujo besedo miting, se je končal v mogočnem slavospevu. Kot da bi imelo to kaj opraviti s posteljami, pa so začele ovce na ves glas, kot znajo to one, zlogovati:

“Dve no-gi sla-bo, štiri no-ge do-bro!”

Če je zapisano črno na belo, bo že držalo. Torej, postelje so dovoljene, le vdajati se razkošju rjuh je protizakonito.

Avstralski pisatelj Geoffrey MacDonald je bil pred leti član komunistične partije in sindikalni voditelj. Napisal je tudi knjigo Rdeče nad črnim, v kateri se bavi s problematiko domačinskih praprebivalcev in spodbija krive dokaze, da so črnemu ljudstvu krivi vse nesreče vladajoči belci. Z MacDonaldom sva prebila nekaj dni na Mount Mileni in mi je povedal ponekatero zanimivost iz svoje politične preteklosti.

Ko sva se na mojem domu pripravljala na večerjo, na katero je bil MacDonald povabljen kot govornik, sem opazil, da se njegova kravata in obleka ne dopolnjujeta. Spomin mi je zabredel desetletja nazaj k Sokolu Etbinu Bežku, ko je predaval taborskim naraščajnikom o lepem vedenju in poudarjal važnost obleke ter še posebej pravilno izbiro kravate, središče pozornosti, na kateri se skoraj vsako oko prvo ustavi. Neprikladna kravata, bodisi, da je preveč kričeča ali pa barvno mlačna in nepomembna, dene v nič tudi najlepšo obleko.

Iz omare sem povlekel nekaj kravat in izbral tisto, ki se je najbolj podala MacDonaldovi obleki. Bila je pogodu tudi njemu, zato sem mu jo podaril. V svoji pobudi sem šel še malo dlje in mu vtaknil v prsni žep bel robec. MacDonaldu je robec ugajal, pa ga je vendar že v istem dihu s samoodpovedovanjem ter zvest svoji partijski in sindikalni dediščini, z zahvalo odklonil ter položil nazaj v omaro.

“Z robcem v prsnem žepu,” se mi je izpovedal, “bi se počutil kot riba na suhem.”

Da je bil ubežnik in se je prostovoljno izobčil iz partije, si je štel v čast, le privzgojeni simbolizem je bil še vedno z njim.

Člani in volilci avstralske liberalne stranke kot celota dajo več na svojo zunanost in oliko kakor pripadniki in podporniki delavske stranke. Pa to pravilo ne velja vedno. Nekateri ministri delavskih vlad nosijo kakovostne, po meri skrojene, drage in uvožene obleke. V tem prednjači bivši premier Južnega Novega Walesa Neville Wran, vendar ko pride do robca v prsnem žepu, si ga celo on ne upa zatakiniti.

Od upornikov iz tukajšnjega delavskega tabora mi je poznan samo eden. To je mlad mož z mogočnim imenom Paul Keating, vsegavedoči bivši čuvar avstralskega zaklada, ki, kadar ni zaposlen s pletenjem svojega predsedniškega gnezda, zbira in

obnavlja antične ure, za katere je povrhu poskrbel – ko je bil še državni blagajnik – da so izvzete obdavčenja.

Čeprav po eleganci enak svojemu ideološkemu kolegu Wranu, ga prekaša po pogumu, ker si upa nositi tudi robec v napsrnem žepu; in to vsak dan druge barve.

Orwellova Živalska farma, ki je bila napisana februarja 1944 v Veliki Britaniji, tam ni smela ugledati luči sveta vse do konca druge svetovne vojne. Takrat skupno vladajoči lordi in delavci so se zbali, da bi knjiga užalila njihovega zaveznika, gruzijskega zlikovca Džugašvilija.

Urarja Keatinga imam na sumu, da je nekoč prepovedano živalsko zgodovino bral. Še posebno tiste besede, ki so jih tovariši prašiči skrivoma dodali in ki so živalim dovoljevale spati v posteljah – brez rjuh. Kar zadeva robce v napsrnem žepu, zakonik molči; no, le naj jih nosijo predrzneži, ki si to upajo.

MountMilena

Avstralija

Oktober – vinotok 1991

Zajci, kače in emigranti

V februarju 1950 sem zapuščal evropsko celino. V Neaplju so nas vkrcali na ladjo Castelbianco, ki je med drugo svetovno vojno prevažala ameriško vojsko, tip, ki so ga izdelovali serijsko kot klobase. Spredaj in zadaj so bile te ladje zgrajene v obliki črke V – za Victory. Upešno so rezale valove in se pri tem močno pozibavale, da smo polovico potovanja povračali. Rdečelasi zastopnik IRO Frankel, ki je govoril nemško, vendar tega ni dal vedeti, nam je skušal dopovedati, da morska bolezen obstaja samo v človeški domišljiji, čeprav ni nikoli omenil, da na valovih postanejo bolni tudi dojenčki in konji. Italijanski lastniki so hoteli izkoristiti poslednji prostorček, zato so družine in zakonski pari spali oddvojeno.

V Sydney smo prispeli tretjega marca in so nas odpeljali v prehodno emigrantsko taborišče Bathurst. Bili smo pod dvoletno pogodbo in si nismo smeli izbirati služb po lastni volji, kar pa dejansko ni pomenilo, da smo zaradi tega trpeli.

Ko sem čakal na redno zaposlitev, sem hotel zaslužiti kakšno funto, zato sem se podal v mesto s Poljakom Wojczickim, ki je bil častnik v Svobodni poljski vojski. Ustavila sva se pred tapetniško trgovino, ponudila obrtniku ameriško cigareto ter ga povprašala, kje bi se dalo najti kaj posla. Prijazen mož si je prižgal, puhnil dim in malo pomislil. Nenadno ga je spreletelo Arhimedovo navdahnjenje, namesto grške eureke pa je vzkliknil:

“Že vem: najboljši posel za Nove Avstralce bi bil lov na zajce.”

Potem je začel razlagati, kako vse pobijajo te dolgouhe, ljubke in škodljive štirinožne doseljence, ki uničujejo zemljo in šest njih odžira travo eni ovci. Zemljiški lastniki naganjajo s psi zajce v njihove brloge in vanje vbrizgavajo tekočino, ki se

spremeni v strupen plin. Včasih lovci sežejo z roko v zajčje domovanje, iz katerega izvlečejo še živega zajca, mu nategnejo vrat ter zlomijo hrbtenico.

“Kaj ni nevarnosti, da je v rovu tudi strupena kača?” me je zaskrbelo.

“O, tisto pa tisto,” je priznal tapetnik in ponovno puhal dim, “kač se je treba paziti.”

Tako sva s prijateljem končala najino poizvedovanje, se zahvalila prijaznemu domačinu in odšla, potem pa ugibala, kako se je mogoče paziti kač, ko imaš roko do pazduhe v tesnem rovu.

Za nekaj dni se je glasil taboriščni šlager:

“Katero je najboljšo delo za Nove Avstralce?”

Zborni odgovor:

“Loviti zajce!”

Dela okoli pokončevanja zajcev po tistem nisem več iskal, postalo pa je prav kmalu in nehote del moje prve polne zaposlitve na posestvu ovac.

Še pred tem sem v okraju Kelso s skupino poljskih sobeguncev nekaj dni trgal paradižnike. Farmer Palmer nas je prevažal iz taborišča in nazaj, nam dajal malice in celo funto na dan, kar je bila tiste čase pravšna vsota.

Gospod Palmer je bil dostojen in tih mož. Kadarkoli smo ga vprašali o rečeh v novi deželi in je bil odgovor nikalen, je odvrnil le s preprostim “ne.” Okoli pritrtilnega stavka pa smo imeli tiho zabavico, zakaj radi smo slišali gospodarja rabiti svetopisemske besede:

“To je zelo res.”

Včasih, ko spomin pristane na tisti neusmiljeni marčevski sončni pripeki, na paradižnikih, na loncih čaja, na v majhne trikotnike zrezanih obloženih režnjih belega, penasto spečenega kruha ter enofuntski dnevnic, pa je treba prijatelju

na kakšno nepomembnost odgovoriti pritrdilno, me zamika, da razposajeno posnamem farmarjev slog z besedami:

“To je zelo res.”

Dodam tudi, da je tako dejal mister Palmer.

Če se me nejevoljni nesrečnež do takrat še ni naveličal in me ni poslal k vragu, ampak je bil še vedno pripravljen poizvedovati, kdo vendar je tisti Palmer, zagata naraste, ker na vprašanje odgovorim z vprašanjem:

“Kaj res ne veš, kdo je gospod Palmer?”

Včasih – odvisno od razpoloženja – zaradi te sitne zamotanosti nagradim ali verjetno še bolj zmučim zbeganega trpina z obnovitvijo pričujoče zgodbe o Novih Avstralcih, ugonabljanju nesrečnih zajcev ter strupenih kačah.

Kar pa je tudi vse zelo res.

Mount Milena

Avstralija

Oktober – vinotok 1994

Svetokriški drobci

Številna družina gornjelogaškega mežnarja, mojega starega očeta Ivana Urbančiča iz Klanca na Taboru je sedela pri večerji in pridno zajemala iz velike lončene sklede kadeči se močnik. Vendar okoli mize niso bili zbrani vsi. Oče je jedel kasneje in tudi vseh deset otrok ni bilo pri mizi hkrati. Mlajši in nevešči srajčniki so jedli že prej in so se sedaj kobacali po peči. Pri tem se je najmlajša, Polona, prekucnila čez rob in tlesknila v vroč močnik, da je koruzna jed pljusnila po vsej sobi ter je zavreščalo in zajokalo vse omizje. Tedaj se je pojavil strogi oče, zakričal, podelil nekaj klofut in, ne meneč se, kdo je kriv za razdejanje, napodil nesrečneže spat. Le mati je hitela tolažit Polonico in ji z oljem mazat opeklino.

Kakšnih tisoč korakov od Ajdovščine, ob cesti ki pelje v Gorico, stoji vas, ki se je imenovala Sveti Križ na Cesti, dokler se naša boljševiska oblast ni odločila samo za Vipavski križ. To se je zgodilo v skladu z novo stvarnostjo, ki je – kot je to oznanil kitajski Krmar – izšla iz puškinih cevi in so ji pri tem pomagali domača Čeka, ljudska sodišča, Afž in Slovenski poročevalec.

Na manj kot hektarju vipavske zemlje, kjer so uspevale trte, češnje in smokve, je stala odmaknjena od ceste dokaj obsežna enonadstropna hiša, ki bi se popotniku z malce domišljije, prav lahko zazdela na pol zapuščen gradič, ko bi mu le nekdo – vedno tisti nekdo, ki se ga težko najde – hotel zravnati ušibljeno sleme, pobarvati okna ter popraviti naoknice. Zgradbo je podaljševal hlev, ki je bil z njo vodoravno in navpično strnjen v eno, da je bilo moči priti skozi prostor – ki je med drugim služil za svinjsko kuhinjo, pralnico in kopalnico – do živine v

udobju tudi kadar je brila burja ali padal dež. Tako koristno in obenem lepo stavbarstvo je videti po raznih deželah. Tam, kjer nimajo več živine, hlev služi za garažo. Francoz bi hišo brez pomisleka imenoval manoir, kar bi bilo v angleščini, ki živi po milosti spačene latinščine in francoščine, manor ali dvorec.

V tem vipavskem gradiču pa niso gospodovali baroni, temveč se je borila za obstanek sedemčlanska Kalinova družina, del katere je bila tudi moja mati Milena. Drugi so bili Ana, Zvonka, Janez in Francelj. Tri vogle tega gradiča, ki se mu je reklo pri Zamašku, je podpirala mati Uršula, zakaj oče Kalin je bil često z doma. Hodil je po semnjih in mešetaril z živino. Ker se je izredno dobro razumel na postave, so ga klicali tudi dohtar. Baje se je redko zmotil z napovedmi pravdarskih izidov in le nespametni trmoglavci so se lotili tožitev proti njegovemu nasvetu. V gornjem nadstropju so bile za moje otroške oči prostorne sobane, v eni od katerih so hranili seno.

Kapucinski samostan, ki z dvema cerkvama in starimi obzidji gospoduje z vipavskega griča, je bil nekoč dolgoletno domovanje menihu Lionelliju, poznanemu kot Janez Svetokriški. Marljivemu kapucinu je uspelo nabrati po Slovenskem čez 230 italijanskih in latinskih pridig in jih natisniti v petih knjigah na skoraj tri tisoč straneh. Ta Sveti priročnik je ogledalo slovenskega življenja iz 17. stoletja, skupaj z lakoto, kugo in Turki.

V meni je samostan že od rana povezan z njegovimi nunčki – kot tam še vedno kličejo menihe – ne le zastran te prikupne in mehke pomanjševalnice z latinskim korenem, temveč še posebno zaradi zgodbe, ki mi jo je povedala moja mati.

Šlo je za sramežljivega samca, ki je prišel v kriško spovednico ter ganjen zaupal kapucinu, da se je njegovo dekle poročilo, nakar ga je nunček vprašal, če jo ima rad. Fant je pritrnil, čemur je sledilo dodatno vprašanje:

“Pa si ji to tudi povedal?”

“Tega pa ne. Preveč jo spoštujem, da bi si nekaj takega upal,” je zaključil namišljeni izpovedanec.

Ker očitno ni bilo greha, ni bilo odveze, pa tudi ne pokore, vendar mogoče izkušnja za nesrečnika, ko se mu ponovno ponudi priložnost take vrste.

V skopo odmerjenih sedemnajstih dneh, ki sem jih po sedeminštiridesetih letih prebil v domovini, sva z Beverley obiskala tudi ta kraj. Samostan je stal kot nekoč, le da je razgibani brat Fidelis odšel na delo v Švico, prihranil denar za samostanska popravila, vključno nevidno električno in telefonsko napeljavo ter izboljšanje kanalizacije. Zaprli so tudi arkado, obokani dvoriščni hodnik, brez katerega ne more biti pravega samostana, in ki služi menihom za sprehajanje, molitev in razmišljanje. V poletni vročini je odprt hodnik blagoslov, vendar velika nadloga, kadar razsaja ledena burja. Hodnik je sedaj zaščiten z velikimi in močnimi kosi stekla, ki od tal do vrha tesno sledijo obrisom stebrov in obokov. Koristen in posrečen poseg, ki niti malo ne žali častljivih stoletij.

Brezdvomno se bo samostanske obnove razveselil sam Janez Svetokriški, ko pride na obisk, da zbere še po kakšno pridigo.

Soseda Stanko in žena Cita držita samostanske ključke ter v odsotnosti kapucinov odpirata obiskovalcem. Stanko Valič je doma iz Šturij, Cita pa je Rusjanova. Njena babica je bila Polona Urbančičeva, ista logaška Polonica, ki je v davnini padla s peči v vroč močnik, leta kasneje pa poročila Antona Rusjana iz Križa. Moj oče, ki je pred in med prvo svetovno vojno služil v tržaški c. in kr. financi, je pri obisku svoje najmlajše sestre Polone spoznal svojo bodočo ženo in mojo mater Mileno Kalinovo.

V jeseni 1918, ko je končala prva svetovna vojna, so italijanske čete zasedle med drugim slovenskim in hrvaškim

ozemljem tudi Vipavsko dolino. To so jim širokogrudno pustili antantni zavezniki kot nagrado za italijanski vstop v vojno proti Avstro-Ogrski 1915. Tam je bila ustvarjena krvava soška fronta. Nasproti Italijanom so se vkopali Avstrijci, Madžari, Bosanci in Slovenci, ki jim je poveljeval prečanski Srb, general mogočnega slovesa in s popolnim imenom Svetozar plemeniti Bojna Borojević.

V številnih ofenzivah so bili Italijani zmagoviti le v zadnji, ko se je avstro-ogrska vojska že razkrojila. Italijanskih vojaških neuspehov pa ne bi bilo prav pripisovati samo njihovih nesposobnosti ali bojazljivosti, zakaj tudi oni so imeli svoje junaške krvave Doberdobe, temveč pomanjkanju prepotrebnih osnovnih in pravih pobud. To je v italijanski skupščini desetletja kasneje potrdil poslanec, ko je zagrmel z besedami:

“Za tisto skalovito zemljo je bilo škoda sleherne kapljice naše krvi!”

Borojević, ki ni imel navade odkrivati svojih misli, je baje čakal, da ga bo slovensko predstavništvo zaprosilo, naj se postavi na čelo slovenskih in drugih jugoslovanskih čet ter zabrani Italijanom vdor na naše in hrvaško ozemlje.

Naša tričlanska družina je živela v Logatcu, ko me je mati kot petletnega fantiča vzela s seboj v Križ. Starega očeta Kalina ni bilo več med živimi, babica, ki sem jo klical nona, pa je bila že na pol slepa. Imela me je rada in mi podarjala piškote in hruške. Vendar slednje nisem prejemal iz njenih rok, temveč sem si moral pomagati sam, čeprav z njenimi namigi, in jih iskati po raznih mestih v senu, kamor jih je dobra žena dala na medenje.

V prostorni Kalinovi hiši je takrat sostanoval italijanski par s sinom Corradom. Oče je bil železničar, eden tistih kolonizatorjev, ki so bili skupaj z uradniki, nameščenci in prišleki raznih vrst hote ali nehote orodje za naše potujčevanje.

Od kolonizatorčka Corrada, ki je bil moj vrstnik in sva se skupaj igrala, sem se tudi jaz naučil po kakšno laško besedo. Nekoč, ko sem pred hišo jedel z marmelado obložen kruh, se mi je približal Corrado in me nagovarjal, da dam tudi njemu kaj, kot to radi delajo otroci vsepovsod. Prošnjo sem mu oholo in sebično odbil ter stekel od njega skozi borjačni porton, ki se je odpiral na ozko pot, vijočo se med dvema kamnitima ograjama. Ob hišici, kjer je bival bradat možic s svetopisemskim vzdevkom Kajfa, so nemarni vaščani po ustaljeni navadi in kot da bi to bilo sklenjeno in zapisano na občinski seji, metali prazne steklenice.

V teku sem se spodtaknil, padel na črepinjo in si pri tem ranil sence, da se mi je vlil močen curek krvi po obrazu. Ko sem se vpijoč vračal v hišo, sem v roki še vedno nosil kruh, obložen z marmelado in krvjo. Za nesrečo nisem krivil italijanskega vrstnika, temveč le sebe.

Brazgotina je več ali manj še vidna, posebno ob toplem vremenu. V Avstraliji mi je nekoč dekle po letih najinega prvega srečanja zaupala, da ni prišla na drugi sestanek, ker se je bala, da pripadam kakšni nevarni tolpi. V Nemčiji pa se mi je ta nesreča štela v čast, ker se je nekaterim dozdevalo, da sem bil ranjen v dvoboju.

Nesreča se ni zaustavila pri prvi rani. Nekega dne sva s Corradom stikala po prostornem podstrešju. Noni to ni bilo pogodu in mi je glasno zaukazala dol, kar sem storil nekaj trenutkov kasneje, ko sem naletel na veliko ptičjo kletko. V hitrici sem zgrabil sila zanimivo odkritje in navdušeno odhitel s podstrešja. Pri tem mi je spodrsnilo, padel sem niz stopnice in mi je eden lesenih, v konice izrezljanih stolpičev prebodel jezik – kot ražnjič.

Krilati angel varuh, tisti s slike, ki je visela nad mojo otroško posteljo in ki ga je kazala, spremljajočega otroka čez nevarno

poškodovan mostič, je očitno moral biti pri roki okoli črepinj in na stopnicah, vodečih s podstrešja. Sebičnost, ko nisem odlomil Corradu niti koščka kruha, mi je nebeški zaščitnik verjetno spregledal; s svarilom.

Moj jezik je še vedno zakrpan kot škarpetov podplat, čeprav sta mi starša včasih vedela reči, da mi na žalost nesreča ni prav nič oslabil gibčnosti jezika.

Moj nacionalizem je bil med bivanjem v Križu prizadet dvakrat. Enkrat, ko sem v Ajdovščini videl slovenske šolarje nositi italijansko trikoloro, kasneje pa, ko sem opazal, da zahajajo k sosedi, šivilji Idi, karabinjerji in drugi tuji uniformiranci. Nosili so ji v popravilo in likanje svoje uniforme, kar me je zadelo kot grdo udinjanje osovraženim tujcem. Kaj pomeni služenje vsakdanjega kruha, tiste dni še nisem pojmoval.

1941, ko je bila Jugoslavija poražena, je moja mati ponovno in poslovno obiskala Križ. Takrat je stanovala v Kalinovi hiši slovenska vdova s številnimi otroki. Čeprav se jim je njihova italijanščina zatikala, so otroci nosili črne srajce. Te so jih varovale pred že tako nizkim in nerednim plačevanjem najemnine. Vdova se je izgovarjala, da so revni in da jih ščiti Ducejev zakon. Mussolini, ki je zapustil socialiste, je presadil nekaj socializma tudi v fašizem. Ta pa je pomagal zaščitencem te vrste s tem, da jih je naprtil na ramena že močno obdavčenih hišnih lastnikov. Vdova, za katero je stal mogočen porajajoči se novo-rimljanski imperij, se je iz moje matere norčevala in ji celo zasolila:

“Mi še nobene vojne nismo izgubili, vi, Jugoslovani pa že, ha, ha, ha!”

Mi in vi! Kakšen zajedljiv poudarek dveh zaimkov; poudarek, ki bi zavrel človeku kri; krohot, ki bi iz jagnjeta mogel ustvariti krvoločno zver.

Z materjo sva prečkala progo, ko sem ob zapornici ugledal železno kolo. Poizvedoval sem, čemu neki služi tista naprava, nakar mi je mati natvezila, da si na njej Italijani brusijo pete, kar jim bo nekega dne pomagalo urneje bežati iz slovenskih krajev. Vedel sem, da me je potegnila za nos, dosegla pa je, kar je hotela, zakaj bilo mi je, kakor če bi glasno zapela:

“Ven z njimi, ven z Lahi, nočemo jih več!”

Materina napoved se je uresničila. Prišel je čas, ki je pobral italijanske vojake, karabinjerje in črnosrajčnike. Odšel je tudi moj vrstnik in kolonizatorček Corrado. Slovenskim šolarjem ni bilo več treba nositi italijanske zeleno-belo-rdeče zastave. Partizani so imeli nekaj, kar bi lahko bila slovenska zastava, če bi se upali postaviti po robu boljševiškim gospodarjem in zavrgli vsiljeno peterokrako zvezdo. Neomadeževano belo-modro-rdečo so prinesli našim ljudem samo slovenski domobranci in četniki.

Ko so 1944 partizani v Vipavski dolini pobili nekaj nemških vojakov, so Nemci iz maščevanja požgali cele vasi. Takrat je pogorela tudi Kalinova hiša, ki je ni nihče obnovil.

Ne vem, kje in kako je končala slovenska vdova s svojim črnosrajčniškim zarodom. Bog se usmili odpadnikov; tudi njim ni lahko biti, kar so.

Mount Milena

Avstralija

Julij – mali srpan 1993

Božič; ki je bil in ni

V petdesetih sem se zaposlil v avstralskih Snežnih gorah pri norveški družbi, ki je v Munyangu gradila eno od električnih central na vodni pogon. Dodelili so me skupini za betoniranje, kjer smo delali v dvanajsturnih izmenah. Podjetje je pripeljalo s seboj tudi nekaj orodja. Eno teh je bila zmes krampa in naše rovnice, ki smo ga klicali papagaj. Pa tudi kar največje samokolnice, v katerih smo prevažali beton in ga vsipali med lesene stene, prepredene z močnimi železnimi mrežami.

Prvi dan sem prevozil čez sto tovorov in ker sem bil tega dela že vajen, se mi ni prekucnil niti eden. Pri tem poslu gre namreč bolj za ravnotežje kot za moč, kar je tudi izkusil eden od nadzornikov, ki se je rad obregal ob naše dobre plače, naše delo pa smatral za lahko. V razposajenem razgovoru, se je celo stavil, da to zmore tudi on. Zagrabil je naloženo samokolnico, jo dvignil in jo že pri drugem koraku na veliko radost vse skupine stresel čez oder.

Tudi mi smo prekucnili ponekateri tovor, pri čemer je voznik zaklel, njegova tegoba pa je izzvala naš smeh in zabavo, kot da smo Eskimi, ki se baje smejejo, kadar si sosed zlomi nogo. Naša zabava pri prekucovanju samokolnic je rastla z rastjo lesenega odra v višja nadstropja, ko se je oder začel grozljivo majati. To je bolj strašilo opazovalca kot nas, ki smo se dvigali z odrom postopoma iz meseca v mesec.

Hranili so nas prvovrstno in brezplačno, družčina pa je bila pisana mešanica Slovencev in Italijanov in še po kakšen Srb, ki se je potrudil, naučiti se kaj po *slovenački*, kot:

“Kaj buš, proklet hudič?”

Pri tem prokletom hudiču z naglasom na prvem in napačnem zlogu je obtičalo tudi njegovo bratsko prizadevanje za utrjevanje jugoslovanstva.

V duhu bratstva in enotnosti je bolj prednjačil Slovenec čemernega obraza, ki je venomer klel Boga, v katerega ni verjel. Klel ga je po južnjaško, kot v časih, ko je partizanal in krepil revolucijo po Beli krajini, v časih, iz katerih je morda hranil po kakšno bridko tajno.

Le nočna izmena je znala biti mučno dolgočasna rabota, kadar ni bilo resnega dela ali pa smo odstranjevali deske od osušenega betona, pulili iz njih žeblje, strgali z njih ostanke cementa ter jih oljili za ponovno uporabo. Noči, ko smo betonirali, pa smo se kar veselili, čeprav so bile včasih naporne. Kadar je iz kakršnihkoli razlogov nastopil krajši ali daljši zastoj, je bila to prava razkošnost. Šalili smo se, se smejali in čebljali v štirih jezikih. Takrat sem tudi izkoristil priložnost in podrezal sivolasega Italijana, da pogreje kakšno zgodbo iz svojega koša.

Gaspare je bil Piemontežan, težak brez poklica ter nevčlanjen komunist, ki je rad preklinjal svoje nekdanje vinogradniške padrone in jih zmerjal z izkoriščevalci.

“Še orodje smo si morali očistiti, ko je že odbila ura,” je robantil. “Po delu smo včasih domov grede zavili v taverno, se ga napili in si na veliko jezo zemljiških gospodov dali duška s pesmijo:

‘Avanti, popolo! Bandiera rossa...’ “ –

Naprej, ljudstvo! Rdeča zastava bo zmagala...!

Nekatere zgodbe, kot tole, je Gaspare po moji želji od časa do časa ponovil:

“Nekoč sem delal za vinogradnika in viničarja, ki me je ob začetku poučil, da naj ga pred odjemalci oslavljam s ‘šjor Vincenzo’, kadar pa sva sama, naj ga kličem kar po domače: ‘Vince-e-e-enz.’

“Ignorante, kaj je mislil, da tega nisem že sam vedel,” je zagodrnjal moj italijanski tovariš.

Meni je od te zgodbe predvsem ugajalo, kako je Gaspare v svojem narečju zategnil tisti e v zadnjem zlogu gosposdarjevega imena.

Vojaški rok je Gaspare služil le v mirnodobskem času pri opereseni alpcinih. O tistih časih se ni pritoževal, čeprav jo je nekoč skupil po zadnji plati in to opisal z besedami:

“Četa se je urila po planini, ko je nekdo v kočici skozi okence zapazil kolo sira. Vrata so bila zaklenjena, sir pa nedosegljiv. Vendar mi ne bi bili alpinci, če ne bi vedeli, čemu vse služi vojaški cepin. In že je nekdo nataknil sir na ošiljeni kovinasti držaj. Prav hitro smo razrezali plen in si ga razdelili. Planšar je tatvino opazil in jo naznanil kapitanu, ki je bliskoma sklical četni zbor. Začela se je preiskava po žepih in nahrbtnikih. Tisti, ki so sir použili pravočasno, so se izmazali, ostali smo dobili tri po zadnji. Pri tem nas je zasopli častnik zmerjal:

‘Sramota zame, da poveljujem taki tatinski četi.’

Grešniku, ki je tatvino skesano priznal in obžaloval ter se vrgel na kapitanovo milost in nemilost, je jezni častnik izrekel milejšo obsodbo:

‘Meno male. Tvoja sreča; tebi bom odmeril le eno.’

‘Ukradeno dobroto smo morali povrh tudi plačati.’

Nekoč je Gaspare privlekel iz svojega zaklada nekaj takega:

“Kmet se je vračal v temni noči s semnja, kjer je prodal par volov. V gozdu pa ga je ustavil preteč in ustrašovalen glas:

‘Stoj! Denar ali življenje!’

Potnik je zjecljal:

‘Imam ženo in otroke. Vzemite denar, pustite mi življenje!’

Tolovaj pa je zaukazal:

‘Dajte mi solde – za življenje bomo še pomislili!’”

K temu je Gaspare – kot ponavadi – dodal v poglobljenem basu svojo neizbežno opazko:

“Kako se je moral počutiti ubog kmet, ko je zaslišal iz gozdne temine tiste besede.”

Gaspare, ki je tu in tam uporabil po kakšen nepravilen izraz, je rokovnjačeve besede za večji učinek rajši označil kot *famozne*, namesto denimo grozne ali strašne. In prav ta beseda, ki mu ni bila jasna, je dodala zaželeno dramatičnost. Štorija, ki jo je že mnogokrat zdeklamiral, bi utegnila biti ena Aškerčevih balad, če bi imela zares usoden konec. Tega pa je piemontski pripovedovalec namenoma zamolčal.

Moj priimek so Italijani izgovarjali po dveh zgledih. Severnjaki, kot Gaspare, so ga skrajšali. Zanje sem bil le Urbanči, jušnjaki so mu za dobro mero dodali še zlog. Postal sem Urbanči – ča. Pri tem so z mavrsko prirojenostjo v tretjem zlogu zadržali sapo na glasu *i*.

Gaspare je rad bril norca iz drugih in si je na to opravilo ustvaril nekak monopolček. Ni trpel, če mu je kdo povrnil milo za drago in je tekmeča takoj proglasil za trapastega škorca.

Med novinci, ki so nosili deske po visokem odru, je bil tudi Napolitanec drobne postave. Gaspare je fanta poklical po enem od dveh najbolj čestih moških napolitanskih imen: Pasquale in Salvatore. Gaspare je izbral poslednjega in pogodil. Salvatore je pomahal Gasparu, potem se je obrnil k svoji družčini in vzkliknil:

“Glejte, tudi ta me pozna!”

Smeh je odmeval pod južnokriškim nebom med gorami brez milih ptic, jezera, čolniča in Triglava.

Gaspare je imel v Italiji ženo in mladega sina, za katerima je vedno hrepenel. Skupaj s sinom bosta dosegla zvezde. Varčeval je in si kupil skromno kolibo. Ponovno sem ga srečal čez dobro leto na gradnji jeza Eucombene. Tam je bil tudi njegov sin, menda najmlajši med delavci; močan, osamosvojen

in ofračen junec. Ko mi ga je Gaspare predstavil, me je fant komaj ošvrknil z nejevoljnim pogledom in ostal prilepljen na stolu. Oče in jaz sva ga motila pri resnem opravku: iz plahega dečka je zrastel strasten kvartopirec.

S Tonetom Torjanom iz Ilirske Bistrice sva često delala v paru. Bila sva si podobna po rasti in so naju neznanci smatrali za brata. Torjan je bil zgovoren, dostojen in sila trmast fant, ki se je rad pošalil, posebno kadar to ni šlo na njegov račun. Že ob svojem prihodu se je površno seznanil z živahnim poljskim *bratkom* iz neke druge delovne skupine. Takrat se mu je Torjan kar najbolj resnega obraza predstavil s priimkom Kokošinski in z burko vseskozi nadaljeval, zato je ob srečanjih dveh Slovanov bilo slišati:

“Pan Kokošinski sem, Kokošinski tja.”

V igri sem včasih nehote sodeloval tudi jaz, čeprav sem se le s težavo vzdrževal smeha, nekaj, kar je bilo Torjanu prirojeno.

Če je Torjan, ki je bil kmečki sin, kdaj opazil Slovence, zapletene v razgovor, jih je resnega obraza posvaril:

“Dajmo, dajmo; bo noč!”

To je storil brez ozira, če smo delali ponoči ali podnevi, ob mraku ali zori.

Betonirali smo pravtako pozimi, le da smo cementu dodali vročo vodo in pri kraju vlti beton pokrili z žakljevino. Nadaljevali smo tudi, če je začelo snežiti.

V neki nočni izmeni so mi snežinke, ki so se v rahlem vetru igraje lovile prek lesenih odrov, priklicale pravi slovenski božič, da sem si celo prepeval. Samo škoda, da Avstralija leži na spodnjem delu oble in smo tukaj pač narobe svet, ki se ob resničnem božiču kuha v poletni vročini. Tisto noč sem namenoma prezrl neka zemljepisna dejstva. Nepopisno praznično vzdušje, ki naj bi velo iz same domovine kot božanje

in mučenje hkrati in je tako silovito zajelo ne samo mene, temveč verjetno tudi Torjana, da nam je prizanesel s svojim udomačenim zbudljajem k urnejšemu delu.

Takšen se mi je ponudil tukaj *zdolaj* silovito prelestni in vsepresegačo božič; ki je bil in ni.

Namesto rož:

Prav ob zaključevanju teh strani sem prek Torjanove svakinje Angele, vdove po Tonetovem bratu Jožetu – kakšen fantina tudi on – izvedel, da ima Tone Torjan raka na pljučih. Brez odlašanja sem ga poklical po telefonu na dom in mu dejal, da mi je žal slišati za njegovo bolezen. Kako drugače naj bi se že izrazil?

“Bolezen?” je vzkliknil vprašujoče.

Nato me je glasno in vedro, v nezmotljivo svojem slogu – kot da sem se zmotil v poštevanki – popravil:

“Jaz umiram.”

Naglasil je besedo *umiram* in dodal:

“Dali so mi samo tri mesece.”

Povedal sem mu, da končujem odlomek iz najinega bivanja v avstralskih Snežnih gorah. Zanimal sem se za podrobnosti, s katerimi sva skupno dopolnila nekaj spominov. Stara šegavost ga ni zapustila in je z rahlim smehom dodajal opombe. Obljubil sem mu, da ga obiščem čimprej z rokopisom. Njegovo smrt so mi sporočili že nekaj dni po tistem, vendar šele večer pred pogrebom, katerega se nisem mogel udeležiti.

Ostal pa mi je v spominu desetletja star grb z visokih gradbenih odrov v Snežnih gorah: Bistričan in Logačan, sloneča na lopati, kramljajoča in čakajoča na naslednjo pošiljko sivozelenega mastnega močnika, iz katerega je rastla centrala v Munyangu.

Tiste čase smo bili še mladi, zato so nam Torjanova svarila, da pohitimo, ker bo noč, bila v zabavo. Ne zdijo pa se mi več smešna v dnevih, ko odhajajo sorodniki, domobranski tovariši po orožju in prijatelji. Nekateri z napovedjo, daljšo ali krajšo, drugi nepričakovano.

Zakaj smrt – kot kontrabantarji – ve za vsa mogoča pota.

Mount Milena
Avstralija
Pred božičem 1993

Logaške

Pot do drče

Tukaj bi imel še nekam mir, če ne bi na dvorišču tolikokrat iztepavali preprog, nadalje, če ne bi bilo debeloglavega Petra, njegove sestre Milice, ki ji lezejo naočniki prav do konca nosu, tako da gleda čeznje; potem škrbaste Eke in še drugega glasnega drobiža. Ko pride še profesorjeva Dragica, ki je najstarejša med njimi, se začne kričanje. Gredo se črnega moža, ringaraje, družine s služkinjo ali pa šole. Povsod je prva Dragica. Uči jih olike, pisanja, risanja, telovadbe in jih tudi postavlja v kot, če so nepokorni. Otroci se kmalu naveličajo takih iger, koder morajo samo ubogati, toda ugovarjati se ji ne upajo.

Potem se v ves ta živžav oglasijo zvonovi. To zvonjenje me vselej živo spominja na vas, na Logatec, kjer sem preživel prvo mladostno dobo.

Takole lepega sončnega popoldneva v soboto. Pred hišami pomedejo, pospravijo orodje in porinejo vozove v kolnice.

Ob štirih začnejo potrkavati.

Saj tudi tukaj potrkavajo ob sobotah in pred prazniki, ampak tukajšnje zvonjenje se izgubi po ulicah, tam pa se svobodno razmahne do Sekirice, čez Gaberk in Tičnico do Režiš in Smolevca. In pridruži se mu še podružnica v Gorenji vasi, na Taboru pa ponavadi šele kasneje.

Da, sobota. Prijetnejša je od nedelje, zakaj v soboto se pripravljamo na nedeljo in se veselimo, ko si delamo načrte, kam bomo šli. Polni nad. In prav, če jih imamo še mnogo, četudi so popolnoma brez izgleda.

Vendar je na vasi bilo najimnetnejše zvonjenje. Seveda to ni bilo kar tako, da bi lahko vsak pamž v zvonik. Kdor si je pridobil zaupanje pri stricu cerkovniku – s stricem smo ga

nazivali vsi, čeprav je bil to le meni – tisti je bil potem tam domač. Ponavadi so bili to starejši šolarji. Če pa so zasačili kakega nepoklicanega, so mu nategnili ušesa kot zajcu.

Takole spodaj v cerkvi, za poldan ali avemarijo, nam je zaupal stric tudi samim. Če smo se obešali na vrv, da nas je sila privlekla od tal do obokanega stropa, je stric to takoj zaslutil. Saj zategniti je bilo že treba, ampak le dvakrat, trikrat in ne predolgo; igrati se, tistega pa bognedaj.

Železne uvite stopnice so vodile na kor. Tam je bil za leseno steno meh za orgle. Tudi to so bile želje: goniti meh. Stopil si na podboj, od tam na leseno prečko, se uprl na držaj, pritrjen na steni, prečka je lezla počasi navzdol, meh je pihal, organist Polde pa je prebiral neskončne vrste belih, modrih, rdečih in rumenih tipk, ki so mi bile tako všeč, da bi jih kar pojedel, živobarvne in gladke, kakor so bile. Če je sapa pošla, se je Polde jezno obregnil nazaj, potem je spet prebiral tiste lepe tipke.

Meh je gonil Plešnar, ki je že končal šolo. Bikast kot je bil, bi prebunkal nepoklicanega fantalina, ki be se mu vmeševal v posel.

Za orglami so bila vrata, ki so vodila v zvonik. Strme, skoraj navpične stopnice so se vzpenjale v višino. Zdaj se spomnim, da je bil zvonik, če sem ga pogledal v notranjščini od spodaj, visok skoraj kot nebotičnik, ker za majhnega otroka, je vsaka stvar večja kot v resnici.

Na vrveh so visele kamnite uteži in vedno, kadar sem bil pod njimi, sem se ustrašil ob misli, kaj če bi mi padle na glavo. Potem si stopil na oder in od tam še na druge stopnice. V leseni hišici je bilo urno drobovje. Opoldne je bilo treba uteži navijati na tri valje. Najmanjšo sem lahko navil, srednjo le do polovice, tretje nisem niti poizkušal. Vem še za steklenico z oljem in gosjim persom, s katerim so mazali kolesje.

Skozi odprtino v zidu si prišel na kupole, zidane iz opeke. Bilo je precej stare šare in lestencev ter polomljenih drogov za bandere.

Po tramovju so viseli umazani netopirji. Plezal sem za njimi prav do spodnjih robov kupol, toda oni so bili hitrejši od mene.

Do zvonov so bile prislonjene še ene stopnice. Bile so že natrhle in so se nagibale od bočne stene, zato sem stopal po njih z bojznijo dotlej, dokler se nisem držal za prvi tram. Odtod so se že videli kovinastozeleni velikani. Viseli so mogočno. Le udarec z nohtom na bron je zadostoval, da je brnenje napolnilo zvonik in se je stric, ki je bil poleg cerkovnika tudi krojač, kakor njegov oče, moj stari oče, sklonil prek šivalnega stroja skozi okno.

Kadar so se zazibali ti bronasti mogočneži in so njihovi žvenklji udarjali na njihove stene, ki so bile pri vseh treh na dveh krajih zlizane od dolgega udarjanja, nam je silovito donenje napolnilo ušesa, da se nismo slišali med seboj, čeprav smo še toliko kričali. In tudi takrat sem se zgrozil, če sem pomislil, kaj bi bilo, če bi vtaknil glavo med žvenkelj in zvon. Nekaj več sem se počutil v taki višini, ko so spodaj ležale hiše z rjavimi in sivimi strehami.

O veliki noči, ko so "šli zvonovi v Rim," so zaregljale raglje, in tudi to je bila radost.

Podružnica na Taboru pa je majhna. Temen in nizek rov je vodil v zvonik. Treba se je bilo močno skloniti, da si prišel naprej in se nisi na ovinku udaril v skalo, ki je štrlela iz stene. Cerkvica Svetega Križa je imela le dva zvončka. Ko sva s stricem potrkavala, je on vlekel za vrv, ki je bila privezana za tram in žvenkelj večjega zvona, jaz pa sem tolkel z lesenim kladivcem na manjšega.

V Klancu, tik ob Taboru stoji očetova rojstna hiša. Oče mi pravi, kako so otroci vsako zgodnjo pomlad zmetavali sneg, ki

je ležal okoli cerkvice, čez škarpo in ko se je zemlja nekoliko posušila, so se lovili in skrivali. Metali so kamenje doli na strehe, da so kleli stari Komar, Miklovček, Gregovec, Mlinar in drugi. Matovzelček, ki je bil v tem najboljši med fanti, pa je zagnal kamen celo čez Štefeto vrt in potok na županovo streho. Takrat, ko so odmaknili izpod koles kamne, ki so držali voz pod lipo na Taboru, da je zdrčal po strmem bregu na Mlinarjevo streho in jo zdrobil, takrat jih je oče naklestil vse po vrsti.

Tudi jaz sem bil rad na Taboru. Lovili smo se, skrivali, se šli razbojnike in žandarje ter metali kamenje na strehe, da so nas od spodaj zmerjali z "dušami peklenskimi." Spomladi, ko je prišlo prvo sonce na spregled in je na parobkih kopnel sneg, smo tam trgali pisano resje in iskali prvih telohov.

Na levi od kolovoza, vzpenjajoč se navkreber, ležijo Smreke. Na desni je gozdič, pod njim pa izpodjeda hrib globok kamnolom. Kolovoz nato preide v lepo gladko pot, ki je kakor, da bi jo ustvarili nalašč za sprehode. Vodi med tihim in zdravo dišečim smrečjem in že se odcepi od kolovoza, ki pelje mimo Kunčeve gmajne, kjer smo pasli živino, gradili peči, na binkošti pa cvrli jajca. Sedaj se odcepi in zavije po svoje v rahlem dostojanstvenem loku ob dolinici ter zopet izgine med smrečje in borovje. Vse je mirno, le včasih zmoti tišino ptič. Pot, tu porasla z mahom, ker hodijo vaščani le redko po njej, pripelje do sončnega parobka, od koder se razgrne pogled čez močvirne Mareke tja do Smolevca in Režiš.

Konec je nepričakovan. Pred drčo, ki so jo sezidali, ker se tam posipa strmi peščeni breg. Stari ljudje vejo, da se je na tistem mestu nekoč ubila trmasta krava.

V življenju – spotoma povedano – je ponekaj takih drč.

Naš rod

Št. 7 – 1942 – 43

Županov lik

Lik vaškega župana sem si izklesal že pri svojem šestem letu, ko so me vpisali v šolo. Brezdvomno mora biti to zajeten možak in ugleden gospodar, ne pa vsak gobezdavi nemanič. Predvsem bi si ga ne mogel predstavljati brez zlate urne verižice, ki spaja eden ali oba žepka z gumbnico na telovniku.

Tak je namreč bil naš gornjelogaški župan Miroslav Puppis, katerega predniki so morali izhajati iz Furlanije, kot Lenassiji, Tolazziji in De Glerije. Bil je veleposestnik, lovec in starosta Sokola. Povrhu tega pa še izdelovalec sodavice in šabesnih pijač, katere so brizgali v steklenice s kompresorsko napravo in je pritisk od spodaj prisilil stekleno frnikolo v steklenično grlo, medtem ko se je steklenica odpirala s pritiskom prsta na frnikolo navzdol.

Skratka, župan Puppis je bil soliden mož in veljak, kateremu so bili enaki le sodniki in orožniki. Ob toplih dnevih se je često hladil pod tremi velikimi kostanji pred svojo prostorno hišo. Tam sem ga na poti v šolo često videval in spoštljivo, kot vse odrasle vaščane, pozdravljal.

Zgodilo pa se je, da je nekega dne ta mir porušil Gradišnikov Drago, vnuk občinskega tajnika. Nepridiprav me je po krivem zatožil pri županu, da sem razdril ptičja gnezda, prav tisto, kar je počenjal on sam. Droben, kot sem bil, sem se skrtil za deblo debelega kostanja in ujel v basu izgovorjeno županovo grožnjo:

“Takemu bo pač treba odšteti petindvajset po zadnji.”

Ker sem imel čisto vest, se mi ni bilo treba ničesar bati, vendar otrokovo pojmovanje pravičnosti ne gre primerjati s pojmovanjem odraslih. Drago je udaril prvi, kašen izgled naj bi imel jaz, obtoženi fantič, ko župan vendar verjame njemu. Celo kazen, tistih petindvajset po zadnji plati, je že izrekel župan. Krivice nisem zaupal niti staršema. Odsihmal sem se izogibal

županove bližine. Namesto po bližnji poti v šolo in domov sem iz strahu pred njim prečkal dve brvi čez Logaščico. To sem delal, ko je že zapadel visok sneg. Nekega pomladnega dne sem le zbral pogum in zaupal krivico materi, ki je Draga oštela. Njemu pa to ni šlo do srca in se je le režal.

Po tistem sem zopet hodil v šolo po bližnjici, ker se nisem več bal župana. Božji mlini pa so izmleli takole: nekdo je zasačil Draga pri razdiranju ptičjih gnezd in ga zatožil našemu župniku Antonu Skubicu, ki nas je v šoli učil verouk. Župnik je bil v kaznovanju strog in dosleden. Pri prvem prekršku je krivec dobil tri z metrom po zadnji plati, kar se je pa stopnjevalo naslednjič s tremi dodatnimi udarci. Drago, ki je bil stari grešnik, jih je tokrat dobil devet. Vseh devet.

Nad razred je legel težek teror. Drago je ihtel in se od bolečin zvijal pod odrsko stopnico. Bilo mi je hudo zanj in sem mu spregledal storjeno krivico. Župnik nam je učinkovito oznanil, da je razdiranje ptičjih gnezd zločin; da ne bi kdo kdaj tega pozabil.

Gradišnikov Drago je bil verjetno med tistimi logaškimi domobranci, ki so jih rdeči razmrcvarili v Korenčanovi klavnici.

Županovega starejšega sina Mirčeta so partizani neke noči s številnimi logaškimi fanti nasilno mobilizirali. Vojaško neizurjene in skoraj golih rok so jih pognali v borbo in so mnogi, kot Mirče tudi padli.

Župnik Skubic je umrl v izgnanstvu; ponesrečil se je nekje v zledenelih tirolskih hribih.

V avstralskih Snežnih gorah sem nekega nedeljskega popoldneva opazoval skupino emigrantov, ki so gradili hišo. Tisti na krovu me je na nekoga spominjal. Bil je županov nečak

istega priimka, planinski in kasneje domobranski poročnik v Gorici. Kot njegov stric, je bil tudi on bolj polne postave in obraza. Če bi imel še zlato žepno uro, bi si ga mogel celo zamisliti kot vaškega župana.

*Mount Milena,
Avstralija
Avgust – veliki srpan 1989*

Pobratima

Tiste čase so bili okrajno glavarstvo, ki smo ga klicali sresko načelstvo, davkarija, financarji, orožniki in graničarji v Doljnem Logatcu, v Gornjem pa smo imeli sodnijo z zapori in njenega predstojnika Karla Premenštajna, ki se je ob lepih popoldnevih rad podajal s palico na sprehod ob skozi vas tekoči državni cesti.

Kot se spodobi za moža na takem položaju, ki mora biti neodvisen in pravičen, se predstojnik ni družil z vaščani. Mene je nekoč ostro posvaril – bil sem osemleten bosonogec – češ, da sem kratil pot njegovi srčkani, črnooki nečakinji Nuški, na obisku iz Ljubljane. Iz strahu mu nisem uspel objasniti, da sem hotel dekliču le pokazati naše pravkar izvaljene račke. To je bilo prvič, da sem prišel navzkriž s postavo, tako prepričljivo poosebljeno v gospodu predstojniku.

Le kaj je vendar premotilo sodnijskega gospoda, da je nekega večera vstopil v našo gostilno in odklonil postrežbo v posebni sobi, namenjeni župniku, učiteljem in podobnim gostom. Pa to ni bilo vse, zakaj kasneje je začel ponujati pivcem bratovščino, med njimi tudi mlademu mizarju. Čeprav se je fant tega skromno branil, se je končno le vdal.

Nekaj časa po tistem popivanju je predstojniku ob enem njegovih sprehodov prikolesaril naproti pobratim mizar.

“Dober dan, Karel,” je vljudno in nekam plaho pozdravil kolesar. Predstojnik je fanta premeril od nogalnika do nosu ter resno pribil:

“Za vas sem gospod predstojnik.”

Da sta ga polomila oba pobratima, sta razsodila tudi moja starša. Neprijeten dogodek, mešanica burke in potrnosti, se mi je zarezal v otroški spomin in ostal v mojem priročniku za vse dni.

Mount Milena, Avstralija, april – mali traven 1989.

Nenaročena podoknica

“Fušenk, boš zaigral kakšno?” bi rekli logaški fantje v gostilni. Matevž Fušenk – priimka kot da ni imel – ki je bil v poznejših tridesetih, majhne postave in samec, se ni obotavljal, temveč vreščavo odrezal:

“Kovača daj!”

Fušenk je bil čevljar in ni slovel le kot dober harmonikar, ampak tudi kot neustrašen zadirčnež. V razgibanih letih po Aleksandrovi smrti, ko so naši boljševiki prirejali vaje za revolucijo in pri tem izkoriščali liberalce proti klerikalcem in obratno, je Matevž rad zapel o svetem križu, ki spet leži. Po vasi se je šušljalo, da je tudi on med tistimi, ki žagajo evharistične križe po hribih. Ko se je revolucija začela zares, je bil tam tudi Fušenk, skupaj s svojim mehom, in po boljševiški zmagi postal okrajni funkcionar.

Ko se je moj mladostni prijatelj Ivan, sin veleposestnika iz Reke, pripravljaj na svojo novo mašo, si Fušenk ni mogel kaj, da ne bi Rečana v gostilni podrezal:

“No, toliko si bil vedno proti farjem, zdaj pa imaš enega v lastni hiši.”

Rečan, ki mu ni bilo do šale, je Fušenka premlatil, za kar ga je ta tožil. Ko so se duhovi pomirili, sta se bivši čevljar in nekdanji kulak pobotala in v tem šla še dalj kot je velevala postava, in je Rečan Fušenka povabil na novo mašo, katere se Fušenk ni samo udeležil, temveč je prinesel s seboj tudi svoj čudežni meh.

Fušenk je umrl nasilne smrti, z nožem izboden. Baje sta ga pospravila s pota dva njegova partijska pajdaša, ker je preveč vedel. Da zločincev niso odkrili pa so si vaščani tolmačili s tistim o vranah in neizkljuvanih očeh.

Čeprav Fušenk ni nikoli igral zastonj, je v igranju vendarle užival in pripravil Logačanom po marsikatero prijetno uro. Meni se je za vedno vtisnil v spomin Fušenkov spontani nastop neke pozne poletne noči med nedeljo in ponedeljkom, ko se je v družbi neznanega bobnarja vračal z veselice v Dolnjem Logatcu in zbudil ne le mene, temveč pol vasi, ker je tako strumno in forte, fortissimo – kot se to spodobi za koračnico – udaril Mi smo vojaki korenjaki...

Tisto noč so mnogi vaščani kleli Fušenka, ker jim je ukradel sen, jaz pa včasih upam, da mi bo v tem spodobnem, civiliziranem svetu, ki ima tudi zakone o kaljenju nočnega miru, sreča še kdaj potrkala na duri in me v spokojni podeželski noči obdarila s podobno, vsepresegajočo in nenaročeno podoknico.

Mount Milena

Avstralija

Januar – prosinec 1989

Nepozabni Radivoj Hrastnik

Kot njegov priimek, je bil učitelj Hrastnik tudi sam hrastov steber, važen in neločljiv del gornjelogaškega življenja. Bil je mož podolgovatega in inteligentnega obraza, zanimiv predavatelj, strog in blag ter pravičen. V njegovih razredih je loščilo ter trgalo hlače in krila več logaških rodov.

Mene so vpisali v šolo že pred šestim letom in sem bil takrat v razredu Hrastnikove žene Amalije, zajetne gospe, ki nam je včasih pomagala k učenju s potiskom palice v naša rebra. Nekoč pa, ko tudi to ni zaleglo, me je, ne vem že zakaj, pridržala po šoli.

Bil je lep in suh jesenski popoldan. Sonce se je že pomikalo na zahod v Režiše. V veliki šolski sobi je kraljevala tišina. Bil sem sam, samcat. Čas je obstal. To je bila moja prva omejitev svobode, moj prvi zapor, kateremu so v kasnejših letih sledili še mnogi drugi, vendar tega nisem nikoli več pozabil.

Storilo se mi je inako in zaihtel sem. Po licih so mi polzele debele solze, ko se je pojavil odrešenik, sam gospod Hrastnik, in mi velel domov. Hlipaje sem mu odvrnil, da ne smem, ker sem bil kaznovan, Hrastnik pa mi je že začel zavezovati nahrbtnik, tisto za otroka tako vražje zamotano stvar z luknjami in vrvico. Po Hrastnikovi dobroti sem – nesrečni hlaček – s šolarskim nahrbtnikom in posušenimi solzami zdrsnil v še vedno lep ostanek svobodnega dneva.

Radivoj Hrastnik je v šoli rabil šibo bolj zmerno. Če je kdo motil pouk, je v njegovo smer razsrjeno zagnal obilen šop ključev, da je v strahu zatrepetal ves razred.

Gospod Hrastnik pa je imel tudi svojo tegobo. To je bila njegova težko pohabljen noga, ki jo je mogel v kolenu in kolku le delno upogibati, zato je često stal kot čaplja, samo na eni. Pomagal si je tudi s palico, dosti pa se je vozil na ženskem

kolesu. Takratni kirurgi pač niso zmogli tega, kar znajo današnji. Mi smo njegovo poškodovano nogo videli, ne pa zaznali. Kako naj bi si ga mogli sploh zamišljati drugačnega. Za nas je bil kot vsi mi; samo da je bil boljši.

Ko je bil še fant, je prenekatero čedno logaško dekle vrglo nanj oko, ko pa se je poročil s součiteljico, so imele to za drzno krajo.

Poleg učiteljevanja je bil Hrastnik tudi načelnik Sokola, kjer je vodil tamburaški zbor in dobro igral gosli. Poleti je organiziral telovadne nastope, pozimi pa akademije, igre in nepozabna očarljiva miklavževanja. Nastopal je v sokolskem kroju, le kadar je bil zlet izven logaškega okraja, je predal načelstvo postavnemu Korlnevemu Karlu iz Gostiševe družine. Ker se je Hrastnik zaradi nesrečne noge sam odpovedal javnim nastopom v Ljubljani, mu je bilo zato laže zahtevati isto od sokolskega dečka, ki je imel skrivljeno hrbtenico. Pravičnost in pravilnost njegove odločitve sta zgovorno pričali sami po sebi.

Hrastnik – kot vsi ostali učitelji – nas je v šoli in v sokolskem domu učil samo lepih reči.

Ko smo šli na izlet v Hotedršico – tam je takrat potekala državna meja – je župan in starosta Sokola Puppis velel hlapcu zapreči za rdečesrajčnike dva težka voza, načelnik Hrastnik pa je, kot vedno skrbel za red. Zabičal nam je, da se moramo na meji dostojno obnašati in ne smemo izzivati italijanskih črnosrajčnih mejačev.

Meni, ki nisem nikoli dvomil v Hrastnikovo razsodnost, ta njegova prepoved vendar ni mogla v glavo. Mar nam niso Italijani otehi toliko slovenske zemlje in mar niso to ljudje, ki pljuvajo v usta našim primorskim šolarjem, če govorijo slovensko? Kolikor smo mogli, smo se tisti dan držali njegove zapovedi, čeprav mi ni bilo všeč, da so bili naši graničarji tako prijazni do teh pošastnih Lahov. Kaj se je našim bilo res treba tako sliniti? In če so se že morali, na žalost, vzdržati od

streljanja, kaj vruga se niso vzdržali tudi od klepetanja in smehljajev?

Poslednjič sem menda videl Hrastnika 1944 na stopnicah glavne pošte v Ljubljani. Pozdravila sva se in pokramljala. Še dobro se spomnim, kako mi je Hrastnik pomežiknil na zraven stoječega nemškega železničarja, ki je moral biti obiskovalec z onstran Save. Namig naj bi tiho pomenil nekaj kot:

“Kaj pa je še njega treba?”

Na stara leta se je nepozabni Hrastnik zapil; le kaj neki ga je glodalo? Če in koliko je bil med vojno s partizani, ne vem. Pod boljševiki se je držal dostojno in se ni pustil vpregati v režimski voz, saj tega ne bi znal niti, če bi hotel; ostal je pač hrastnik.

Mount Milena
Avstralija
December – gruden 1990

Tumle in zakleti grad

Popolnoma plešasti, dolgi in koščeni Tumle je bil žibrški gruntar, izzivač in pretepač. Vino mu je dajalo poguma, ko si je iskal žrtev po gostilnah od Logatca do Rovt. Z vedno istim vprašanjem bi nagovoril prvega pri roki:

“Ali te kaj v zadnjo zebe?”

Za nepoučenega, ki ni znal pravilnega odgovora, je to bilo lahko usodno. Kot za vojaka, ki gre v nočno patroljo, ne da bi vedel za geslo. Varen odgovor se je namreč glasil:

“Seveda me.”

Temu bi sledil Tumletov očetovski nasvet:

“No, potem pa kar na peč sedi!”

Pivec, ki je odgovoril z “ne,” je bliskovito okusil Tumletovo težko pest, čeprav se je nekoč Kunčev Andrej izmazal tudi s sorodnim odgovorom v vprašalni obliki, kot:

“Zakaj naj bi me zeblo, saj vidiš, da sedim pri peči?”

Nekoliko nejevoljen, da je dobil še nekam pravilno razlago in se je ogroženi izmuznil njegovi težki roki, si je šel Tumle iskat naslednjo žrtev.

Sreča pa ni bila vedno na Tumletovi strani, zakaj sem pa tja se je našel tudi fant ali mož, ki je vedel, kako se streže takim rečem, ter jih je, na splošno veselje krčme, Tumletu pošteno naložil.

Gruntar Tumle se je med revolucijo podal v boj za sovjete. Njegov sin, ki se je pred italijanskimi okupatorji zatekel v dimnik, je tam zgorel, kar je Tumleta še bolj podžigalo, da se je po boljševiški zmagi znašal nad nedolžnimi Logačani, Žiberšani, Hotenjci in Rovtarji. Svojo nasilnost, norost in sadizem je še posebno uveljavil v Korenčanovi klavnici, tem zakletem prostoru, ki bi že zdavnaj moral postati muzej boljševiške revolucije za ves logaški okraj; skupaj s tisto

hudičevo harmoniko in voščeno figuro onega bedneža, ki jo je v krvavih junijskih dneh raztegoval kar le mogoče hrupno, da bi preglušil poblaznelo tuljenje mučenih in umirajočih domobrancev.

Mount Milena

Avstralija

December – gruden 1990

Njegove zlate črke

Vipavčevo prostorno dvonadstropno stavbo z debelimi zidovi smo delili med drugim tudi s trgovino, katere ponosen lastnik je bil rdečelasec drobne postave, Franjo Poljanšek, član gremija trgovcev, navdušen tajnik gornjelogaškega gasilskega društva in rezervni lajtnant Franc-Jožefove voske, trije položaji, na katere je bil ljubosumno ponosen. Svoj trgovski ponos je kazal tudi odjemalcem, ki so poizvedovali o kakovosti njegovega blaga in prejemali običajno prepričljivo in nekam svečano latinsko zagotovilo:

”Non plus ultra – najboljše.”

Njegova zakonska družica pa je vedela povedati, da so recimo celo otrobi non plus ultra.

Kot napisna deska Vipavčeve gostilne, je bila tudi tista, ki je visela nad trgovino, delo istega črkopisca v istem slogu in zlatih črkah:

FRANJO POLJANŠEK

*Trgovina z mešanim
blagom in deželnimi
pridelki*

Za nas, smrkave nepridiprave, je bilo besedilo še posebno mikavno, zato smo ga tako radi kar najbolj glasno in naglo prebirali, povrhu pa deželne pridelke prekrstili v deževne, kar je trgovca še bolj jarilo.

Mimogrede: Pokojni lastnik te velike zgradbe, Ferjančič, je bil priseljenec iz Vipave, uspešen trgovec z vinom in baje močna in mogočna osebnost, verjetno celo prikladna za župana. Imetje je zapustil hčerama. Ena je poročila sodnika Baričeviča,

Elči pa zdravnika Turšiča iz Cerknice. Pred poroko je Elči živela v Ljubljani, od koder je prihajala na počitnice s kot tele velikim psom, Krasom. Del poslopja je preuredila v moderno, za tiste čase in kraj še posebno razkošno stanovanje, ki so ga svečano-blesteča, belo obarvana vrata in okenski okviri tudi dozdevno povečavali.

Pa nazaj h glavnemu junaku, ki je gojil tudi želje, da bi postal narodni poslanec in mogoče celo minister, čeprav ni bil član nobene stranke. Mlečnozobec, kot sem bil, pri Poljanšku nisem zaslutil posebnega svetovnega naziranja. Bil je državlján brez političnega posluha. Nekoč je možakar nabral v logaškem okraju lepo število podpisov, v katerem so ga podpisniki predlagali za svojega poslanca. Ne vem, kakšen že je bil takratni volilni zakon v tisti naši polovični demokraciji, vendar je glavar posvaril podpisnike, da prenehajo s take vrste šalami in jim baje celo pretil s sodiščem.

Poljanšek je bil prijatelj dobre kapljice, ki mu je razvozlavala jezik in dajala poguma, da se je poizkusil tudi kot gostilniški govornik. Nekega večera je sedel z majhno pivsko družčino v naši gostilni. Pa se nekdo oglasi, naj bi Franjo rekel kakšno pametno. Hitro so mu pomagali na kuhinjski stoliček in predlagali, da se poslovi ob grobu požrtvovalnega, vendar namišljenega gasilca. Poljanšek je to storil brez obotavljanja in govor končal z besedami:

"Dragi prijatelj, ti nisi umrl, ti si le začasno oči zaprl !"

Družčina je zaploskala in predlagala odmor, ker se na suha grla vendar ne da govoriti in, po njihovo, tudi ne poslušati. Nakar je govornik naročil družbi štefan vina. Ko se je vinska gladina v steklenici preteče znižala, je spet nekdo predlagal, naj Franjo govori. Ponovnemu govoru je na govornikov račun sledil ponoven štefan vina. Potem je eden vinskih bratcev izzivalno proglasil, da Franjo pravzaprav ni lastnik trgovine, temveč njegova žena Franja, po domače Fani.

Medtem me je neopazno potegnil na stran pivec, ki je nosil v zadnjem hlačnem žepu zložljiv meter, in mi velel:

“Fant, ti si šolar in zato moraš imeti vodne barvice. Ala, kar sem z njimi!”

In že je mož stopil pred poslopje, se povzpел z žepno svetilko na lestev, vzел z napisne deske mero črki A ter jo v veži kaj hitro in spretno nabarval na kos papirja. Ko se je barva osušila, je izrezal odvečen papir, zamesil za žlico, dve, moke in vode ter z zmesjo prelepil črko O. Na mojo žalost mi je predrzni zarotnik pri tem porabil skoraj ves preostanek zlate barvice.

Tako je sedaj napisna deska razodela novo lastnico trgovine z mešanim blagom in deželnimi pridelki ter čakala na poroto. Pri omizju so Poljanška še vedno dražili, da ni lastnik trgovine. Da bi dokazali, kako trdno so o tem prepričani, so mu ponudili stavo za dva štefana vina. Poljanšek jo je sprejel, ker je, čeprav opit, ostal neomajen v svojem prepričanju.

Potem je celokupna družba stopila iz gostilne. S svetilko so osvetlili napisno desko in še posebej besedo FRANJA. Za vsakogar, ki je znal brati, je bilo sedaj vidno, kdo je lastnik, zato se je tudi sam Poljanšek, čeprav nerad, vdal. Že res, da ga je v imenu malce motila tista poslednja začetnica A, ki ni bila prav tako ostra in čista kot vse druge, vendar je svoj pomislek naposled odslovil in ga pač pripisal vinu, katerega je nocoj preveč popil, pa mu sedaj megli vid in kali razsodnost.

Poljanška je izgubljena stava potrla, čeprav je plačal dva štefana brez ugovora. Tudi meni se je v poznejših letih dogodilo kaj podobnega. Dogodek sem si dobro zapomnil in se počasi dokopal do spoznanja o zmotljivosti in okrutnosti večine. Orwellova Živalska farma mi je v poznejših časih samo potrdila, da ni vse res, kar je zapisano ali natiskano.

Zjutraj je Poljanšek stal na lestvi, godrnjal, preklinjal ter s cunjo in vodo odstranjeval z napisne deske goljufivo črko A,

pod katero se je na lastnikovo radost ponovno začel kazati zakoniti in zlati O.

Tudi našim očem lastno ime kaj rado zablesti v zlatu, saj je tako tudi prav.

Mount Milena

Avstralija

September – kimovec 1991

Miško iz Klanca

Vsi Gornjelogačani so ga klicali Miško, vendar ne – ne daj Bog – v njegovi prisotnosti. Bil je šolski vrstnik z mojim očetom in čevljarški mojster iz Klanca. Ker mu je eno oko malce zanašalo, ga je nekdo že dolgo nazaj, primerjal z vaškim konjem po imenu Miško, ki je imel nekam podobno sitnost s svojim očesom.

Mojster Miško je imel svojevrsten delovni red, ki se ponavadi ni začel v ponedeljek. Resno se je mož lotil posla šele, ko so ga začeli lastniki ponošenih obuval priganjati in rotiti, da pohiti, ker sicer ne bodo mogli k nedeljski maši. In sedaj je že četrtek ali celo petek, so ga svarili, iz njegove delavnice pa ni slišati niti enega samega udarca po kopitu. Na tihem so dali svoji jezi še več duška in ga zmerjali s pišmevuhežem in Miškom miškastim.

Mišku pa se še vedno ni dalo zagrabit za kladivo, nož in šilo, temveč se je smukal okoli naše gostilne ter srkal žganje iz fraklja. Tej zemeljski blaženosti je dodal še sladke rozine, ki jih je kupoval v Poljanškovi trgovini, jih vztrajno jemal iz papirnate vrečke ter z užitkom zobal, pa tudi rad delil z bližnjimi. Tretja blaženost, kateri se je svojeglavi mojster vdajal, je bila v njegovem žepu v pločevinasti škatli. Bil je tobak v prahu, katerega ščepec je jemal od časa do časa, ga stavljal pod nosnici in vohljal, dokler ni zdravo in glasno kihnil v velik rdeč robec.

Vendar Miško ni bil pijanec, zakaj od pijače se je znal vzdržati po cele dneve, kar ga je ločilo od tistih, ki tega ne zmorejo niti en sam dan.

Petek se je grozilno bližal nedeljski maši, ko je začel Miško nabijati po kopitih. Sprva bolj počasi, potem pa bolj resno, glasno, hitreje in zagrizeno. Sedaj je že mogel potolažiti tiste,

katerih čevlje je popravil. Kup se je počasi zmanjševal. V nedeljo zgodaj zjutraj je Miško, če je bilo treba, končal zadnji obljubljeni par in ni pustil nobenega vernika na cedilu. Ker pa je bil sedaj že v takem gorečem delovnem zanosu, je posel nadaljeval tudi s čevlji, za katere ni bilo hitrice.

V Miškovo delavnico sem, bosonožec, rad zahajal. Opazoval sem mojstra, ko je rezal usnje, pilil debele podplate, ubadal šilo, vlekel smolnato dreto in zabijal v podplate kratke, vžigalicam podobne lesene žebličke. Tudi nizek, iz lesa izdolbeni trinožni stoliček je bil zanimiva priprava. Pravtako nizka miza, ki je bila prepolna razmetanega orodja, voska, kleja ter papirnatih vzorcev za izdelavo novih obuval. Vse te predmete sem rad jemal v roke, kar je Miška kaj hitro vznejevoljilo. Nekoč mi je ob taki priložnosti dal v roke kos usnja in mi ga velel držati kar najbolj mirno. Ubogal sem ga, on pa se zame ni več zmenil. Kot da me ni bilo. Sključen v nizkem stoličku je nabijal po kopitu, pilil in rezal, čas pa se je odmikal. Zato sem se naposled opogumil in vprašal:

“Stric, ali sedaj že lahko grem?”

Brez obotavljanja in vedrega obraza me je odvezal samonaložene in dolgočasne dolžnosti. Že ob prvi priložnosti – in ta se je ponudila brez zamude – ko je prišel v našo gostilno ter čakal na svoj frakelj, pa si ni mogel kaj, da ne bi dogodivščine z velikim zadovoljstvo vpričo mene obnovil tudi mojemu očetu.

Ker me je zaradi stikanja po njegovi delavnici tako pošteno potegnili s tistim vražjim podplatom, mu nisem štel v zamero. Zakaj neki pa me je moral za nameček še izdati?

Mount Milena

Avstralija

September – kimovec 1991

Kordonovi

Gornjelogaška srebrnolasa učiteljica Ivanka Kordon ni bila le lepa, temveč tudi dostojanstvena gospa. Tega, da ni mogla upogibati enega kolena, pa skorajda nismo opazili. Meni se je zdelo, da ji celo nekako pristojta. Čeprav zavedna Slovenka, je poročila Nemca, solidnega gospoda visoke postave in skopih besed, ki je bil načelnik državne drevesnice ter med redkimi Logačani, ki so tiste čase imeli lasten avtomobil. Kordon pa svoje Škode ni vpregel vsak dan in se je vozil v službo v Dolnji Logatec kar s kolesom.

Kordonova sta imela edinca Gvida, mojega vrstnika, s katerim sva si postala v zadnjih letih pred drugo svetovno vojno tajna pajdaša. Tajna za njegove starše, ki so nemirnega, iznajdljivega in živemu srebru enakega sina skušala držati na zelo kratki verigi. Pustiti mu za prijatelja mene, po njunem mnenju v marsičem Gvidu podobnega tiča, bi pomenilo prilivati olje na ogenj in dajati slepemu slepca za vodiča.

V Kordonovo družino je sodila poleg stare Kordonove matere, ki ni znala slovensko in je bila naročena samo na nemške časnike, še Kati, ki ni pestovala le Gvida, temveč tudi njegovo mater. Dobra žena je imela Gvida za svojega, ga varovala pred strogim parom, mu dajala rahlo potuho ter potrpežljivo dopuščala, da se je do nje obnašal gospodovalno, čeprav obenem tudi nežno in čustveno. Kati je bila često izvor Gvidovega, za študentske razmere kar čednega denarnega premoženja, katerega sem bil včasih posredno deležen tudi jaz.

Gvidu je tehnično nagnjeni oče nabavljaj zanimive in drage igrače. Nekaj posebnega je bila tovarna na parni pogon s tnali, kladivi in sireno. Gvidu pa se je hotelo vedno novih početij. Nekoč sva si zgradila majhen splav na plitvi Logaščici. V gimnazijskih letih sva izostala za dan ali dva iz šole in se šla

smučat na Malo Planino. Drugič nas je odšla skupina taborit v Žiberše. Prevoz prtljage je oskrbel Gvido z očetovo Škodo, ki jo je znal večje izmakniti in pognati kar brez ključa. Nekdaj spet si je Gvido nekje sposodil dolgo vrvo in predlagal, da se podava v neko brezno v Kališah. Ko sva se spuščala niz vrvo, se mi ni niti sanjalo, da bo temu fantovskemu početju kasneje, poleti 1944 sledilo nekaj resnega in turobnega ter bom nekje v bližini Podpeči s pomočjo domobranske patrulje obiskal podobno jamo, na dnu katerega pa bodo takrat ležali okostnjaki tistih, ki so bili napoti našim boljševikom.

Gvido je kot deček bolehal za slabim srcem, iz česar je po nekaj letih izrastel. Mama Kordon je tudi v šoli uredila tako, da je imela svojega sina v lastnem razredu, ga prav od blizu pazila ter ga često in za vsak malenkosten prestopok – ter za zgled sošolcem – tudi kaznovala.

Gospa Kordonova je znala deliti pravico na razne načine pravtako ostalim šolarjem. V tem ni popuščala in je kot dolga roka kanadske orožniške konjenice tudi Kordonina, vsaj enkrat dosegla, kar je čakala.

Šola je prirejala igro, toda plavolasa Francka, ki je imela važno vlogo, se je verjetno iz neke užaljenosti tik pred nastopom skujala in odpovedala poslušnost. Kordonova ji po šolskih predpisih zaradi tega ni mogla do živega, vendar si je trmasto šolarko zaznamovala in jo potipala ob prikladnem času in na pravem mestu.

V šoli so nam oznanili radostno novico – izlet na Bled, ki so ga le redki kdaj prej videli. Začeli smo varčevati za potne stroške in prinašati odrejene zneske v šolo. To je storila tudi Francka, Kordonova pa njenega denarja ni hotela sprejeti in je nesrečnemu dekletu prav hladnokrvno obudila spomin na dogodek okoli šolske igre.

Izlet je bil kot pravljičica, poletno vreme popolno, kosilo na gradu praznično, veselje pa veliko in sem za ta nepozabni dan

našim učiteljem še do danes hvaležen. Doživetja nam ni skvarila niti zaukazana odsotnost skujane igralke. Za osamljeno sošolko nismo imeli sočutja, zakaj pravico, čeprav tako ostro, smo sprejeli soglasno.

Nekega dne je hodil po logaškem okraju mož, ki je prodajal tekočine za barvanje las. Takoj sem se spomnil sivolase gospe Kordonove. Prestregel sem jo na njeni poti iz šole domov in jo vljudno opozoril na čudežen pripomoček. Toplo se mi je zahvalila za mojo zavzetost, vendar pripomnila, da so ji njeni lasje ljubši takšni kot so. Zgodilo pa se je, da je razgovor ujel na ušesa Franjo Poljanšek, s katerim smo delili veliko Vipavčevo poslopje z našo gostilno ter njegovo trgovino. Pa to ne bi bilo tako hudo, če ne bi v naši veži kasneje trčil na trgovca, ki mi je prorogljivo oponesel mojo dogodivščino z učiteljico. Moja mati, ki se je pravkar – le zakaj neki – pojavila od nekod in ujela samo rep Poljanškovih opazk, je zahtevala, da ji povem še ostanek zgodbe. Ko sem to storil, me je prebodla z ostrim pogledom in me ozmerjala z zame že od nekdanj najbolj žaljivo besedo:

“Žleva. Žleva zmešana.”

To me je še posebno potrlo, ker je prišlo iz ust ljubeče matere, žene, ki mi je zapustila za življensko pot nekaj zelo koristnih in nepozabnih modrosti. Kar pač pomeni, da tudi v tistih dobrih zlatih časih naši, sicer vsegavedni starši, niso zmeraj zajemali znanja z veliko žlico.

Za zadnje poletje pred vojno sva se z Gvidom pripravljala na potovanje po Jugoslaviji. Nabavil sem si že čeden telečnjak po skavtskem vzorcu in ga odnesel pokazat Kordonovim. Očetu, kot sem pričakoval, je bil nahrbtnik zelo po volji, potovanja pa Gvidu vseeno ni dovolil. Tako sem se podal na grobo in dolgo pot kar sam in z borimi šestdesetimi dinarji.

Ko so Nemci spomladi 1941 razkosali Jugoslavijo in Slovenijo, je oče Kordon optiral za rajh in se z vso družino izselil na Štajersko. Mene samega je ob tem potolažila novica, da je Kordon, kot vedno, ostal gospod in bil v pomoč preganjanim in izgnanim Slovincem.

Gvido mi je pisal enkrat. O novem dekletu in novem poklicu. Zaposlili so ga kot poštarkega šoferja. Njegovemu pismu je sledilo prvega decembra 1941, na praznik zedinjenja Srbov, Hrvatov in Slovencev, moje s tremi besedami:

“Zavesa je padla.”

Zelo pa me je zadelo, ko sem kaj kmalu po tistem zvedel, da ni padla samo zavesa; na vzhodnem bojišču je namreč padel tudi moj pajdaš, edinec, kot jaz sam, Gvido Kordon.

Vojno sporočilo je staršema prav gotovo oznanilo, da je umrl za führerja und vatterland.

Ubogo slovensko srce matere Ivanke Kordonove.

Mount Milena

Avstralija

November – listopad 1990

Mojster Andrej

Žilavi mesarski mojster Andrej Tavčar, rojen podjetnež in garač, je bil primorski naseljenec, ki se je utrdil v Gornjem Logatcu v dvajsetih. Tik mosta na državni cesti, ki je tekla skozi vas, je odprl majhno mesnico in se tako pridružil že obstoječemu mesarju Samotorčanu, tedensko pa je odhajal z mesom v hotenjsko podružnico. Za prevoz mu je služil majhen poltovornjak, skoraj edino motorno vozilo v vasi. Z mesarjevo podjetnostjo pa so se okoristili tudi gasilci, ki so kar na lepem prišli do brezplačnega in hitrega prevoznega sredstva za svojo pravkar nabavljeno in že tudi krščeno motorno brizgalno.

Vročega nedeljskega popoldneva je gasilska četa priredila vajo. Vsa vas in še posebno gasilci, so čakali na dogovorjen znak. Dal ga je kolesar v gasilskem platnenem delavnem kroju, postaven Markov fant s Kalc, ki se je pripeljal skozi vas in nekajkrat zatrobental. Klicu so se takoj odzvali ne samo gasilci, temveč tudi radovedneži, ki so bili polni nasvetov in pikrih šal. Vsi so jo ubirali proti gasilskemu domu. Gorelo naj bi v Planini.

Gasilci so naglo naložili brizgalno v poltovornjak na za to posebej pritrjeni tračnici. Motor je že drdral, za krmilom je sedel Tavčar, pravtako v gasilskem kroju, vendar pokrit le z navadnim klobukom. Bil je misli, da zastran naglice to ne bo nikogar motilo. Četni načelnik Kunčev Andrej, ki ni maral, da bi se jim Planinci režali, pa je vozniku urno zamenjal civilno pokrivalo z medeninastim šlemom, sklicujoč se na formo. Na take reči se je Kunčev Andrej že nekaj spoznal, saj ni bil zastonj avstrijski podčastnik v prvi svetovni vojni, iz katere je še hranil svoj portret belo orokavičenega in sabljo pestujočega c. in kr. feldwebla. In že je vozilo z brizgalno in peščico požarnih brambovcev drvelo po prašni cesti. Zdravo – Planini na pomoč! Na kolesih so jo ubirali tisti, za katere ni bilo prostora

na majhnem prevoznem sredstvu. V žgočem soncu so se jim bleščali medeninasti šlemi, podobni tistim, ki so jih pred dvema tisočletjema nosili rimljanski centurioni, ko so ukazovali graditeljem in braniteljem Longaticuma.

Vedno pripravljen za novo potezo, je Tavčar vzajemno z drugim podjetnežem in gostilničarjem, dalmatinskim priseljencem Perom Antičevićem, vsako zimo žagal led na Lokvi, s katerim so delavci polnili ledenico, kočo z lesenimi stenami, med katerimi je bilo nasuto žaganje.

Nekoč si je Tavčar za osebno zadovoljstvo nabavil dvokolesni gig z iskrim konjem. Drugič spet električno krožno žago, s katero je rezal vaščanom klafrska polena za kurivo. Tok je zajemal z električnih žic, napetih po drogovih, tako da je zataknil na obe žici po eno leseno lato, po kateri je tekel izoliran kabel. Elektrarna je seveda poskrbela, da je bila priprava opremljena s števcem.

Nekevrstni pločnik, ki smo ga klicali banket in se je s cesto nagibal od mesnice proti Petrovi gostilni, je bil mikavno prikladen za nas fantaline, da smo se pozimi na njem drsali. Sneg smo znali kaj urno zgladiti v ledeno stezo, nevarno za pešce in živino. Starejši so nas zastran tega preganjali, zmerjali in kleli, le Tavčar se na nas ni jezil. S palico v roki se je nekoč razkoračil ob dolžinski sredini zledenele proge in nas nasmejanega obraza navduševal:

“Ala, fantje, korajžo! Kdo je prvi?”

Kar hitro se je opogumil tršati Plešnar. Z vso silo se je pognal niz pločnik, upajoč, da bo šinil mimo mojstra tako hitro, da ga gorjača ne bo utegnila doseči. Fantu računica ni uspela in jo je dobro iztaknil, nakar je mojster povabil sledečega pogumneža. Isto se je zgodilo njemu. Tretji prostovoljec pa se ni javil, in smo se tega kraja poslej izogibali, kadarkoli je bil mojster pri roki.

Nekoč se je Tavčar vozil s prijateljem na motociklu in sta se oba zelo težko ponesrečila. Čeprav sta se po dolgem trpljenju izlizala, je od takrat Tavčar malce šepal. Tej nesreči je sledila druga, ko je Tavčar vozil na poltovornjaku s Sušaka nekaj sodov vina. Nekje pri Čeburu se je lesen most vdal in pod seboj pokopal tudi njega. Življenje se mu je izteklo prerano, vendar v slogu dejavnosti, garaštva in podjetnosti, primesi, ki pomagajo ustvarjati blaginjo in napredek.

Mojster Tavčar mi ni v spominu le kot hudomušnež ter mož urnih kretenj in vedrega obraza, zakaj z njim združujem tudi temno in okrutno plat življenja. Šestletni bosonožec sem bil v njegovi klavnici priča groznega nasilja, ko je zaklal kozlička. Drugič sem bil zraven, ko je ubil vola. Privezal ga je z verigo za roge, ga dvignil po škripcu kvišku, da se sprednji nogi nista več dotikali tal, ter mu prekril oči s krpo. Vola je morala obdati črna slutnja in je izpraznil črevo. Tavčar je dvignil težko mesarico, dobro pomeril in z njenim ploskim hrbtom zadel vola v čelo. Žival je zatrepetala. Nastopila je odrešujoča smrt.

Dogodka sta za vedno ostala del mojega življenja. Leta kasneje sem nanju navezal še Dobro zemljo, mogočen roman. Američanke Pearl Buck, ki smo ga imeli v slovenščini že pred drugo svetovno vojno. Tista dobra zemlja, ki je tako žalostno odpovedala, je bila kitajska pokrajina v času poplave, suše, kobilic, revolucije in lakote. Še posebno imam v spominu prizor iz istoimenskega filma, ko se junakinja za preživetje svoje družine z velikim bolom odloči zaklati edinega vola, ljubljenca njenih izstradanih otrok. Najbolj pretresljiv je trenutek, ko kamera tako večje ujame poslednji in neizmerno otožen, pa morda celo odpuščajoči pogled obsojene žrtve.

Pobijanje živali me vedno navdaja z grozo in najglobljo potrnostjo. Še bolj na stara leta. Vedno si želim, da bi mogel živeti le od nemesne hrane, kot to uspeva mnogim ljudem, pa se

do tega ne morem pripraviti. Licemerstvo leži kot mora na mojih prsih. Potolažiti me ne more niti sveto pismo, ki dovoljuje uživanje živalskega mesa. Nemirno vest mi le delno blaži mrzla stvarnost z vprašanjem: če ne bi človek pobijal živali, ali ne bi one zvladale njemu in svetu. Taka je moja boleštna zadrega; še hujša, ker rešitve ne vidim niti ne slutim.

Na posestvu ovac, kjer sem se ob prihodu v Avstralijo udinjal kot hlapec, so me naučili pobijati zajce. Ljubke živalice, katere so vpeljali na to celino belci, odžirajo ovcam travo in šest zajcev popase za eno ovco. Razkopavajo tudi zemljo, pod katero si gradijo tisoče in tisoče rovov. Posestniki zajčevske ljubkosti niti ne vidijo, ker uhljate škodljivce temeljito sovražijo, zakon pa pod globo predpisuje njihovo nenehno trebljenje. Brez ugibanja, brez pomislekov, brez pekoče vesti.

Nanese – ko le ne bi – da se vozim po sydneyjskih cestah, ujet za počasnim tovornjakom ovac ali krav, pa tega zaradi gostega prometa ne morem prehiteti. Izmučeni, lačni in žejni živalski potniki vejo, da jih vozijo v pogubo.

Tako so pred pol stoletja vozili na morišča tisoče slovenskih potnikov. Mučene, ponižane, žejne.

Mar že slišim očitke zastran odpiranja starih ran? In nasvet, naj zatrem solze? Kot da jih Bog ni ustvaril v našo uteho.

Moji nenaprošeni svetovalci se držijo našobljeno; kot da so me zalotili v pregrešnem početju. Kot da kradem njihovim ubogim vnukom mleko in kruh, kot da jim odjedam nezabeljen krompir v oblicah. Kot da ne bi bili oni tista preskrbljena stroka, ki še vedno piše, izdaja in tiska učbenike, kjer je najti o preteklosti na Slovenskem bore malo polresnic, pa zato mnogo več popolnih laži.

Kot da bi se moral obsojenec opravičevati rablju.

Kot, kot, kot.

Mount Milena, Avstralija, februar – svečan 1993.

Srečanja in portreti

Tovariš predsednik Dimitrije Ljotić

*Politika ni korito,
v katerem se svinje valjajo,
temveč vzvišena služba narodu.*

Če ne drugo, že te same Ljotičeve besede so bile dovolj, da sem kot petnajstleten študent pristopil v jugoslovansko narodno gibanje Zbor.

Ta rek sem kasneje često ponovil v avstralskem konservativnem gibanju, katerega soustanovitelj sem bil. Vem, da razočarancev, ki so si v življenju opekli prste – in kdo si jih ni – gornji stavek ne bo ganil, za cinike in oportuniste pa bo, se razume, le predmet posmeha. In vendar ljudje umirajo, za kar verujejo ter padajo za stvar in zastavo.

Ljotić je bil kot mladenič tolstojanec, miroljubnež in republikanec. Izhajal je iz ugledne smederevske družine in je bil po poklicu odvetnik. V prvi svetovni vojni je služil vojsko in kasneje postal rezervni polkovnik. Med nemško okupacijo in državljansko vojno v Srbiji je 1941 osnoval Srbski prostovoljski korpus, katerega poveljstvo je prepustil aktivnemu polkovniku, kasneje generalu Kostu Mušickemu. Ko so se njegovi prostovoljci in razne druge srbske protikomunistične edinice umaknile pred Rdečo armijo v Slovenijo, se je poveljništvo korpusa nastanilo v Ilirski Bistrici, kjer je Ljotić prevzel vodstvo korpusovega centra za vojaško urjenje. Sam je bil vedno brezhibno oblečen in je tudi od podrejenih zahteval, da ga posnemajo. Kot globoko veren človek je verjetno smatral, da sta urejenost in čistoča tudi Bogu všečna.

Poleti 1940 sem potoval po Jugoslaviji in šel tudi skozi Smederovo ter se oglasil na Ljotičevem domu, kjer me je sprejela njegova žena Ivka, Hrvatica, ki jo je Ljotić spoznal, ko je bil po razsulu Avstro-Ogrske s svojo edinico v Dalmaciji. Rekla mi je, da se gospon Mita kopa na Donavi. Ta reka je še silnejša in nevarnejša od Save, zato so tam imeli ponton, v katerega sredini je bilo nekaj prostora za plavanje. Podpolkovnik Ljotić je prišel na kratek dopust z orožnih vaj v Sarajevu in si je namakal močno ožuljene noge.

S tistega srečanja se spominjam le nekaj odlomkov. Ljotić se je čudil, ko sem mu omenil, da slovenski zborashi ne zahajajo redno v cerkev, ker jih je velika večina izšla iz liberalnih vrst. Le rahlo, vendar prijazno je zmajal z glavo. Povedal mi je tudi apokrifno – nepristno – priliko o garjavem psu, katerega so se ljudje v strahu izogibali, Kristus pa je nesrečno ščene pobožal in dejal:

“Glejte, kako lepe zobe ima.”

Ganljive in globoke zgodbe nisem nikoli več pozabil.

Sam pa sem načel vsebino odprtega pisma knezu Pavlu, v katerem Ljotić svetuje regentu reorganizacijo jugoslovanske vojske. Po njegovem naj bi bili vojaški obvezniki samo Srbi, Črnogorci in Bosanci, ostali s Hrvati in Slovenci pa naj bi služili le kot prostovoljci. Na žalost je Ljotić storil isto napako kot mnogi Srbi, ki s presežniki ponavljajo mit o njihovi vojaški vzvišenosti. To pa se tako rado maščuje in mnogokrat privede do obupnih pretresov, ki bi jih bilo sicer mogoče ublažiti.

Jaz sem Ljotiću jasno povedal, da sem odločno proti njegovemu predlogu. Če imamo skupno državo, smo jo tudi dolžni skupno braniti. Tudi tega odlomka sem se dobro spominjal, ko nas je spomladi 1941 tolklo nemško topništvo na reki Uni v Bosni. Tisti del fronte so nekaj dni držale edinice s pretežno srbskim vojaštvom. Hrvatov ni bilo mnogo in poleg nas šest slovenskih prostovoljcev le peščica Slovencev.

Poveljnik je bil Srb, major Kosta Todorović, poosebljenje hladnokrvnega in vzravnane, vendar ne ošabnega častnika. Vkljub vsemu temu pa je bilo med vojaštvom mnogo demoralizacije.

Drugič sem mislil na pismo knezu Pavlu, ko so prispele v Slovenijo umikajoče se srbske edinice, med njimi tudi Dobrovoljski korpus, ki je bil vojaško krilo Zbora. Za ideološko in kulturno izobrazbo, kakor tudi propagando so skrbeli v vsaki četi po en prosvetar. Nesmiselne pa so bile trditve Zborovih nasprotnikov, da so prosvetarji politični komisarji, ko je v resnici bila njihova dolžnost dviganje morale in prednačenje v tovarštvu. Položaj tudi ni vedno pomenil častniški čin. Borbenost in disciplina sta bili enaki s Slovenskim Domobranstvom, samo da domobranci niso tako radi olepšavali svojih zgodb, kot so to delali nekateri srbski tovariši po orožju.

Le škoda, da ni bilo v Ilirski Bistrici še kneza Pavla, da bi videl, da niso imeli svojih edinic, svojih častnikov, svojih zastav in svojega jezika le Srbi, temveč tudi manjša hrvaška edinica in pa slovenski domobranci, in da je vkljub temu in zaradi tega bilo tovarštvu med vsemi temi protikomunističnimi borci na višku. Za kar se tudi vsiljuje vprašanje, zakaj niso imele vse narodnosti svojih polkov že pod prvo Jugoslavijo. Bratstvo bi bilo bolj stvarno in razvil bi se polkovski *esprit de corps*, ki je sicer že obstajal v grobi obliki in na škodo slovenske celotnosti pod Francem Jožefom, ko so se štajerski *zeleni hudiči* pretepali po krčmah s kranjskimi Janezi, da oboji dokažejo, koliko boljši so. Boljši za kaj? Za podaljševanje nam sovražnega dvo- kronskega imperija?

Ko že omenjam zastave, naj ne pozabim – da bo pošteno – na Aleksandrov ukaz, s katerim so umaknili vse srbske polkovne zastave v vojni muzej. Z odvzetjem teh zastav Aleksander ni storil jugoslovanstvu nobene usluge, vendar pa krivico Srbom. Mozaik je lep le v toliko, kolikor je lep vsak

posamezen kamenček. Če obujam žalosten spomin na čase, ko je bila pod kraljevino prepovedana slovenska zastava, ne pozabimo, da tudi Srbi niso smeli izobešati svojih, izvzete so bile le pravoslavne cerkvene zastave.

Drugič in zadnjič sem videl Ljotića v ljubljanskem hotelu Union jeseni 1944. Takoj me je prepoznal, vendar sem se poslovil na hitro, ker sem opazil, da je bil njegov čas skopo odmerjen. Še tako me je zaradi tega ukoril starešina slovenskega mladinskega Zbora Izidor Cergol, češ, da sem šel k tovarišu predsedniku kar na svojo roko in brez predhodnega obvestila. Samodržstvo je pač doma povsod. Pri tem bežnem in zadnjem snidenju si nisem mislil, da bo Ljotić umrl v avtomobilski nesreči v Vipavski dolini, nedaleč od mojega materinega doma, katerega so zažgali Nemci 1944, da bi se maščevali zaradi partizanske akcije. Smrt, ki je zadela Ljotića v aprilu 1945, ga je odrešila mučeništva in ponižanja, kot so ga dočakali tisoči njegovih dobrovoljcev in domobrancev ter generali Rupnik, Nedić, Mušicki in Mihajlović.

Po smrti Dimitrija Ljotića so postavili za predsednika Zbora njegovega brata Jašo, rezervnega majorja in poklicnega diplomata, izobraženega in šarmantnega gospoda, ki je, čeprav manjši po postavi, bil zelo podoben pokojnemu bratu. Jaša je bil v svojih osemdesetih, ko ga je Udba v juliju 1974 v njegovem Münchenskem stanovanju zadavila z njegovo lastno kravato.

Dimitrije Ljotić je imel poleg hčere tudi dva sina, oba dobrovoljca in oba še vedno aktivna v emigraciji. Starejši, Vlada, je v juniju pobegnil iz vetrinjskega transporta ter se prebil nazaj v taborišče z žalostno novico, dvojno žalostno, ker mu predpostavljeni domobranski častniki niso verjeli in mu celo zabičali, naj ne širi panike. Vlada je sedaj predsednik Zbora.

Nasprotniki so blatili Ljotića kot germanofila in fašista, krivega za nemško usmrtitev tisočev srednješolcev v

Kragujevcu. Bil pa je v resnici srbski nacionalist in vdan svojemu kralju, čeprav ga – kot mi, domobranci – ni hotel ubogati vse dokler mu je strupeno dihal na tilnik cinični Churchill.

Ljotičevi prostovoljci so izrazili svoj credo na značkah, ki so jih nosili na bluzah, s kosovskim križem in besedami “Z vero v Boga za kralja in domovino,” in ki jih je, presenetljivo, nemško okupacijsko poveljstvo na tihoma trpelo. Posrečen kos nemške diplomacije; prav toliko uspešen kot izjemen.

Davni sen mnogih – tudi mojih staršev – o skupni jugoslovanski državi se neprenehoma razblinja. Skoraj nemogoče mi je z mojimi srbskimi prijatelji mirno razpravljati današnjost. Socializem – plačuje naj tisti, ki ima več – je zaslepil najbolj goreče protikomuniste. Kar slišim, je samo nenehen očitek, da so izdali Srbe Slovenci, tisti, ki so imeli od Jugoslavije največ, in od katerih so se tega najmanj nadejali. Srbskega monopoliziranja federalne administracije, zunanjih zadev in še posebej osovražene jugoslovanske vojske ter naravnost zločinskega zapravljanja v centralističnem Beogradu niti iskreni srbski protikomunisti niti zborashi resnično ne vidijo.

Zborashi so se tudi v Sloveniji naslavljali s tovariši. To še tudi jaz sam rad delam v razgovoru z njimi. Ne vidim, zakaj bi se morali ljudje, ki pripadajo isti stvari, sramovati te lepe besede samo zato, ker so jo nekateri tako dolgo vlačili po blatu. Podobno je z rdečo barvo. Mar ni nosil rdeče srajce Garibaldi, od katerega so jo posneli prvo sokoli in kasneje orli.

Slovenski Zbor je prenehal kot organizacija, ko smo prestopili v izgnanstvo. Jaz sem še vedno zborash in ljotičevec; tudi sokol; slovenski.

Mount Milena

Avstralija

Oktober – vinotok 1989

Praporščak Mirko Javornik

Spoznala sva se v njegovem uredništvu ljubljanskega Slovenskega doma v jeseni 1943, ko smo ustanavljali Slovensko Domobranstvo. Tam sem srečal tudi živahnega in iznajdljivega Slavka Skoberneta ter razgledanega, uglajenega in gosposkega, vendar skromnega Ludvika Klakočerja. Javornik se je opravičil, ker se ni rokoval. Imel je namreč težave z znojenjem rok. Bil je majhne postave in mi je v zvezi s tem kasneje omenil, da bi se prenekateri bralki, ki je cenila njegovo pero, pa imela mogoče tudi romantična nagnjenja, ta kaj hitro razblinila, ko bi ga – majhnega kot je bil – tudi osebno spoznala.

Z erotiko imamo težave vseh vrst ne le majhni, temveč tudi visoki, debeli in koščeni. Prav gotovo pa je Javornik tudi poziral in iz svoje telesne nižine več ali manj bril norce. Kakršnekoli vtise so o njem pač imele razne bralke, ni važno, zakaj lepa in inteligentna Agna iz Voduškovega plemena je že gotovo morala imeti drugačen okus od nekaterih drugih Javornikovih bralk, ko mu je postala dolgoletna zakonska družica in mati njegovih otrok.

Eno najinih kasnejših srečanj se je končalo v polomiji. Sledilo je poletnemu nedeljskemu zborovanju 1944 v Horjulu, kjer je bil med govorniki tudi Mirko Javornik, in je vpletel v svoj govor ta sporni stavek:

“Nas prav nič ne zanima ne kar pravi Peter ne Pavel!”

Nekateri so se namrdnili, češ da so besede letele na kralja Petra v Londonu. Ko sem Javorniku to povedal, je vzrojil in zakričal:

“To je provokacija. Tam so vrata!”

Pobit sem se spuščal niz stopnice Jugoslovanske tiskarne in mi je bilo kot da me je oklofotala prastara resnica o kruti usodi slov, ki prinašajo slabe novice.

Po tistem nisva več iskala drug drugega družbe in sva se videla samo skupinsko po odhodu iz domovine v maju 1945 ob millstattskem jezeru, kjer je bilo tiste dni nastanjeno nekaj ljubljanskih časnikarjev. V stik sva ponovno prišla prek Ludvika Klakočerja že leta potem, ko sem se naselil v Avstraliji.

Iz Ljubljane se spominjam le nekaj drobnarij, kot na primer Javornikovo nasprotovanje kuratom v domobranskih edinicah, ker njihova prisotnost slabi vojaško udarnost. Menil je tudi, da je moči spoznati časnikarja že po očeh, čeprav mi ni nič rekel o mojih. In tudi, da bi pisatelj moral prvo biti časnikar, ker je ura tista, ki priganja k pisateljski disciplini. Tudi piker je rad bil. Ko smo nekega popoldneva sedeli v hotelu Miklič, smo dobili s kavo le nekaj borih obloženih kruhkov, nakar se nam je pridružil še hotelski pes. Milo nas je gledal in čakal na kakšno drobtinico, kot to delajo psi, lačni ali siti. Javornik psu ni dal nič in ga je odslovil z besedami:

“Ti pa kar pojdi h gospodarju, ki je velik črnoborzijanec.”

Mirka Javornika sem videl zadnjič 1985, ko sva bila z Beverly štiriindvajseturna gosta v njegovem washingtonskem domu in sta nama tako lepo stregli soproga Agna in hči Agnes.

Rahlo je pršilo, ko sva v nedeljo z Mirkom pešačila v bližnjo stolnico, kjer je tudi slovenska kapela, in sem po dolgih letih srečal nekatere domobranske tovariše. Tam bi morala biti vzidana spominska plošča generalu Rupniku in slovenskim domobrancem, pa zaradi odpadništva do tega ni prišlo. Javornik je bil eden glavnih pobudnikov za ploščo, zato ga je ta begunska sramota močno zadela. Osem mesecev kasneje po najinem zadnjem srečanju je Javornik umrl prvega maja 1986 v svojem sedemdesetletem letu.

Že pred vojno sem bral Javornikove potopise in Pomlad v Palestini, kjer se je vse stekalo okrog oranže. Pero in čas prebiram še sedaj. Njegovo predavanje o slovenski besedi v

Ameriki pa sodi v slovenske čitanke za srednje šole. Nazorno, prijetno in hudomušno slika razčlenjenost našega jezika in njegovo besedno bogastvo.

Njegovi potopisi kot Gospa nad morjem in drugi so – četudi je Tine Debeljak imel pomisleke, v kaj jih uvrstiti – leposlovje in poezija v potopisnem okviru. In kakšno mojstrovino je spel v Zemlji ob jezeru. Pa meja in njeni ljudje in Pesem nad morji in esej o Giovanniju Papiniju. In še in še. Leposlovje in poezija; razumljiva in dosegljiva.

Javornik je bil član PEN kluba in med tisto peščico begunskih ustvarjalcev, katerim je boljševiski režim v domovini šele po dolgoletnem krčevitem upiranju dopustil v književnem leksikonu iz leta 1982 borih deset tiskanih vrstic.

Mirko Javornik je vodil ljubljanski Slovenski dom med revolucijo ne le kot navaden tednik, temveč tudi kot informacijski štab in pomožni domobranski organizacijski center. Koliko energije, poguma in podjetnosti in kakšno omrežje je bilo potrebno pri izdaji Črnih bukev, tako važnem priročniku za pisanje bodoče zgodovine o boljševiski revoluciji na Slovenskem. Prav te dni – štiri leta po Javornikovi smrti in smrti njegovega tovariša in prijatelja Ludvika Klakočerja – prodajajo te bukve odprto v slovenski prestolnici. Kakšen primeren, čeprav turoben spomenik Javorniku in njegovim mrtvim sodelavcem ter kakšno zadoščenje tistim, ki so še v življenju, kot Slavko Skoberne in še nekateri.

Odšel je bard cerkniškega jezera, pisatelj, prevajalec, časnikar, domobranski propagandist in ustvarjalec, ki je znal biti okrutno kritičen; pa pogumen.

Bil je zvest svojim prijateljem in pasje zvest domobranski stvari. Prav zato sta ga tembolj trla nezvestoba in odpadništvo, ki ju je tu in tam srečaval skozi dolga begunska leta. Čeprav ni nikoli nosil vojaške suknje, je bil eden domobranskih

praporščakov v državljanski vojni in v širšem smislu tudi slovenski general v civilu.

Logačan, ki bi mu hotel storiti poklon, bi dejal zanj:

“Mičken, ma hudičev.”

Mount Milena

Avstralija

Maj – veliki traven 1990

Javornikovo pismo

V času in osebnih letih, ko prijateljstvo postaja vse bolj redka in zaradi tega tembolj dragocena vrednota, je nekaj velikega, če človek spet, ter nepričakovano, odkrije na drugem koncu sveta koga, ki še spada v to kategorijo in je povrh vsega živ in dejaven v znamenju naše nekdanje in skupne večne zvestobe. Torej, najprej hvala za to.

V odgovarjanju na Vaša trezna vprašanja in pripombe pojdem kar po zaporedju.

Pripadnost idealu Jugoslavije in liberalizmu, mislim, izvirmi evropski, ne današnji ameriški in drugi, ki je ponarejen sinonim za vse baže levičarstva, ni nikakršen negativni predznak za človeško kvaliteto, na temelju katere se pravi ljudje znajdejo v odnosih, če drug drugemu priznamo pravico do drugačne misli in ideje ter mu svoje ne skušajo vsiliti kot nekaj absolutnega in dogmatičnega.

Pokojnega Dimitrija Ljotića sem imel srečo spoznati v Ljubljani proti koncu vojske in sem ga začel spoštovati ne le kot redkega, do dna religioznega jugoslovanskega politika, temveč tudi kot vidca.

Dejal bi, da je pol mojih prijateljev v Trstu in drugod po svetu, še vedno verujočih v Jugoslavijo. Jaz sem to vero izgubil že pod diktaturo kralja Aleksandra, končno pa ob njenem kaotičnem zlomu aprila 1941, katerega sem bil priča na begu z zadnjo vlado in kraljem skozi Bosno in Črno goro.

Zamisel o spomeniku – generalu Rupniku – pred skoraj poldrugim letom, potrjenem po upravi cerkve The National Shrine v Washingtonu, kjer bi moral biti, ter plačanem, je bila končno pokopana pred tednom dni, ko nam je njen direktor vrnil denar, ne da bi navedel kakršenkoli razlog za svojo odločitev. Stvar so onemogočile spletke dveh ali treh novih

kolaboracionistov z režimom v Sloveniji. Negativna odločitev je bila sprejeta navzlic naši ponovni zavrnitvi vseh nasprotniških argumentov in navzlic pismenim dokazilom o množični zaslombi, s katero je zamisel sprejela protikomunistična emigracija v Ameriki in po svetu, in kljub temu, da so se zanjo izrekli celo trije škofje v Sloveniji. Poglavitni razlog za tak izid so bile po mojem grde grožnje direktorju, nevednemu, plašnemu in domišljavemu Ircu, da bo izgubil svoje mesto, če nam ustreže.

Kar je bilo v Ameriki mojega pisanja, je bilo samo sprotno in po večini nepodpisano v SIJu. Tam so moja Znamenja časa ter zadnje mesece obračunavanja s Kocbekom. Vzrok za brezimnost je bilo določilo v delovni pogodbi s State Departmentom, da ne smem brez poprejšnjega njihovega dovoljenja in pregleda objaviti nič, za kar bi podatke ali pobudo dobil v svoji službi – spremljanju titovskih velikašev po Združenih državah. To pa je bilo dejansko vse, razen čiste fikcije– na primer celo, če bi pisal o lepoti samote v Grand Canyonu, kamor sem seveda prihajal po službeni poti. To sem skušal leta 1969, ko sem v SIJu priobčil povsem literarni prikaz odleta Apolla 10 proti mesecu, a sem bil poklican na zagovor.

Zdaj je ta ovira odpadla, ker mi je State Department, katerega je titovska ambasada obmetavala s protesti proti meni in z zahtevami, naj me odpuste, ni več podaljšal kontrakta za sedanje proračunsko leto, češ da bom lani septembra dočakal 65 let, kar je že čas za v pokoj. In v njem zdaj uradno sem.

Rupnikovega življenjepisa nimamo, razen če bi imel pripravljenega Stanko Kociper, ki ima o njem največ materiala. Ko je Stane Mikuž leta 1960 v Slovenskem biografskem leksikonu njega in Rožmana uradno, v imenu Partije, odvezal greha kvizlingstva, je Ameriška domovina ogorčeno protestirala, da so kaj takega priznali Rupniku...

Karel Bratuša živi, kako, ne vem, v Salzburgu, kjer se je poročil, menda z Avstrijko.

Ob mednarodnem kongresu PEN Clubov leta 1935 sem se do dna spoprijateljil z nekaj mladimi katalonskimi pisatelji in umetniki, ki nas je poleg drugega vezala podobna narodna usoda – mi pod Srbi, oni pod Španci. Njihova državljanska vojna, potem svetovna z našo revolucijo so nas razdružile, da nismo vedeli, če je še kateri od tovarišije kje živ. Leta 1952 sem po enem svojih čudnih naključij dobil zvezo z enim od njih, tedaj že zelo znanim in modnim slikarjem v Parizu, pri katerem sem potem prebil mesec dni. On mi je povedal o usodi drugih, posebno Ignacija Agustija, ki so se navzlic opoziciji do Špancev, po komunističnem poboju katalonskih anarhističnih sindikalistov vsi odločili za Franca. Bili so pred izbiro, ali živeti kot človek v nelastni omiki, kulturi in jeziku, ali pa kot suženj odmrati pod komunizmom. Tako smo vsak na svojem koncu Evrope in v svojih razmerah šli na desno. Agusti je poleg druge – politične, časnikarske in materialne – kariere postal tudi eden največjih modernih španskih piscev. Za svojo pentalogijo Drevo iz pepela, ki je balzacovsko-tolstojanski človeški prikaz Barcelone in Katalonije od 1890 do začetka druge svetovne vojne, je prejel Cervantesovo nagrado, največje špansko kulturno odlikovanje. Ta niz njegovih romanov, katerih zadnji ima naslov Državlјanska vojna, je doživel v Španiji že devet izdaj in je preveden v francoščino in nemščino. Žal sva se lahko srečala šele pri mojem drugem obisku v Evropi 1970, a je vse bilo tako kakor pred 35 leti.

Članek o Rupniku napišite. Še posebno vesel sem bil poročila o vsem, kar delate navzlic zavrženemu slovenskemu okolju, najbolj pa Vaše Slovenije na Mount Mileni. Zbudila se mi je pri priči želja, da bi prišel za kak teden na počitnice tja.

Ostanite, kakršni ste, z vso vero in voljo. Niso važne trenutne zmage ali porazi, važno je, da imamo prav in da smo v

tej zavesti pripravljeni "ohraniti pokončnost," kakor je pisal prijatelj Vinko Beličič.

Z domobranskim pozdravom in srcem

Vaš Mirko Javornik

Washington

27. februar 1975

Zdravo, Vera Lukić!

Vera Lukić, kasneje poročena Popović, je bila ena mojih tihih ljubezni, ki je proti moji volji postala očitna. Vera me je učila srbščino v drugen razredu na 1. Državni v Vegovi. Bila je majhne postave, vendar mikavnih obrisov in lepega obraza. Lepo oblikovane noge so bile še lepše, ker je vedno nosila visoke pete. Po takratni navadi so ne le gimnazijke, temveč tudi profesorice v šoli nosile poenotene halje črne barve, čeprav mislim, da je bila njena temno modra.

Če naj bi bil namen teh oblačil zmanjšati žensko mikavnost, v Verinem primeru to ni uspelo. Tesen pas je ločil gornji del telesa od rahlo pozibavajočih se bokov. Tesna halja iz svetlečega se blaga me je navdajala s sladkimi in grešnimi mislimi.

Mnogo profesorjev smo se bali ali jih celo sovražili, Lukićeva pa je bila med tistimi, ki smo jo spoštovali. Bila je blaga in pravična, vendar stroga, kar pa je ni prikrajšalo za dobrosrčnost in toplino; idealna zmes kot lutka lepe učiteljice, ki nam je vtepala v glavo, da se *k, g, h* pred *i* pretvarjajo v *c, z, s*

Nekega jutra v šoli, ko so moja čustva prekipela, sem jih izlil na košček papirja v treh usodnih besedah:

“Zdravo, Vera Lukić.”

Prepognil sem listek dvakrat in ga pred poukom neopazno položil na katedro. Ko je moja tiha ljubezen prebrala ljubezensko izjavo, je resno posvarila neznanega trubadurja, da se ji odkrije.

Bilo mi je štirinajst let in sem bil menda najdaljši v razredu. Nekdo je polglasno šepnil moje ime. Čutil sem, da me je oblila rdečica in sedaj je bila samo še stvar nekaj ur, pa bo po meni.

Razredničarka, profesorica slovenščine Melita Pavlič, ki ni nikoli premogla niti najmanjšega nasmeha, je bila tudi drugače različna od Lukićeve. Poklicala me je na zagovor po pouku in mi zagrozila, da naj priznam delikt, ker ga bo sicer ugotovil vsevedoči zdravnik, imenovan grafolog.

Hitremu priznanju je sledil ukor po razredniku. Tako je šolska gosposka bliskovito ukrotila in ponižala predrznega ljubimca, in samo civilizaciji obdobja se imam zahvaliti, da me niso položili na natezalnico ali pa – kot so to počenjali z ujetimi italijanskimi legionarji v deželi pokojnega Selassija, Etiopiji – še povrh uskopili.

Na Vera Lukić – kot na mnoge učitelje – mislim čestokrat. Ne vem kdaj kasneje se je poročila, v izgnanstvu pa sem naletel na njeni svakinji. Pokojna mati mi je omenila, da jo včasih vidi in da je bila nekaj časa bolna na pljučih, vendar še vedno ista Vera: zgovorna, prisrčna, iskrena.

Presunilo pa me je, ko sem pred dnevi bral v novembrski številki Nove revije z leta 1989 odlomek izpod peresa Lojzeta Kovačiča o svojem obisku na Žalah. Med drugimi grobovi je naletel tudi na Verinega. Umrta je 1986. Tudi Kovačič jo je imel za srbsčino v Vegovi in tudi on – kot številni drugi – jo je ljubil. Eni smo našo ljubezen oznanili zelo rano, drugi kasneje, nekateri pa so odnesli tajno pod rušo.

Kako dojeto je Kovačič naslikal Verin portret in kako valovi njegova sla: od njenega dražestnega vratu, širokega smehljaja, njene hoje in do njenih oblih prsi, ter se le s težavo zajezi šele pri njenem okostnjaku; in vendar kakšen silen spev lepoti, nežnosti in vsezmagujoči ženskosti.

Zdravo, Vera Lukić!

Mount Milena
Avstralija
Junij – rožnik 1990

Tenentejev portret

Apeli, ki smo jih imeli v italijanskem koncentracijskem taborišču Gonars dvakrat na dan, so bili dolgočasna in zoprna rabota ne samo za nas zapornike, temveč tudi za naše ječarje. Šteli so nas dežurni častniki, in so ob teh priložnostih nosili preko ramena široko svileno lento modre barve, ki se je končevala s pod bokom bingljajočim cofom.

Dežurni so se menjali in jih je bilo vseh vrst. Nekateri so nam bili všeč, še posebej visok črnolasec melanholičnega in malce mučeniškega obraza, ki se je skušal držati resno, ko nas je rotil, naj vendar stojimo na mestu, tilnik za tilnik in po tri, da bomo čimprej vsi prosti, skupaj z njim samim. Mi pa smo se muzali in spogledovali, kot da bi bil on brhko dekle, ne pa predstavnik italijanskega imperija. To ga je prisililo, da se je često tudi sam rahlo nasmehnil.

Bila je neskončno prelestna pomlad 1947, ko se je Campania zdela kot eno samo velikansko impresionistično platno cvetočega sadnega drevja. Campagne so v Italiji vsepovsod, ker beseda pomeni polje ali podeželje, toda tale, ki jo sedaj željno požiram iz drvečega vlaka, se izgovarja in piše malo drugače in z veliko začetnico ter je provinca, ki se razprostira na ravnini pod usodepolnim Vezuvom.

Stojim na hodniku, oblečen v britansko uniformo, pri sosednjem oknu pa stoji italijanski civilist visoke postave in kadi. Brskam po spominu, ki kaj kmalu zabrede pet let nazaj. Povprašam sopotnika po njegovi preteklosti. Nisem se zmotil: to je tisti dežurni častnik z melanholičnim obrazom iz Gonarsa. Ime mu je Giuseppe Di Stefano, odvetnik po poklicu. Da mi posetnico in me povabi, da ga obiščem, kar sem tudi storil čez nekaj dni. Na domu njegove zaročenke so mi pripravili prijetno

kosilo. Takoj sem opazil na klavirju tenentejev okvirjeni portret v sepiji, delo Nikolaja Pirnata. Tudi on je bil v Gonarsu, vendar se mu je sreča nasmehnila bolj kot ostalim. Slikal je namreč na taboriščni komandi v svojem ateljeju italijanske častnike in zato bil dobro hranjen ter obilno založen s cigaretami in pletenimi kjantaricami italijanskega vina.

Tisto o umetnikovi politični pripadnosti sem sedaj Di Stefanu povedal. Tudi o talcih, ki jih je italijanska okupacijska oblast streljala, potem ko so rdeči ubili slovenskega nacionalista. In ali moj italijanski gostitelj ve, da med talci skoraj ni bilo komunistov?

Bilo pa je šele kasneje v begunskih letih, ko sem zvedel, kako je boljševik Pirnat v partizanski kapetanski uniformi na ljubljanskih procesih portretiral obtožene nacionaliste, med njimi tudi domobranske častnike iz Dachaua, katere so taboriščni slovenski komunisti po razpadu nacističnega aparata nasilno in skrivaj odpremili v ljubljanske zapore. Pirnat teh trpinov ni le risal, temveč je na njihov račun tudi delal pobalinske pripombe.

Kolaboracije v Gonarsu ne bi zameril ne Pirnatu ne Bojanu Štihu in še mnogim – velika večina so bili titovci – zoprno pa mi je licemerstvo tistih, ki merijo položaje in dogodke z dvema različnima metroma. Kulturni molk, ki ga je zapovedala Osvobodilna fronta, očitno ni veljal za Pirnata.

Lep sprejem in kosilo v opojni campagni nam je med razgovorom, ki je privedel do jugoslovanske jadranske obale, zagrenil skoraj jezni očitek mojega gostitelja, da je Jugoslavija po drugi svetovni vojni nasilno in krivično otela Italiji njeno zgodovinsko ozemlje. Besede so me zadele in sem od tistega trenutka dalje mislil samo eno: kako se čimprej in čimbolj vljudno izvleči iz tega mučnega vzdušja.

Prav kmalu sem se zahvalil zaročencema za njuno gostoljubnost, se poslovil in odhajal na železniško postajo. Na

hitro se je kampanjsko nebo docela zoblačilo. Dan, ki se je začel prešerno lepo, se je končal otožno, potrto. Ponovno sem se spomnil staršinih groženj o tujih vratih in drugo. Vendar sem na tenenteja Di Stefana v kasnejših letih često pomislil: na njegove simpatične in dobrodejne nastope v Gonarsu, opojno pomlad v Campaniji, lep sprejem, kosilo in – njegovo ogorčenost zaradi Jadrana; in temu sledeče oblačno nebo.

Ko sva z Beverly obiskala Capri 1982. leta in se tam fotografirala, sem nekako iztaknil njegov naslov in mu poslal posnetek. Zahvalil se je zanj in svoje veselje tudi izrazil v pismu. Ko sva bila z Beverly v Neaplju 1985, sem poklical njegovo telefonsko številko. Oglasila se je njegova soproga, tista, ki mi je 1947 tako lepo postregla s kosilom, in mi oznanila žalostno vest. Njen mož je umrl pred tremi meseci za srčnim napadom.

Tenente Di Stefano se je verjetno poslovil od tega sveta v veri, da je ves Jadran italijanski, kot bom jaz umrl v nasprotnem prepričanju. Zgodovina je ogromen mozaik, sestavljen iz takih koščkov. Bog, ki edini ima pravično tehtnico, je človeštvu ne posoja. Namesto nje pa daje od časa do časa narodom vodnike. Italijanom D'Annunzija, Slovencem generala Maistra in tiste, ki so pripravljene umreti za to, kar imajo za resnico in pravico; za vsakogar – seveda – po svoje zaznано.

Mount Milena

Avstralija

September – kimovec 1989

Pripis za tenenteja

Di Stefanovi družini sem pisal in priložil italijanski prevod črtice, objavljene v moji knjigi, ter zaprosil za kopijo pokojnikovega portreta. Kmalu sem prejel odgovor s portretom, zahvalo in povabilom, da jih ob sledeči priložnosti obiščem. Pisal je tenentejev sin Francesco.

Neapelj, 29. oktobra, 1992. Hotel Majestic. V sobi, ki jo je za naju na svoj račun naročil mladi Di Stefano, nama izreka dobrodošlico šopek rumenih vrtnic. Priložena je pozdravna karta z bonboniero. Čokoladni koščki so napolnjeni z nebeškimi likerji in so izdelek krajevnega ter dolga leta obstoječega podjetja. Meni je povrhu namenjen še žepni izvod *Divine commedie*.

Dobro uro po najinem prihodu naju v foyerju čakata gostitelja: uglajen gospod v svojih tridesetih – po postavi manjši od očeta, po poklicu pa pravtako odvetnik – in njegova ljubka žena Rosa, takisto pravnica.

In že smo na ulicah, polnih življenja in znamenitosti. Povabljena sva v restavracijo, kjer postavijo pred nas štiri obilne pizze. S težavo jih zdelujemo, spomin pa zaide v moje tukajšnje bivanje med leti 1946–47, ko se s pizzami nismo ponujali. Takrat so jih cvrli tudi po stojnicah ter so bile manjše, revnejše in obložene s paradižnikovo omako – *con pomidor in coppa*. Ker sem bil siromak, sem si jih mogel le redko privoščiti.

Kako zabavno se vrtijo življenska kolesa. Kontrasti, kontrasti; moj Bog.

Bella Napoli že desetletja ne pozna lakote. Nekako skupaj z njo pa sta se izgubila tudi glasba in petje, ki ju je zamenjal peklenski hrup motornih vozil. Teh je toliko, da mestni očetje po njihovih ulicah sedaj dopuščajo na parne dneve le vozila z

odgovarjajočimi številkami in isto velja za lihe dneve. Izginili so tudi nekoč vsepovsodnji osli – ciucciarelli – s posplošenim imenom Pasquale. Ponekateri lastniki so jim nadevali kluks-klanovim podobne kapuce, skozi katere so štrlela dolga ušesa. Pokrivalo, ki ni imelo odprtin za oči, je bilo odprto le navzdol, da je moglo živinče videti samo za ped ali dve tal in se je moralo pri vožnji zanašati zgolj na voznika. Kadarkoli bi v tistih časih povprašal oslarje, zakaj štirinožnim revčkom kratijo pogled, bi prejel razlago, ki so jo zmožni samo prebivalci s spodnjega dela italijanskega škornja:

“Brez kapuce živali ne vlečejo kot treba, ker jih preveč moti okolica, še posebno signorine oslice.”

No, pa naj se človek vzdrži od vprašanj, katerim sledi tako prikupen in hudomušen, če že ne prepričljiv ali opravičljiv odgovor.

Kot da je nekdanji jugoslovanski velečekist Ranković sam hodil po teh krajih, videval okapučene dolgouhce in menil, da si to velja zapomniti. Naj bo tako ali ne, njegovi včerajšnjii boljševiški tovariši, kasneje zaporniki na Golem otoku, so smeli, kot neapeljski osli, gledati samo v tla ali stene. Šele ko so se poboljšali, kar je med drugimi popodganjenji pomenilo tudi neusmiljeno pretepanje svojih novoprihajajočih sotrpinov s celine, so mogoče počasi prenehali pripadati manjvrednemu razredu, imenovanemu banda. In šele od takrat naprej so smeli bedneži zreti v sinje jadransko nebo.

Ponosen na svojo metropolo naju Francesco Di Stefano vodi od cerkve do cerkve, palač, spomenikov in na Spacca Napoli, ločnico, ki deli rimski Neapelj od novejšega.

Nagiba se k mraku, ko pripešačimo na gostiteljev dom. Tam po desetletjih ponovno srečam tenentejevo vdovo, dostojanstveno in elegantno matrono.

V prijetnem vzdušju, obdani z dolga stoletja starimi keramičnimi izkopaninami, sedemo k napolitanski večerji.

Ob koncu sledi limonin liker, Rosin izdelek. Beverly prosi za in prejme recept, zato žlahtno pijačo včasih srkamo tudi s prijatelji v Sydneyu. Salute, Di Stefano; cin cin, Napoli!

Posloviva se od tenentejeve vdove. Mladi par naju odpelje z avtom na nočno vožnjo po mestnih vzpetinah. Pod nami mežikajo stotisočere luči vse do Sorrenta in Vezuva. Sledi vrnitev v najino prenočišče; in še eno otožno slovo več.

Kdo ve, če je sedaj zgodba, raztezajoča se prek pol stoletja, od nekdanjih barak v okupatorjevem koncentracijskem taborišču Gonars do davnega Neaplja, pri kraju. Ali pa le uvod v nebeščansko bivanje, kjer se menda ne bomo več kregali in tolkli okoli Jadrana.

Mount Milena

Avstralija

Julij – mali srpan 1994

Mož z žllico

Spomladi 1943 so me Italijani zopet zaprli. Tokrat na Bleiweisovi ulici, v *podmornico*, zapor, ki sem ga nekočkrat okusil že v kraljevini Jugoslaviji.

Ko so nas ječarji spustili na stranišče in smo na hodniku čakali, da pridemo na vrsto, sem opazil sedečega čokatega moža. Oblečen je bil v črn suknjič, v katerega prsnem žepu je imel zasajeno žllico, nezmotljivo znamenje izkušenega zapornika. Sproščeno je kramljal s policistom v italijanščini, jeziku, ki se ga je naučil v italijanskem ujetništvu v prvi svetovni vojni, kar je pozneje opisal v Dekletu z mandolino. Bil je namreč pisatelj Doberdoba in Požganice, sam Prežihov Voranc.

Leta kasneje sem bral njegov Sektor št. 5, v katerem je naslikal soško bojišče in svoje nakane za prebeg k italijanskemu sovražniku, za kar pa ni uspel pridobiti niti zavednih Slovencev. Oni se na italijanski fronti namreč niso borili iz zvestobe do presvitlega cesarja in kralja, temveč za svojo zemljo, in je zato bilo med njimi bore malo ubežnikov.

Prežihov 1943 ni bil le navaden zapornik, temveč važen agent Kominterne. To mu je tudi rešilo glavo. Italijani so ga predali Nemcem in je dočakal konec vojne v njihovem koncentracijskem taborišču.

Do danes sem prebral večino Prežihovih stvaritev, nekatere po večkrat. Bil bi za toliko revnejši, če jih ne bi. Od časa do časa spomin zabrede v ljubljansko *podmornico* in k jetniku z žllico v prsnem žepu.

V življenju nam vsem tu in tam spodrsne, kar pozneje često obžalujemo. Ne vem, če je tudi Prežihov kdaj obudil kesanje za svoje strupene besede, ki jih je zapisal proti svojemu

zavednemu koroškemu rojaku dr. Lambertu Ehrlichu v spisu Tam, kjer teče bistra Drava.

Slovenska duhovnika Ehrlich in Jurij Trunk sta bila ob rojstvu Jugoslavije skupaj na pariški mirovni konferenci kot strokovnjaka za Koroško, ko ju je zadelo obvestilo, da bo na Koroškem odločal plebiscit.

Kominternski agent Prežihov je v svojem pisanju povzdignil Trunka, ker je ob tej porazni novici krepko zaklel in poklical hudiča, da pobere vso to prekleto bando, Ehrlicha pa, ki je pokleknil in molil, je ozmerjal z izdajalcem.

Prežihovi boljševiski somišljeniki tega velikega Slovenca niso le spomladi 1942 ustrelili na ljubljanski ulici, temveč so ga s svojim vsemogočnim in neusmiljenim strojem pahnili za petinštirideset let v črn prostor osramočenih, obsojenih in križanih.

Za skoraj pol stoletja.

Mount Milena

Avstralija

December – grudni 1990

Kozakova lesena žlica

Ni šlo za ruskega kozaka, temveč za profesorja Juša Kozaka, pisatelja Celice, Šempetra, Belega macesna in Lesene žlice, ki sem ga imel nekaj let za zgodovino in zemljepis ter razrednika na gimnaziji v Vegovi ulici. Bil je zanimiv in zabaven, ker je svoja predavanja belil z izmišljotinami; pa tudi z grobimi izrazi, ki so kazili njegov lik esteta in mojstra besede.

Takšne so bile njegove cvetke:

“Julij Cezar se je pripravljaj, da odrine na Galsko in ukroti uporna plemena. Na rimskem kolodvoru je začel ukrcavati svoje legije. Belo oblečene šolske deklice so obsipavale njegove vojake s cvetjem, občinstvo jim je navdušeno vzklikalo in igrala je gasilska godba...”

Prihodnjo uro je Kozak izpraševal. Fant, ki ga je poklical, je obnovil predavanje kar bolj mogoče dobesedno in ni pozabil niti železniške postaje niti gasilske godbe. Razred se je pri tem zahihital, Juš Kozak pa se je, kot je to znal, držal sila resno, vendar je pokazal svojo nejevoljo. Zaradi splošnega smeha in Jušovega kislega obraza se je izpraševanec odločno pritožil:

“To so bile točno vaše besede, gospod profesor.”

Juš, ki nas je vse, od prvega do osmega razreda vedno tikal, mu je malce popustil in dejal:

“I, nu, Jaka, seveda sem to rekel, vendar se moraš osredotočiti na bistvene dogodke.”

Izpraševanje je bilo končano in sošolec je dobil dobro oceno.

Ko sem 1982 obiskal Pariz, sem s tem sošolcem govoril po telefonu. Skupaj s starejšim bratom sta postala zdravnika, specialista za raka. Mene se je blede spominjal, gasilske godbe pa verjetno ni pozabil.

Tudi zemeljsko oblo je znal Juš opisati po svoje. Razložil je, da njena os zahteva venomerno pozornost in jo je treba na

severnem tečaju redno oljiti. Pri tem delu se menjajo letno dežele vsega sveta. Tisto leto so bili baje dežurni Japonci.

Kadar je med odmori nadzoroval stranišča, za katerih varne zapahe so hodili nekateri dijaki kadit, da so se proti stropu dvigali oblaki dima, je skušal nepoznane predrzneže izgnati s sporočilom:

“Habemus papam. Kardinali ven!”

Z Jušom sva se ponovno srečala v italijanskem zaporu na Taboru marca 1942 v vojašnici vojvode Mišiča, še bolj poznani kot Belgijska. Velika soba z lesenim podom je bila prepolna. Pri spanju smo se natlačeni kot sardine morali obračati vsi naenkrat. Večina nas ni imela opreme, Juš pa, ki je bil v zaporu že delj časa, del katerega je prebil kot talec, je imel celo nahrbtnik.

Zjutraj smo dobivali hlebček, popoldan pa krožnik okusne, vendar bolj redke rižote. Le žlic nam Italijani niso zaupali. Če smo si prihranili kaj kruha, smo si lahko z njim pomagali pospraviti obed, sicer pa smo srebal in goltali kot psi in z jezikom očistili pločevinasti krožnik.

Jušu Kozaku je uspelo nabaviti preko podjetnega, vedno smehljajočega se črnolasca Dolfeta, ki je pomalo trgoval s stražarji, košček lesa in pipec ter si je z njim kaj kmalu izdolbel žlico. To dejanje je upravičeno smatral za veliko zmago civilizacije nad primitivizmom in je zato po tem najstarejšem in najbolj osnovnem človekovem orodju kasneje imenoval knjigo o svojem zaporniškem življenju v času okupacije in državljanske vojne.

Juša sem kasneje srečaval v Gonarsu, z njegovim starejšim sinom Miklavžem, komunistom in kasnejšim zdravnikom, ki se je od očeta našel ali podedoval dokaj njegovega manirizma, pa sva bila v isti baraki. Spominjam se tudi, ko je Jušu na predvečer njegovega rojstnega dneva taboriščna Osvobodilna fronta priredila lepo podoknico, čeprav je Juš s svojo

nestanovitnostjo mnogim ideološkim tovarišem skozi leta belil lase.

Juš je bil dober hribolazec in je vedel za mnoge lepe kraje, zato so bili njegovi izleti dobro zasnovani in sila cenjeni. Nekoč nas je peljal proti Gorenjski in smo s hriba mogli naštetih v polnem krogu okoli nas sedem pobeljenih cerkvic. Slovenija in sosedstvo sta polna obeljenih kontrastov, ki izstopajo iz zelenih ozadij. Na področju Mt. Milene pa krajevne oblasti ne dopuščajo beline na zunanosti zgradb, ker menijo, da se mora hiša zlivati s naravo; kot da jih je sram človekovih stvaritev, kot da bi okvir kvaril sliko.

Juš je včasih potoval po tujem, kar tiste čase ni bilo posplošeno. Govoril nam je tudi o britanskih negovanih tratih po parkih in okoli hiš. Čeprav nam ni mogel točno opisati tistih livad – en sam posnetek bi zalegel za sto besed – mi je v kasnejših letih padlo na um, da je šlo za famozni angleški lawn.

Kadar in kakršenkoli komunist je že Kozak pač moral biti, prav gotovo ni sprejemal vsega, kar je zrastle na rdečem zelniku. Kot dober poznavalec umetnosti in arhitekture, je zasmehoval Stalinove zgradbe in jih primerjal s svatbenimi tortami. Kar se sveta na splošno tiče, je rekel, da se motijo tisti, ki mislijo, da ga je mogoče po mili volji krpiti kot star škrapet.

Ko smo ob sudetski krizi demonstrirali za Čeha in sem se omalovažujoče izrazil o starem predsedniku Hachi, ker se je vdal Hitlerju, ga je Juš branil, da je mož storil kar najbolje mogoče in da gledam stvari preveč površno.

Bil je kritičen zgodovinar, ki ni pogreval običajnih ukorinjnih zmot ter nas je tudi o Turkih posvaril, naj si jih ne predstavljajmo vedno z dolgimi brki in v rdečih pumparicah, ko za zabavo nabadajo krščanske otroke na sulice. Raja je često živela bolje pod Turki kot pa pod krščansko zemljiško gospodo. Tam je bilo dosti demokracije in pravice. Majhen

človek – seveda je moral biti mohamedanec – se je često povzpел visoko na družbeni lestvici.

Našim kmečkim uporom ni pripisoval takega narodno-slovenskega ter razrednega pomena kot so to delali naši zgodovinarji včeraj in nadaljujejo še danes.

Za njegovega urejevanja Ljubljanskega zvona od 1936 do 1941 je nekoč prejel v objavo takole pesmico:

*Okrogla luna, sploh
jaz te občudujem, oh.*

Juš je smatral stvaritev pod Zvonovo gladino in jo odklonil, nakar mu je užaljeni avtor poslal drugo, katero pa je Juš bolj cenil kot prvo in je zato na notranji zadnji platnici priobčil obe. V drugi je jezni pesnik izlil svoje občutke v te vrstice:

*Na Vaše pismo, Juš,
ste primejduš,
čeprav pisatelj, urednik in Kozak,
kar najlepše rima se – bedak.*

Kdor bi hotel povleči črto pod Juševim političnim naziranjem in dejavnostjo, bi videl, da mu je bilo mogoče miselno cincati vse dokler komunistična partija še ni bila močna. Do takrat si je lahko privoščil neko objektivnost in rahle kritične osmehe. Bolj pa kot je rasla moč partije, bolj so Juš in njemu podobni pazili na svoje besede ter bolj pridno služili komunističnim in interesom. Kot Kocbek in podobni, je tudi on zelo mnogo prispeval k zmagi boljševiške revolucije na Slovenskem.

Jaz sem bil leto ali dve neke vrste Jušev razredni zaupnik, kadar je šlo za pobiranje prispevkov ali organiziranje izletov. Sošolec iz paralelke pa mi je nekoč napovedoval, da ne bom za vedno, ker to ne bi bilo v skladu z Jušovo naravo. Ko sem bil zaradi demonstracij zaprt in me je upravnik policije dr. Hacin javil gimnazijskemu ravnatelju ter sem prejel po njem ukor,

me je Juš kot razrednik zasliševal in napisal dolgo poročilo. Kasneje mi je očital, da sem mu s svojo nepremišljeno dejavnostjo osebno škodoval. Pred mojo materjo me je obdolžil, da je moje obnašanje izzivalno. Posebno še moje oči. Čeprav me moja mati ni nikoli branila po krivem, je Juša posvarila, da si pač ne morem pomagati, ker je to moj prirodni izraz in da so moje oči iste tudi, kadar sem žalosten. Jušev vtis o mojih očeh so imeli v letih še nekateri drugi. Le po sreči si zaradi te hibe nisem nakopal še več težav.

Nekoč po tistem sem predsedal na bežigraske gimnazije. Moje nekdanje zaupništvo je prevzel bikasto močan Dolenjec okroglega in zalitega obraza, ki je Jušu včasih delal na njegovem stiškem posestvecu. ter za to prejemal nagrado.

Juša odslej na cesti nisem več pozdravljal. Če le mogoče, sem se mu izognil v velikem loku. Pozdravljal ga nisem niti, ko sva delila zaporno sobo v Belgijski vojašnici. Tega nisem počel iz sovraštva ali iz trme. Nasprotno, ledeno razmerje me je bolelo; če ne za drugo, že zastran rušenja avtoritete in olike, na katerih počiva vsaka dobra družba. Nekega dne pa me je na podu sedeč in na zid naslonjen Juš ogovoril. Potem je bilo kot nekoč in sva večkrat kramljala. Kar se preteklosti tiče, sem mu očital, da me je pustil na cedilu, ko sem bil v težavah zaradi demonstracij in tistega nesrečnega ukora. On pa me je, kot se v življenju često dogaja, dolžil istega.

Lepe geste v italijanskem zaporu, ko je on, starejši in moj bivši profesor ter priznani pisatelj, meni, dvajsetletnemu študentu brez česarkoli, razen nekaj literarnih prizadevanj ponudil spravo, mu nisem nikoli pozabil. Obžaloval sem samo, da nisem tega storil prvi. Pa takrat še nisem vedel za modrega francoskega generala, katerega so kadeti dveh tekmujočih častniških akademij vprašali, gojenci katere, naj prvi pozdravljajo druge, ter prejeli odgovor:

“Tisti, ki so bolj olikani.”

In kako rad bi, če le mogoče – zastran Juša in slovenstva – izbrisal njegove zaletete in strupene besede, ki jih je 1945 zapisal proti svoji slovenski literarni bratovščini v politični emigraciji – Mirku Javorniku in Tinetu Debeljaku – ko ju je oglasil za bivša slovenska pisatelja.

Da ne bi bilo na Slovenskem nikoli več časov, ki rojevajo take samovoljne in okrutne preke sodbe.

Mount Milena

Avstralija

Marec – sušec 1991

Za čik angleškega tobaka

Vso kraljevsko jugoslovansko vojsko, ki se ji je posrečilo umakniti pred Rdečo armijo in titovskimi oklopniki v Italijo, so Britanci proglasili za predane sovražne osebe. Začela nas je zasliševati komisija brigadirja Fitzroya MacLeana v Neaplju 1947 in končala čez dobro leto v lagerju Munster v Nemčiji.

Za tolmače jim je služilo šest Ljubljancev, ki so jih oblekli v modre britanske letalske uniforme in jih kasneje povišali v narednike. Fašisti so jih za časa svoje okupacije iz raznih razlogov poslali v konfinacijo na spodnjem delu italijanskega škornja, kjer so dočakali zavezniško izkrcanje. Bili so za kakšno leto starejši od mene. Z nekaterimi sem se poznal iz šole ali navidezno, kot z visokim in postavnim plavolascem s takole zgodbo:

Zaljubljen, nesrečno zaljubljen je bil v lepo ljubljansko dekle, ona pa mu ljubezni ni vračala. In še huje, zapustila ga je za italijanskega okupatorskega častnika ter se z njim tudi kasneje poročila. Zavrtnjeni in ranjeni ljubimec ji je poslal pismo, kakor to ponavadi delamo, ko smo nesrečni v ljubezni in obupani. Cenzor pa ne bi bil cenzor, če bi prezrl te bistvene besede:

“Ko si že zapustila mene, zakaj si vendar nisi dobila moža namesto Italijana?”

Čeprav ni bila v vprašanju varnost italijanskega imperija, temveč le ponos italijanske moškosti, je moral nesrečni slovenski tekmeč vendar v konfinacijo.

Šesterica teh dobro rejenih in oholih britanskih podčastnikov – nekaj jih je kadilo pipe prijetno dišečega tobaka – je odprto kazala prezir do nas zaslišancev ter v glavnem odražala mišljenja svojega delodajalca MacLeana in silila begunce domov. Tako je skupina postala nevede del tistega stroja, ki ga

je pomagal ustvariti kasneje razkrinkani sovjetski vohun Kim Philby, stroja, ki je storil več za zmago in ohranjevanje zločinskega boljševizma kot divizije Rdeče armije.

Kljub temu, da so ti britanski uslužbenci skoraj silili begunce domov, pa sami niso sledili lastnim nasvetom, temveč so upali, da se bojo po koncu vsega tega naselili v Veliki Britaniji. Po plavolaševih besedah Britanci vedno nagradijo svoje sodelavce in bodo znali poskrbeti tudi zanje.

Nekoč sem mu očital:

“Zdi se mi, da tebi ni prav nič mar za Slovenijo in bi jo prodal za pipo angleškega tobaka.”

Brez oklevanja mi je to ne le priznal, temveč za dobro mero celo navrgel:

“Ne za pipo; en sam čik bi zadostoval.”

Storilo se mi je inako in zasmilil se mi je, ko je stal pred menoj brezdomcem, v zlikani uniformi, sit in preskrbljen. Življenje se mu je smehljalo, Bog mu je dal stasitost in lepoto, starši in domovina jezik in šolanje. Prizanesli so mu celo italijanski okupatorji, ki so gnali tisoče njegovih rojakov v taborišča, glad, bolezen in smrt, zakaj ni bil obsojen na ječo, temveč le na konfinacijo, pripor, kar je pomenilo, da se je moral obsojenec javljati oblastem zjutraj in zvečer, medtem pa je bil v svojem gibanju svoboden. Stanoval in jedel je zasebno, za kar je prejemal dnevne doklade. Tudi letni dopust mu je pripadal. Nekateri so se celo poročili z domačinkami. Kot mi je znano, je imela tako gosposko omejitev svobode samo še tista toliko po krivem razvpita carska Rusija, kjer večina revolucionarjev notranjosti zopora nikoli niti videla ni; tudi Lenin ne.

Ko sem mu omenil, da sem v Bologni srečal sorodnike njegove bivše ljubezni, so se mu oči nevarno zaiskrile. Vnet je bil, da izve več o njej. Kako živi in kje?

“Bi jo še rad srečal?” sem ga vprašal.

“Da, da, zelo rad,” je rekel ves vznemirjen.

“Zakaj?”

Okoli usten mu je zaigral lahen nasmeh:

“Povabil bi jo na dobro večerjo, saj sedaj revica verjetno gladuje skupaj s slavnim okupatorjem. Potem bi jo odpeljal v najbližjo temno ulico in jo potisnil ob zid; za slovo bi ji stlačil v nederje nekaj stotakov.”

Le kje in kako je končal nesrečni plavolasi ljubimec? Ali še kadi angleški tobak? Kako ga je nagradil brigadir Fitzroy MacLean – sam Titov nagrajenec – ki letuje v uropani vili na Jadranu?

Mount Milena

Avstralija

Božič 1990

Njegovo domobrančevanje

Bil je učitelj in rezervni poročnik kraljevine Jugoslavije, v Slovensko Domobranstvo pa se je javil prostovoljno in med drugim služil na oklopnem vlaku, stacioniranem v Logatcu. Medtem ko je njegov sorodnik na drugem koncu sveta oznanjal svobodno slovensko državo, je nekdanji učitelj posedal po režimskem konzulatu v Sydneyu ter pil turško kavo s pristno jugoslovansko šljivovico. In kakšne pogače so tam znali zamesiti! Kot denimo slovensko stran v sydneyski Novi dobi, glasilu hrvaških predvojnih, titovsko navdahnjenih izseljencev, po večini Dalmatincev.

V istem vzdušju režimskega bratstva in enotnosti je zrastel tudi dom odcepljencev Triglav, za katerega je pomagala odšteti novce boljševiška domovina prek skrbne in ljubeče izseljenske koklje z računalniškim podaljškem do same Udbe.

Dobrikanja in mahanja z repi po režimskih konzulatih ni bilo ne konca ne kraja vse do junija v letu Gospodovem tisoč devetsto enaindevetdeset.

Vedno in povsod navzoča Udba, ki je obiskovalcem domovine zastavljala vprašanja, kaj počne v emigraciji ta ali ona politična osebnost, tega ni delala, ker je potrebovala podatkov, temveč zato, da nazorno pokaže, kdo je gazda in jim obenem zažuga, koga in katere družbe se morajo izogibati, če hočejo, da jim bo dobro na svetu.

Pa naj rečejo, da ustrahovanje v tem našem neslavnem obdobju ni cvetelo.

Ko se je nekdanji poročnik z domobranskega oklopnega vlaka po desetletjih odločil za prvi obisk domovine, mu prav verjetno ni nihče potrkal zjutraj na vrata, da ga pouči o dobri in nevarni družbi, zakaj v družboslovju je bil romar izpod Južnega križa dobro podkovan. To mu je tudi priznal sam beograjski

boljševiški režim, ko so mu okrog vratu obesili trak, na katerem je zabingljala rdeča peterokraka.

Bilo je v sredi sedemdesetih, ko sem trčil nanj na slovenskem plesu v Sydneyu. Kaj vendar naj pri naključnem srečanju že poreče domobranec domobrancu, ki se je oddaljil svojim bojnim tovarišem? Ali naj ga vpraša, kaj ga je odtujilo? Je bila častihlepnost? Ali prepričanje, da je njegova razsodnost boljša od modrosti svojih nekdanjih soborcev? Ga je morda režim soočil s kakšno neprijetnostjo, resnično ali izmišljeno, ter ga pol stoletja držal v šahu? In če je bilo slednje, zakaj potem – za božjo voljo – ni v imenu naše nekdanje skupne usode položil svoje osivele glave na ramena vsaj enemu svojih bivših soborcev, ki bi nam drugim zagotavljajoče namignil na svetopisemsko priliko o izgubljenem sinu? Le ena sama besedica in ozdravljene bi bile naše duše.

Tako pa je hladna beseda dala nevšečno in jezno besedo. Karkoli že sem mu tistega večera očital, ga je moralo zadeti, zakaj naglo, vendar tiho in mirno mi je zapretil:

“Ali hočeš, da ti razbijem čeljust?”

Hitro kot sva se srečala, sva se tudi razšla; za vedno. Zagrabilo me je v želodcu. Šlo mi je na jok.

Naj bo v poduk; brez zabave:

Dokler je bilo med Slovenci v emigraciji dovolj pripravljenosti in borbenosti za razbijanje domobranskih čeljusti, se rdečim konzulom ni bilo treba bati za svoje.

Različna so bila pota nekaterih, ki nas zavoljo višjega načrta ni bilo ob vetrinjski zaključni besedi.

*Mount Milena,
Avstralija,
Velika noč 1994*

Cene Marinko, nil desperandum!

Če bi iskali tipičnega, pregovornega profesorja, bi ga prav gotovo našli v vedno odsotnem Cenetu Marinku, ki se je držal zgrbljeno in gledal prek naočnikov. Imel sem ga za latinščino na bežigrajski gimnaziji. Discipline ni znal ali ni hotel držati, zato je bil razred često podoben bojišču. Regljale so strojnice, prožna ravnila so postala rimljanski katapulti, frčala so papirnata letala, okoli prstov naviti gumijasti obročki pa so služili za frače.

Kadar bi postalo stanje neznosno, bi nesrečni profesor izčrpan obstal ter zelo mirno in prav toliko neprepričljivo oznanil:

“Meni so prav dobro poznani tisti nemirni elementi, vendar samo čakam, da vidim, kako daleč – oh, Catilina – bo šla njihova nesramnost.”

Nekoč pod italijansko okupacijo, ko je po ulicah ležala zoprna snežna brljuzga, sem na poti v šolo dohajal počasnejšega Marinka. Nisem se mogel odločiti, če naj korak upočasnim ali pospešim in profesorja obidem. Kakorkoli pač, bila sva si že nekako vstric in sem ga spoštljivo pozdravil z običajnim “klanjam se,” on pa me je nagovoril:

Veste, Urbančič, bral sem vaše slovenske naloge. Imate talent. Znati slovenščino je zelo važno. Kako škoda pa, da zanemarjate latinščino. Še to vam bom povedal: vojna je, zato boste izdelali. Tako kot vsi ostali, vendar če se ne boste učili latinščine, vam bo to hodilo narobe vse življenje. Tudi teh besed se boste za vedno spominjali.”

Zgodilo se je, kot je latinec prerokoval. V prihajajočih letih me je od časa do časa popadlo kesanje. Živo še vidim

zgrbljenega Marinka, še čutim tisto mrzlo snežno brljuzgo in še slišim njegove svarilne besede.

Nekoč sem si kupil latinsko slovnico v angleščini, drugič zopet žepni slovar. Tu in tam sem pobrskal za kakšnim izrazom in besedo, kar mi je godilo in lajšalo vest. Še posebej me je razveselila zbirka tisočdvesto najbolj rabljenih latinskih rekov, ki jih je uredil Amerikanec Evgen Ehrlich. Nanjo sem naletel v zajetni knjižnici Vladimira Menarta. Po daljšem iskanju mi je v velikem Sydneyu uspelo nabaviti tudi lasten izvod. Izdaja v trdi povezavi nosi naslov "Nil desperandum – ne obupati."

Profesorski nebeščan – in to brez dvoma Cene Marinko je, če ne zastran drugega, že zaradi mučeništva, ki smo mu ga oskrbeli mi, študentski nepridipravi – prav gotovo včasih s sinjih višav zadovoljno poščili prek naočnikov tudi na mene, zakaj čeprav nisem postal latinec kot bi se spodobilo in kot bi hotel on, sem koncem koncev vsaj pokazal dobro voljo in čestokrat obudil svojo *mea culpa*.

Pravtako kot knjiga s svojim naslovom, tudi jaz še vedno moledujem magistra Marincusa, da ne obupa; nad menoj namreč.

Mount Milena
Avstralija
Velika noč 1991

Živela Vegova !

Profesorja Jožeta Ovseneka sem imel na gimnaziji v Vegovi ulici v prvem razredu za slovenščino, srbščino in denimo še hrvaščino. Vsa Vegova je vedela, da pri tem možakarju ni bilo šale. Že preden se je približeval razredu, je v njem zavladata grobna tišina. Hodil je vzravnan in razkoračeno ter pri tem le malo upogibal kolena. Obleke, ki jih je nosil, so bile vedno zlikane. Svetlorjave se še, le zakaj neki, dobro spominjam. Njegovim jastrebovim očem ni ostalo prav nič skrito. Ko je hodil med klopnimi vrstami, se je često bliskovito zasukal in pri tem ponekdaj zasačil neprevidnega grešnika. Pri spraševanju je včasih s prstom pomeril na Rožanca, pri tem pa glasno poklical Polanca, ki mogoče ni sledil pouku in je sedel nekje v drugem kotu. Take pripomočke je uporabljal, da nas je prisiljeval k pazljivosti in disciplini.

Če smo hoteli kupiti štručke v pritličnem stanovanju šolskega oskrbnika Marinčka, smo mogli to storiti le med kratkimi odmori, nikakor pa v glavnem, desetminutnem. Nekateri, ki so pozabili kupiti kruh o pravem času, ker jih je želodec začel opominjati prepozno, so včasih tvegali preboj Ovsenekove zapore ob velikem odmoru. Le redkim je uspelo, večino, posebno višješolce, pa je premeteni profesor ujel, čemur je sledil opominček v dijaški knjižici, staršem v vednost.

Ne vem, iz katere nujnosti si je profesor Ovsenek tako vztrajno trl roke. Enoličnost tega početja je delno ublažil, ko je po nekaj trenutkov drgnil z desnico levi palec, potem dlan ob dlan, nato z desno pestjo levo dlan, pa spet desni palec z levico. In ponovno. Svoj pečat za zgodovino Vegove pa je gotovo vtisnil s takole izvirnostjo: Kadar je opazil dijaka, ki ni sledil pouku in se je bavil pod klopjo s kakšno prepovedano dejavnostjo, je z namigom opozoril sošolca, ki je sedel tik za

nepazljivcem. Z roko je po zraku najbolj hitro začrtal majhen tričetrti krog. To je pomenilo pooblastilo za izvršitev kazni, čemur je sledil tlesk po zadnjem delu nesrečneževe glave. Napadeni se je kot strela razjarjeno pognal kvišku. Zasukal se je, da se oddolži napadalcu, vendar ga je že prehitel Ovsenek s svojim posegom:

“Kaj se dogaja?”

Poraženec je v naglici razčlenil svoj brezupen položaj. Zavedel se je, kaj je zgrešil in po čigavem nalogu ga je sošolec tlesknil.

Ko smo vstopili v gimnazijo, so telesne kazni ostale za nami, zakaj glavni teror je šele nastopil. Grozil nam je s slabimi ocenami, ponavljanjem razredov, ukori in izključitvami.

V slovenščini in srbščini sem bil med boljšimi v razredu. Bil sem menda tudi najdaljši in sem sedel v zadnji klopi, vendar mi Ovsenek ni poveril niti enega tistih nenavadnih poslanstev, zakaj med nama so ležale neizgovorjene misli. Neizvršeno povelje bi pomenilo punt, kateremu pa se je Ovsenek v svoji modrosti izognil.

Ovsenek je bil čvrst gorenjski Slovenec in med vidnejšimi člani nekdanjega Orla. Njegova strogost in stremljenja, da nam vtepe v glavo čimveč, sem mu štel v dobro, le tista tleskanja, če si že ni mogel kaj, naj bi opravil sam.

Naš takratni šolski sistem je bil v glavnem na vzorni višini. Profesor Srečko Baraga je zadel žebelj na glavo, ko je pri maturi izjavil Andreju Hiengu in meni, da smo vsi kandidati lahko zadovoljni s svojim znanjem, zakaj četudi bi mogli odbiti naše učenje, bi že samo osemletno poslušanje mnogo veljalo. Da bi naju, nadebudna literata, obenem učil skromnosti, je najini slovenski nalogi ocenil s komaj zadostnim redom ter zamomljal:

“Kakšna literata, vendar! Kakšna literata!”

Dogodivščina je morala Barago očitno radovati, zakaj slišal sem, da jo je v kasnejših letih, ko sva že oba postala politična emigranta, v Trstu obnovil Dušanu Lajovicu.

Danes je svet prepoln psihologov, ki skušajo razumeti, če že ne opravičiti zločince raznih vrst, takrat pa smo živeli v drugi skrajnosti. Naši učitelji, vključno Ovsenek, so vedeli bore malo o tej znanosti, zato je profesor Gogala, ki nas je v tretjem razredu učil higieno, z eno samo majhno potezo zapustil v nas toliko lepši vtis. Pri njegovem izpraševanju je nekdo prišepnil. Ko je Gogala pozval krivca, da se javi, je nastala mučna tišina, zato je profesor takole izzval šepetalca:

“Gospodje srednješolci, pogum. Za vas je že zdavnaj nastopil čas, da prevzamete odgovornost za svoja dejanja!”

Krivec je sedaj brez oklevanja vstal, nakar mu je Gogala odrezano velel:

“Hvala, sedite!”

Ko sem predsedal iz Vegove za Bežigrad, Ovseneka nisem več videval, naključje pa je hotelo, da se je naša družina dve leti pred začetkom vojne preselila v Vrhovčevo ulico zraven taborskega Sokola. Posestnica večstanovanjske hiše številka 3 je bila nemška vdova, katere hči je bila Ovsenekova soproga, uglajena in energična osnovnošolska učiteljica. Naše stanovanje je bilo takoj nad Ovsenekovim, od koder sem mogel opazovati na dvorišču igrajoči se otroški drobiž, ki ga je vodila Ovsenekova edinka Dragica.

Na Ovseneka sem včasih naletel na hišnem stopnišču, kjer je, odet v domačo haljo, kadil. Očitno so v njegovi družini že takrat pazili na čistočo zraka in zdravje. Tako sva si s profesorjem v šestih letih izmenjala po kakšno misel. Nekoč mi je celo zaupal, da je predpisani Cervantesov klasik Don Kihot daleč predolga zadeva, da bi jo morali prežvekovati v celoti. O božiču sem mu šel voščiti praznike in sva popila po šilce žganja.

Po 1945 se nisva več videla. Ker je bil poročen z Nemko, ga je rdeči režim z vso družino izgnal. Na poti preko velike luže so, kot tisoči, šli skozi težave v prehodnem taborišču Bagnoli. Tam je Ovsenek naletel na svojega bivšega dijaka iz Vegove, enega tistih iz višjih razredov, ki so hodili k oskrbniku Marinčku po štručke ob prepovedanem glavnem odmoru. Sedaj je fant imel v taboriščni upravi odgovoren položaj in mu je uspelo svojega profesorja kaj hitro zaposliti v svoji pisarni.

Živela Vegova!

Mount Milena

Avstralija

April – mali traven 1991

Kakor zidi grada

Trst sem ponovno obiskal po štiridesetih letih 1985. Ko sem poizvedoval za avtobus, ki naj naju z Beverly popelje v Barkovlje na snidenje s prijateljem, sem se zapletel v razgovor z gospo. Govorila sva italijansko in sem ji odkril, da sva iz Avstralije; Beverly Američanka, jaz pa Slovenec. Tudi sogovornica je bila Slovenka. Brez obotavljanja se mi je potožila, kako Italijani zatirajo naše ljudi. Omenil sem, da sem sin primorske matere, kar pa zadeva slovensko usodo v Trstu, sta bili Titovo pustolovstvo in njegovo udinjanje Stalinu, ki sta nam jo zapravila. S Koroško je bilo še bolj žalostno: zabarantal jo je za kri tisočev slovenskih domobrancev.

Od tu naprej sva bila s slovensko Tržačanko na bojni nogi in mi je bilo zelo pogodu, da se nam je približeval barkoveljski avtobus. Politično zbegana rojakinja mi je vendarle storila poklon, ko je pokazala presenečenje, da sem po dolgih letih v tujini "ohranil tako lepo slovenščino."

Ne vem pa, če mi je uspelo kaniti v njena naziranja vsaj kapljo odrešujočega dvoma, ko sem dodal:

"Mi, slovenski domobranci ' stojimo trdno, kakor zidi grada, črna zemlja naj pogrezne tega, ki odpada.'"

Kakšna škoda, da ta čustvena pesem ni postala naša himna.

Mount Milena

Avstralija

November – listopad 1990

Barva oči in še kaj

Moje oči so zelenkaste, čeprav se med objokovalci pokojnega boljševizma najde še kdo, ki jih opiše kot jeklenosive. Pa smo že pri rekovni podobi gospodujoče nordijske rase in vsem tistem, kar spada zraven; tra-la-la.

Nekateri, barvo na stran, niso trpeli izraza mojih oči in so se morali zadrževati, da niso name položili svoje roke. Kot denimo tisti britanski narednik, kateri je v severno-zahodni Nemčiji, v Munster-lagerju, 1948 odkril rov, ki smo si ga izkopali zaporniki kraljevske jugoslovanske vojske. Bila je noč, ko smo se izkobacali iz temne luknje in to prav pod noge britanskih stražarjev. Nekaterim, ki so bili na začetku vrste – kot Jaša Ljotić in Radko Obradović – je uspelo pobegniti, jaz pa sem ostal med ujetimi. Narednik je kasneje rekel našemu tolmaču, da se je le s težavo premagal, da tistemu dolginu z nesramnimi očmi ni razbil nosu.

Moja nesreča je bila še večja, ker se sam te posebnosti svojih oči nisem zavedal vse dokler mi moj razrednik na Vegovi, Juš Kozak, vpričo moje matere, ki je odšla k njemu poizvedovat o mojih dijaških tegobah, očital, da imam izzivalne oči.

Razgledani in zanimivi Kozak, pisatelj c. kr. Celice in moj preporodovski vzor, je vedel mnogo o človeških slabostih, težavah in hibah, samo mojih oči ni pogruntal – in zakaj neki naj bi jih moral.

V nebotočniški kavarni me je obvestil plačilni, da me čaka pri garderobi gospod, ki želi z menoj govoriti. Odzval sem se povabilu ter se znašel v družbi plavolasega in stasitega domobranskega poročnika, ki me je mirno oslovil:

“Gospod, ne vem, kdo ste, vendar mi povejte, če vas moja uniforma v oči bode? Kadarkoli se srečava, me gledate izzivalno.”

Iz izkušnje sem vedel, da so bile moje oči prav tedaj in proti lastni volji še bolj izzivalne, zato sem častniku brez obotavljanja odkril svoje ime, nakar se je zaprepaščeni bliskoma tlesnil na čelo. Oba sva se od srca nasmejala.

On pa je dodal:

“Seveda, seveda... legijonarji, domobranci svojo zemljo ljubimo,” kar so bile začetne besede prve in moje domobranske pesmi.

Mož, ki mu moje oči niso bile po godu, je bil aktiven kraljevski topniški poročnik, kasnejši domobranski stotnik Šprah. Rešil se je iz vetrinjskega transporta in pred leti umrl v Argentini.

Mount Milena

Avstralija

Oktober – vinotok 1994

Slovenec izpod totega Kalobja

Bil je kar se da zadr štajerski lokalni patriot in šovinist, vendar se je kljub temu – ali prav zato – imel za pravega Slovenca. Kaj pa je resnično prava Slovenija, je odločil kar on sam. Štajerska; to se ve. Kranjce je uvrščal med prve takoj za bikom, Ljubljančane je zmerjal s totimi škrici, Primorce pa odslavljal lahkotno in kar mimogrede s totimi Čiči. Besedo, ki mu ni bila docela razumljiva in mu je ugajala zaradi nekam razposajenega zvena, je znal izustiti in podati tako kot bi bila na splošno sprejemljiv in odobren pojem manjvrednosti, razvrstitev, proti kateri usodno ni priziva.

Dolga leta tega mi je pripovedoval rojak, ki je služil Franca Jožefa v pešpolku kranjskih Janezov, o pretepih po krčmah s pripadniki štajerskega polka *zelenih hudičev*. Po vrnitvi iz mesta v vojašnico so se morali dopustniki sleči do pasu in kdor je imel podplutbe, jih je za nameček izkupil še od svojih. Res čudovito ponosen duh skupnosti. Francozi bi ga imenovali *esprit de corps*, Prekmurci pa razumeli kot pajdaško zavest. Uspeh preizkušene in zanesljivega tujčevega recepta ne preseneča, vsiljuje se le vprašanje, zakaj nam Habsburžani prek svojih številnih in vnetih lokalnih patriotov niso mogli vladati kar do danes.

Skoraj dva metra visokega, vitkega in modrookega štajerskega rogovileža od Sv. Jakoba izpod Kalobja, Franca Vengušta, sem spoznal v prvem slovenskem sydneyem domu, kjer je tiste čase stanoval, se hranil, popival, govoril in govoril, ugovarjal ter robantil vse dolge večere. Čeprav ni bil pretepač, je nekega nedeljskega popoldneva v domu sprožil prepir. Skupina tržaških Slovencev je veselo čebljala v italijanščini, kar je Vengušta spodbodlo, da je omizje ošvrknil z Italijani in Čiči, ki ne spadajo v slovensko hišo. Nekdo je nad izzivača bliskoma

zavihtel stol. Ta se je udarcu spretno izmaknil, nakar ga je razsrjeni Tržačan nahrulil v kar dobri slovenščini:

“Ti si injorant in si imel srečo, da si se učil materinščine v šoli. Nam to ni bilo dano, zato jo tolčemo po svoje. Ker pa se nam taki kot ti rogajo, govorimo raje po italijansko, ki se nam ne zatika.”

Dogodek mi je potrdil, da občevalni jezik ni vedno znak govorceve narodnosti in me povedel za nekaj let nazaj k nekam podobnemu doživetju. Kmalu po koncu druge svetovne vojne sem v severni Italiji potoval v vojaškem tovornjaku s skupino poljskih vojakov. Med Poljaki in nami so bili tiste dni topli občutki sorodne usode. Pred očmi imam še vedno srebrne in okronane orle, ki so krasili njihove baretke. Tudi zboljševizirana Poljska je takrat obdržala iste orle, le da so jih novi gospodarji prikrajšali za zgodovinske krone. Vojaka iz popotne družčine sta kramljala v francoščini, kar me je pobudilo, da sem najbližjemu sopotniku pripomnil, kako gladko teče fantoma ta težaven jezik. Na kar sem prejel prijazno pojasnilo z nasmeškom:

“Vie, pan, to je edini jezik, ki ga popolnoma obvladata. Sta sinova poljskih rudarjev in sta se rodila v Franciji, kjer sta se nam pridružila. Poljščino še nekam razumeta, le govorce ne zmoreta.”

Do mene je bil Vengušt vedno spodoben. Ko se je izselil iz slovenskega doma, je z dvojico rojakov delil stanovanje v bližini našega uredništva. Takrat sem izdajal in urejeval Žar. Če sem se ob kakšnem bolj poznem večeru utrujen in lačen vračal iz tiskarne ter potrkal na njegova vrata, me je vedno sprejel prijazno in še preden sem odprl usta, se je postavil po vojaško v stav mirno, rahlo tlesknil s petami ter bolj ugotovil kot vprašal:

“Gospod urednik verjetno še niso večerjali.”

In že je hitel cvret jajca. Sledil je kozarec vina in čaj. Ko me je stregel, se ni izražal le z besedami, temveč je zaposlil še svoje dolge roke, dlani in prste. Pri tem si je rad nadel vlogo poklicnega natararja, čeprav to ni bil. Tisti šlif – šlo je le za hudomušno narejenost – naj bi se ga držal iz nemške vojske, v katero je bil mobiliziran in postal feldwebel ali narednik. Med drugim je služil tudi na Finskem, kjer je poveljeval general dr. Lothar Rendulic; brez t-s-c-h, sin hrvaškega c. kr. konjeniškega polkovnika.

“S tem človekom ni bilo šale,” je dejal Vengušt pohvalno in očitno ponosen na svojega poveljnika.” Gorje tistemu, ki se ni držal njegovih ukazov. Pa naj je še tako zmrzovalo – kot zna to samo v Kareliji – se vendar nihče ni drznil odlomiti od lesenih ograj ene same trske, da bi si zanetil vsaj skromen plamenček. Ja, to pa je bil general, vam rečem jaz. – Bodo gospod urednik še eno kavo?” je začel prižigati plin.

Ob takih priložnostih bi Vengušt skušal zapeti kakšno nemško soldaško, čeprav ni bil kaj pevca. Od vseh pa mu je bila najbolj pri srcu božična Oj, Tannebaum...Smreka, ti si najlepša. Tukaj je bil daleč od tujih karelskih smrek in daleč od domačih kalobskih. Avstralija nima smrekovih gozdov. Pa tudi snega ne; in kakšen naj bo že božič brez njega?

Moj štajerski gostitelj je bil med slovenskimi osemdesetimi tisoči mobilizirancev, od katerih je padla ali umrla v ujetništvu četrtina. In kot da ni bil slovenski kelih žolča že zvrhan, so jih po vojni domači boljševiki pobili še tri tisoč. Kostni, naše kosti in kri od Karelije do Afrike, kraških jam in Teharij.

Vengušta nisem srečal po leta, nekoč pa sem ga bežno uzrl v mestu skozi okno poslovnega prostora. Potrkal sem na steklo, vendar me zaradi prometnega hrupa ni slišal, za njim na ulico pa nisem utegnil. Stopal je zamišljeno in iz nabrekliga žepa v suknjiču mu je štrlela obilna, trikratno prepognjena oglasna priloga sydneyškega Heralda. Prizor, poznan iz lastne skušnje

tudi meni, je nezmotljivo naznačeval nezaposlenega in zaskrbljenega človeka.

Potem Vengušta nisem več videl, od časa do časa pa se soočim z njegovo nagrobno ploščo v slovenskem predelu pokopališča v Rookwoodu. Še danes mi hodi narobe, ker se tisti dan nisva srečala. Da bi mu pri obedu in kozarcu dal prijazno besedo, nasvet ali kakšnega kovača, če potrebno.

Ko se sestaneva vnovič, si bova vedela povedati po katero novico. Seveda bo godrnjal, zabavljaj in robantil, jaz pa mu bom odkril, da je bila tudi moja mati Primorka. Povrhu ga bom še pobaral, da mi razodene, kaj vruga je imel toliko proti slovenskim domobrancem. Da se v množici ne bi zgrešila, bom zažvižgal kar njegov Tannebaum. Isti razpoznavni znak pa se ne bo obnesel v času okrog božiča, zakaj takrat je nebo prenasičeno z isto pesmijo. Pojejo jo milijoni nemških vojakov, s katerimi je bil prisiljen zmrzovati tudi on, Slovenec izpod totega Kalobja, ki je umrl pod Južnim križem. V svoji drugi domovini med evkalipti; brez jelk in snega.

Mount Milena

Avstralija

Januar – prosinec 1993

Hvaljen Jezus in Marija

Hrvata iz Hercega, Spasoja Kraljevića, sem spoznal v Liberalnem etničnem svetu za Novi Južni Wales ob koncu 70-tih. Rak ga je uničil pred nekaj leti. Bil je kmečki sin in garač, ki si je v bližini Sydneya iz nič ter s pomočjo žene in otrok ustvaril na petih akrih uspešno farmo gob. Družino sva z Beverly večkrat obiskala spotoma na Mount Mileno. Notranjost udobnega in prostornega doma je bila okrašena s hrvaškimi zastavicami, grbi in spominki. Kadar je pogovor nanesel na srbsko-hrvaške odnose – in to se je dogodilo često – mi je Kraljević zatrjeval, da Srbov ne sovraži, dokler se držijo na svojem. Kaj je svojina enih in drugih pa je nezmotno oznanjal stenski zemljevid Velike Hrvaške, ki je mejila na Trst in vključevala tudi 45 kilometrov slovenske obale.

“Doma smo pod boljševiki trpeli lakoto in bedo,” mi je pripovedoval Kraljević, “zato sem se odločil, da ostanem po odsluženju vojaškega roka še nadalje v Titovi armiji. Postal sem narednik v padalstvu in smo bili nastanjeni v Šabcu, srbskem mestu ob Savi.”

Oba sva se smejala, ko sem mu omenil, da sem se jaz tam rodil in živel do svojega četrtega leta.

“Nimam nobenega razloga sovražiti Srbe. Med srbskimi seljaki sem se dobro počutil,” je nadaljeval in podkrepil svoje občutke s sledečo zgodbo:

“Pisma, ki mi jih je v vojsko pošiljala mati, so se vedno končavala s pozdravom ‘Faljen Isus i Marija!’ Budni Kos je pisma odpiral, zato sem prosil mater, naj v njih ne omenja Jezusa in Marije, ker mi to utegne škodovati. Mati se za mojo prošnjo ni menila in je nadaljevala z Jezusom in Marijo. Nikakor ji ni šlo v glavo, kako vendar bi mogla Jezus in Marija škodovati njenemu ljubljenu sinu.

Naneslo je, da se mi je pri prečkanju vojašniškega dvorišča, zamaknjen v pravkar prejeto materino pismo, od zadaj večje pritihtopal moj poročnik, mi položil roko na ramo, poškilil na papir in glasno prebral:

‘Hvaljen Jezus in Marija!’

Drugega ni rekel, le zasmejal se je in izginil. Kmalu po tistem me je na samem in smeje pozdravil z istimi besedami še neki drugi oficir. Občutil sem, kako se okoli mene steza obroč. Naslednji me je na samem pozdravil v istem slogu tudi četni komandir. Lepa smola.

Bilo je pri koncu leta in mrzlo, ko mi je isti komandir naročil, naj si napišem dovolilnico in mu ob štirih popoldne odnesem na dom njegovo aktovko. Ob določeni uri sem pozvonil na stanovanjska vrata. Odpirat mi je prišla komandirjeva žena, kateri sem izročil aktovko ter se obenem že poslavljal, ona pa mi je velela, naj slečem plašč. Medtem se je v hodniku pojavil kapetan in me veselo sprejel z istim usodnim pozdravom. Vražji obroč se je torej končno sklenil. Temu bo brez dvoma sledilo vojaško naglo sodišče, pred katerim sem se v resnici že v naslednjem hipu znašel. V jedilnici so sedeli vsi bataljonski oficirji in v zboru zadoneli:

‘Faljen Isus i Marija!’

Iz morastih sanj me je odrešila gospodinja, ki me je posadila za mizo oficirskih porotnikov in mi postregla z juho, kateri so sledile druge dobrote.

Če bi tiste dni v tujem Šabcu sledil pravoslavnemu koledarju, bi vedel, da je bil takrat božični dan. Med povabljeni sem bil edini nesrb in edini podčastnik, ni pa bilo Kosovega obveščevalca.

Kakršnakoli so bila verska prepričanja tistih oficirjev – večina jih je bila v partiji – so le morali nekaj dati na svoje običaje, meni pa se je moreči obroč na srbski božič izoblikoval v prijetno okolje.

Matere po tistem nisem več nadlegoval zastran obveznega pozdrava. In kako tudi, ko je njen blagoslov bil tako očitno z menoj?"

*Mount Milena,
Avstralija
Oktober – vinotok 1994*

Jedan-dva-tri-četiri

Ob zimskih večerih 1947 bi se v mojo toplo sobico, namenjeno dvema, natlačilo tudi po šest pripadnikov kraljevske jugoslovanske vojske, ki so jih imele britanske vojne oblasti zaprte v Y-lagerju v severozahodni Nemčiji na zahtevo Titovega režima. Čeprav so nekateri obiskovalci iz velikih sob, ki jih ni bilo mogoče greti s pičlim obrokom premoga, prihajali na klepet le zaradi toplote, je vendar to bil naš literarni krožek.

Najstarejši med nami je bil štiriinšestdesetletni vodja tabora, divizijski general Svetomir Đukić. Mož, ki je prihajal iz revne srbske družine, je bil drobne postave, častnik, bolj doma na diplomatskih sprejemih, kot pa v vojašnici. V nižji srednji šoli se je preživljal tako, da je dobrostoječi beograjski vdovi čistil stanovanje, pomival posodo in ko je gospodarica pozno popoldne šla igrat bridge, hranil kot tele velikega psa. Spal pa je na zofi v salonu. Bilo je prav tukaj, da si je bodoči general začel pridobivati izkušnje iz taktike. Imel je namreč težave z živaljo, ki je smatrala zofa za svoj del pohištva in grozljivo zarenčala, ko se je študent pripravljal k počitku. Zato je Đukić uvedel nov režim. Šele tik pred spanjem je napolnil pasjo skledo v kuhinji. Medtem ko je pes goltal nebeške dobrote, je bil Đukić že pod odejo. Ko se je pes vrnil iz kuhinje, zadovoljno oblizujoč si gobec, je obstal pred novo stvarnostjo, Đukić pa je že zgodaj spoznal, da pomeni posedovanje devet desetin zakona in da si to tudi velja zapomniti; pes se je moral zadovoljiti s preprogo na podu.

Nekoč je general prinesel na sestanek šop papirjev. Bilo jih je vseh velikosti, zakaj že kot reven študent se je naučil varčevati papir in nikoli ni tratil še tako majhnega koščka. Ta navada se ga je še vedno krčevito držala. Tisti večer nam je

prebral nekaj svojih spominov. Bila je lepa proza in sem hipoma prepoznal generalov pisateljski dar, zato sem avtorja brez pomisleka ohrabil:

“Gospod general, čeprav niste več mladenič, mogoče še ni prepozno za pisateljstvo.”

Intermezzo: sam sem začel pisati, ko mi je bilo šestnajst let, v izgnanstvu pa sem nadaljeval – če odbijem časnikištvo – šele ko sem bil generalovih let. Kako muhasto se vrtijo naša življenska kolesa.

General si je pogladil srebrne brčice in se namuznil. Ob naslednjem krožkovem sestanku nam je oznanil svojo vojaško tajnost: on je namreč že pisatelj, ki ima za seboj nekaj objavljenih knjig. Razlog za brezimnost je bil njegov poklic, zakaj po mnenju srbskega častniškega zbora sta bila umetnost in orožje neprikladna sožitelja. S to doktrino bi se očitno morali strinjati tudi častniški soprogi – kapetanica in majorica – ki sta na plesu v oficirskem domu opazovali poročnika ter soglasno ugotovili, da je mladi mož sicer postaven in simpatičen, ko le ne bi vsega pokvaril s tisto predobro plesno veščino.

Rešitelj Maribora iz 1918, prvega slovenskega generala, brkatega Rudolfa Maistra, ki je pesnil pod imenom Vojanov, so kaj hitro upokojili. Ne vem, če je za to bila bolj usodna velesrbska generaliteta ali poljub pesnikove muze, podobne tisti polgoli, ki vedri in oblači nad Prešernom pri tromostovju.

Po kakšnem mesecu, ko so nas začeli Britanci skupinsko odpustčati, se z generalom Đukićem nisva več videla. Ne vem, če je kdaj objavil, kar nam je pripovedoval ali bral, zato prosto po njem in v svoji podobi obnavljam tri utrinke.

Pri tem se moram pomuditi pri usodnem številu tri, ker se mi vsiljuje v spomin generalovo hudomušno svarilo tistim, ki nameravajo govoriti v javnosti. Po njegovem jo bodo zvozili do drugega klanca, pri tretjem pa se jim bo zelo verjetno zataknilo,

ker utegnejo, posebno če je govor dolg, pozabiti, kaj so hoteli reči pod tretjo točko. Govornik, ki ne napove točk, se izogne zadregi.

Takole je pripovedoval general:

“Če je kje kakšna smola, vam zagotavljam, da se bom prav jaz nalepil nanjo. Denimo tole dogodivščino.

V Zagrebu so odkrivali spomenik neznanemu junaku in so me določili, da se udeležim odkritja kot zastopnik kralja Aleksandra. Na levi in na desni se je razgrinjal špalir šolske mladine. Spremljala sta me oškričena in ocilindrena dostojanstvenika. Eden je bil župan, drugi pa menda predsednik bivših borcev. Ko smo se pomikali proti spomeniku, sem opazil v špalirju elegantno oblečeno gospo izredno obilnih oblik. Govoreč polglasno in sam sebi, sem se začudil:

‘Moj Bog, kakšna barka...’

Nakar me je eden spremljajočih gospodov prijazno poučil:

‘Gospod kraljevski zastopnik, to je moja soproga.’

Bilo mi je kot da se vdiram v zagrebški tlak. Kljub obupnemu položaju pa sem bil dovolj prisoten, da sem se delal sproščenega ter dodal:

‘Oh, korpulentne dame so mi bile namreč že od nekdaj pri srcu.’

Pomikali smo se naprej, jaz pa sem na tihem preklinjal budalo Đukića, kraljevega zastopnika. Upam, da kralj ni nikoli zvedel o tistem spodrsrljaju.”

General je nadaljeval:

“Jaz res nisem eden tistih, ki menijo, da smo Srbi najboljšega srca. Od vedno so mi bila odvratna nasilstva in nepotrebno prelivanje krvi. Sem miroljubnež in sem prav zato postal častnik. Ko smo se 1915 umikali skozi albanske gore, so nas iz zased ubijali Arnavti. Nekoč nam je uspelo ujeti štiri

krivce, ki jih je vojaško naglo sodišče obsodilo na smrt. Nesrečniki so sedaj čakali na svoj konec v neki kleti, medtem ko je bataljonsko poveljstvo iskalo prostovoljcev, ki bojo arnavtske zasednike postavili pred puškine cevi in s svinčenkami prevrtali njihova telesa. Toda, veste kaj? Ves bataljon ni premogel štirih prostovoljcev, ki bi izvršili smrtno obsodbo. Ves bataljon. Med vojsko je kraljevala mučna tišina, ki jo je delno prekinil nastop enega samega prostovoljca. Bil je poročnik, ki si je zamislil in izvedel usmrtitev po svoje. Zvečer je velel svojemu vojaškemu slugi ali ordonansu, ki so jih tiste čase klicali posilni, pripraviti leščerbo, nakar sta oba odšla v klet. Štirim obsojencem, roke zvezane na hrbtu, je častnik odpel ali raztrgal srajce, potem je vsakemu pritisnil uho na gole prsi, dognal, kje mu bije srce ter na tistem mestu s tintnim svinčnikom začrtal križ. Ko so bile tovrstne priprave pri kraju, je poročnik za kakšen trenutek postal, se za slovo nasmehnil prvemu Arnavtu in mu z nožem prebodel srce. Vse skupaj bi šlo spretno in urno jedan-dva-tri-četiri, ko ne bi ordonans takrat omedlel in spustil iz rok svetilke. Poročnik je slabiča ozmerjal s staro babo, mu opsoval majko i oca, pobral z levico svetilko, z desno pa prebodel še ostale tri obsojence.

Rabelj-poročnik je preživel Albanijo in vojno. Nekega dne pri dežuranju v vojašnici je vrgel oko na pleskarskega vajenca, ki je stoječ na lestvi barval strop, ter mu potegnil hlače niz kolena. Ker je začel mladenič kričati, je poročnik odhitel v pisarno, si odpel svileni pas dežurnega častnika, ga položil na mizo in se ne čakajoč na vojaško sodišče izgubil v tujski legiji, kjer so se menda nudile okrutnejšem, sadistom in sodomitom raznih vrst še večje priložnosti za njihova izživiljanja; tokrat vse pod zaščitnim plaščem vojaške justice republike Francije.”

General je zaključil branje s tretjo zgodbo:

“Po umiku srbske vojske preko Albanije na grški otok Krf, kjer so tisoči pomrli za tifusom, sem bil major in vojaški poveljnik otoka. Proti večeru sem zahajal na promenado in večkrat opazil ali srečal topniškega kapetana, vedno odetega v črno častniško pelerino. Ko se mi je približal, me ni pozdravil, temveč le pomigal z glavo. Čeprav nisem bil nikoli lačen pozdravov podrejenih, me je mož potisnil v položaj, da sem ga moral zaustaviti in nagovoriti:

‘Gospod kapetan, če me ne želite pozdravljati, prosim, izognite se me, glejte v izložbena okna ali hodite po drugi strani promenade. Nikar pa ne pričakujte, da bi se vas moral izogibati jaz.’

Kapetan mi je mirno in zelo dostojno odvrnil, da me on vedno pozdravlja. Ko sem mu oponesel, da so njegovi pozdravi nekaj posebnega, je to potrdil, vendar dostavil, da me pozdravlja po edino možnem, pa tudi predpisanem načinu. Njegova razlaga mi je postala nadležna, vendar le za trenutek, zakaj že je mož s posebno naglo in spretno kretnjo odgrnil pelerino. Bil je brez obeh rok.

Tisti večer sem napravil trden sklep, da ne bom zastran pozdravljanja nikoli več nadlegoval nobenega vojaka ali častnika. Zaobljubo sem vedno držal. Pa tudi na črne pelerine sem postal bolj pozoren in zanje hranil neko spoštovanje.”

Pripis: v nekaterih vojskah podrejeni, ki ima kakorkoli zavzete roke ali nosi puško na rami, pozdravlja višjega z ostrim pomikom glave v njegovi smeri.

Z dovoljenjem, gospod general Đukić.

Mount Milena

Avstralija

Oktober – vinotok 1992

Bobneče srce Vladimira Menarta

Spoznala sva se v gimnaziji na Vegovi, še bolj pa v mladini jugoslovanskega gibanja Zbor. Ko je Hitlerjeva Nemčija napadla kraljevino Jugoslavijo, sva se pridružila tisočem mladim prostovoljcem. Kasneje sva delila italijansko fašistično koncentracijsko taborišče Gonars. Ob italijanski kapitulaciji v septembru, leta 1943 sva bila med vidnimi organizatorji Slovenskega Domobranstva. Oba sva zapustila domovino v začetku maja 1945, vendar so Vlada rdeči ujeli, od koder pa mu je po velikih naporih uspelo pobegniti. Usodo političnih emigrantov sva nekaj let delila v Italiji, ponovno sva se srečala v avstralskih Snežnih gorah.

Menarti so francoskega porekla. Predniki so se naselili kot rudarji živega srebra v Idriji že pred Napoleonovo okupacijo. Vlado se je rodil v domžalski trgovski družini 1923 in je bil za nekaj mesecev mlajši in za palec manjši od mene.

V družini so bili štirje otroci. Mlajši brat Rado živi z družino v Los Angelesu, sestra Darinka je poročena s Stankom Zakrajškom v Clevelandu, sestra Zlata pa z Milošem Abramom. Mati je bila Ribničanka.

Očeta Jakoba so zaradi slovenstva pod staro Avstrijo preganjali, česar v kraljevini ob priložnosti ni pozabil omeniti okrajnemu glavarju. Zgodilo se je nekega 1. decembra, na praznik zedinjenja Srbov, Hrvatov in Slovencev, ko je na Menartovi hiši zavihrala poleg jugoslovanske tudi slovenska trobojnica. Ker je tiste dni zakon dovoljeval samo jugoslovansko zastavo, je predstavnik oblasti poslal v hišo orožnika z zahtevo, da snamejo slovensko. Oče Menart, ki ni bil pohlevne narave, se je tudi tokrat odrezal po svoje:

“Pod Francem Jožefom sem zaradi slovenske zastave trpel, kar bi po moje pomenilo, da mora biti dobra. Naj pride kar sam gospod glavar in jo odstrani. Jaz je že ne bom!”

Slovenska belo-modra-rdeča je v družbi z jugoslovansko še naprej plapolala.

Oče Menart svojega rodoljubja ni oznanjal le z besedo. Za družinsko knjižnico je kupil sleherni novo knjigo, pa tudi sam je izdal kakšno o poljedelstvu. Pri družinski mizi se je hranil ponekateri reven študent, zato Vlada ni iznenadilo očetovo navodilo, ko mu je poslal v Gonars paket s cigareti:

“Pa da jih ne boš le sam kadil.”

Tik pred drugo svetovno vojno sem se sprehajal po ljubljanski promenadi s plavolasim dekletom, ki mi je bilo zelo pri srcu in je imelo mandeljnasto oblikovane oči. Kot jastreb z neba se nama je pridružil Vladimir Menart ter molčečo spremljevalko meni nič tebi nič oslovil z njemu podobno šegavostjo:

“Kaj pa ti mežikaš kot poslednji ostanek Timurlenkovih vpadov v Evropo?”

Pri tem se je samozadovoljivo zakrohotal, da je k smehu pritegnilo še mene, pa tudi samo dekle. Njegov nenavaden humor ni ugajal vsem, vendar se tudi on sebi ni nikoli smilil. Ko se je po razpadu Jugoslavije 1941 vrnil iz prostovoljcev, je bil pravtako sam deležen sprejema v menartskem slogu. Oče ni izgubljal časa z nežnostmi in je poraženemu vrnjencu bliskovito zastavil vprašanje:

“Si prinesel nahrbtnik in odejo?”

Ni čakal na njegov odgovor, le zabrundal je:

“Vojaki pa taki!”

Ker Vladu ni bilo mogoče priti do besede, je molčal. Prav verjetno pa se je režal; kot takrat, ko se je iznebil tiste

zabeljenke o domnevnih posledicah mongolskih divjanj po srednjeveškem Zahodu.

Pri Menartovi družinski mizi se je molilo. V očenaševi prošnji za naš vsakdanji kruh pa si muhasti Vlado ni mogel kaj, da ne bi včasih vrinil piker stavek "Kdor ga reže, ta ga je." Zaradi predrznosti je oče naročil mlademu puntarju, da ga po kosilu počaka v kleti, ki je služila tudi za skladišče. Zaposlenega očeta ni bilo zlepa naokoli, zakaj niti na pamet mu ni padlo, da bi zastran zapornika naredil posebno pot v podzemlje. Ko pa se je prikazal po oprasku, žvižgajoč ali pojoč tjavdan, je zagrabil kaj pripravnega – ponavadi je bila kolesna guma – ter jih z njo grešniku naložil nekaj gorkih po zadnji plati. Vse se je zgodilo brez jeze, pa tudi brez usmiljenja.

Kadarkoli je Vlada zopet popadla trma ter je izustil besede o rezanju kruha, ga je čakalo isto povabilo, zakaj tudi pri liberalcih se je pazilo na versko spodobnost.

Čeprav v marsičem podoben očetu, mu je bil poklicno pravo nasprotje. O trgovini je vedel le to, da vsak trgovec živi od izgube. Za trgovsko usmerjenega pa je smatral svojega mlajšega brata Rada. Če ne zastran drugega, že zato, ker mu je ob poslavljanju na železniški postaji v Italiji z okna odmikajočega se vlaka nasmejanega obraza priznal:

"Tistega para dobrih hlač ne išči, ker sem jih prodal."

V trgovini mora denar pač krožiti.

Profesor matematike na Vegovi, Vrhovnik, ki je vlekel na boljševiško stran, je po vojni trčil na očeta Menarta.

"No, kje je pa vaš te dni?" je kimal s plešasto glavo, da se mu je zatresel in preblisnil ščipalnik na nosu. Na kar mu je oče zagotovil:

"Kjerkoli so že vsi štirje, vem, da niso med barabami, ker so si družčino sami izbrali."

Bili so domobranci; fanta po orožju, dekleti po misli in delu.

Vladimir je v svoji delavnosti vedno stremel k popolnosti ter isto pričakoval od drugih, kar pa se mu često ni izpolnilo. Angleščino je obvladal odlično, zato so ga netočnosti zelo motile. Kot odvetnik je na sodišču doživel primere slabega tolmačenja, ki je včasih ogražalo pravičen izid pravde. V govoru sydneyjskim tolmačem in prevajalcem je navedel kar najbolj nazoren primer površnega prevoda.

Na predvečer 1. svetovne vojne je bilo javno mišljenje v Veliki Britaniji zelo razdraženo. Vzrok je bila izjava nemškega cesarja Wilhelma, ki naj bi žalila britansko vojsko, imenujoč jo "tista zaničljiva neznatna vojska." Šlo je za usodno zamenjavo pridevnika s prislovom. V slovenščini bi isto napako povzročila črka *a*, če bi jo zapisali namesto *o*. Pravilen prevod bi se moral glasiti, da je britanska vojska "zaničljivo majhna."

Tudi ta esej z Menartovimi ostalimi spisi kliče h knjižni objavi.

Zelo ga je mikala zgodovina in je bil nenasiten ter kritičen bralec, zato ni sprejel mnenj, da naj bi bili Slovenci Veneti, Baski ali Norvežani. Pristal pa je, da gre za tuje elemente, kot pri mnogih drugih narodih. Poudarjal je, da je trditev nekaterih Hrvatov, da so iranskega porekla, le delno res, zakaj Iranci naj bi bili le vodeči sloj, ki je – kot Bolgari – utonil v slovanstvu.

V odklanjanju lažnega naslova, ki si ga je nadela Osvobodilna fronta, je uporabil zgodovinsko vzporednico, ko je v svojem komemorativnem članku 1990 zapisal med drugim sledeče vrstice:

"Ko je hunski poglavar Atila leta 451 vdrl v Francijo, je bila večina njegove armade sestavljena iz germanskih plemen Ostrogotov, Frankov, Burgundcev in Gepidov; Huni sami so

bili v veliki manjšini. Vendar zgodovina ne uči, da so Ostrogoti, Franki, Burgundci in Gepidi vdrli v Francijo, temveč Huni, ker Huni so bili tisti, ki so vodili ekspedicijo v svojo korist in ne v korist podložnih plemen. Pravtako so komunisti vodili na Kitajskem, na Kubi, v Vietnamu in v Sloveniji državljansko vojno v svojo korist in ne v korist tistih, ki so mislili, da se borijo za svobodo in v Sloveniji še posebej za svobodno in neodvisno Slovenijo.”

Govor je zaključil z besedami:

“Nekaj je jasno in gotovo. Domobranci iz Kočevskega roga in drugod, kjer ležijo njihove kosti, še niso izrekli svoje zadnje besede, niti še izvojevali svoje zadnje in odločilne bitke.”

Mož pronicljivega duha in lepega, jedrnatega sloga .

Ko sem 1957 začel izdajati in urejevati *Žar*, mi je čez čas priskočil na pomoč tudi Vlado. Tiste čase je bil uslužben pri amerškemu podjetju, ki je v Snežnih gorah gradilo električne centrale na vodni pogon. Bil je uradnik za zaposlevanje in industrijsko varnost. Tam se je družil s številnimi Slovenci in novincem, ki so iskali delo, rad pomagal, vendar tega ni delal na škodo neslovencev, ker je verjel v pravičnost in družbeno ravnotežje, povrhu pa je bil tudi prepričan, da so Slovenci sposobni in znajo stati na lastnih nogah. Ponekateri Slovenec je postal preddelavec in tudi višji nadzornik. Po službeni dolžnosti je Vlado obiskaval na daleč raztresena delovna taborišča, zvečer pa se je sestajal z rojaki, ki tisto noč niso bili na delu. Potrudil se je tudi za prevoz slovenskega potujočega duhovnika in fante obveščal, kje in kdaj bo maša. Tako je dejansko, če ne po imenu, ustanavljal slovenske družabne krožke v Snežnih gorah.

Dostojen in nekam otožen fant s slovenske Koroške, ki se je oglasil v naši pisarni, mi je potožil, da je bil Vladimir Menart

do njega neprijazen, ko je iskal posla. Ob naslednjem telefonskem razgovoru sem Vlado omenil nesrečnega Korošca in želel slišati drugo plat zvona. Fant je nekega večera potrkal na vrata Menartovega doma in zaprosil za delo. Vlado ga je vprašal, če bere Žar ali Misli, če je včlanjen v kakšno slovensko društvo ali pa zahaja v slovensko cerkev. Vsa vprašanja je prosilec zanimal, zato mu je Vlado brez potrpljenja rekel:

“Zdite se mi človek na mestu. Trenutno podjetje potrebuje delavcev. Jutri zjutraj se postavite v vrsto pred pisarno, pa bo vse v redu. Ne sklicujte pa se na slovenstvo, če z njim nimate nobenega stika.”

Vlado ni slepomišil, odprtost pa mnogim ni pogodu. Mladega Korošca z otožnim obrazom mi je še danes žal.

Ker je Vlado sam velikodušno prispeval za Žar, mu ni bilo težko vprašati za denar tudi slovenske delavce, ki so tam dobro zaslužili. Našel pa se je nekdo, ki je iz osebnih ali političnih nagibov začel prišepetavati, da Menart nabira denar za Žar pod pritiskom. Nastopila je tudi kriva priča ženskega spola, ki je trdila, da jo je Menart nadlegoval in ji pretil, da bo njenemu možu odpovedal službo. Stvar se je zapletla, zato se je Vlado na hitro odločil, da zapusti podjetje in se je vrnil v Sydney. Zlo pa ima često tudi kakšno koristnost.

Za Menarta je nastopilo novo poglavje. V Sydneyu si je poiskal službo. Pravitako jaz. Žar se je boril za obstanek in naslednje leto prenehal izhajati.

Naj obnovim še dva drobca iz Snežnih gora.

Slovenec, ki ni nikoli prispeval za Žar, je vendarle to storil, ko je zapuščal hribe in se poslavljaj od Vlada – da se bo vedelo, da je bilo zares prostovoljno.

V drugem dogodku je Vlado v družbi z ameriškim inženirjem opazoval delo, ko je ugledal gibčnega delavca majhne rasti, ter namignil Amerikancu:

“ Vidite tega človeka? Svoje dni je bil pogumen in sposoben častnik.”

Amerikanec je takoj prikimal in odvrnil, da ga to ne preseneča. Pred nedavnim je opazoval istega moža, ko je skočil v ledeno mrzel in deroč potok – vrv ovita okoli pasu – in ga brez obotavljanja prebredel. Potem so mogli postaviti brv.

Mož je bil France Erpič iz Canberre, organizator slovenskega domobranstva na Gorenjskem. Udeležil se je Vladovega pogreba in sem mu na sedmini obudil spomin na ta odlomek iz davnine. Za trenutek se je zamislil, na njegov obraz pa je legel skromen nasmeh, ki je veljal soborčevi duši.

Nekega dopoldneva sva se z Vladom mudila v mestu in mimogrede zavila v eno sodnih dvoran, kjer so bile na redu ločitve zakonov. Olasuljen sodnik – biser iz same kraljičine krone – je sedel na prestolu in mežal. Tudi njegov oproda, pol plešast in sivolas možic, ki je sedel v kotu sodnikovega odra, se je zdelo, da drema. Samo kadar je bilo slišati kaj izpodrecanega ali spolzkega, je naglo odprl oči, se nasmehnil ter ožarjen z rdečino svojih ličk zopet kmalu zadremuckal – kerubinček poredni.

Prizor naju je zabaval in sem Vladu šepnil:

“Le kako neki bi se človeku dalo dokopati do take črnogorske službice?”

Zgodilo pa se je, da se je nekdanja šaljiva želja po črnogorski službi uresničila in je Vlado postal oproda nekemu drugemu sodniku. To službo je dobil poglavitno zaradi znanja nemščine, ki jo je sodnik precej dobro obvladal, pa je iskal nekoga, s komer bi jo mogel piliti.

Vladimir se je odslej pojavljal na sodnikovem odru zavito v dopetno črno haljo. Kot izvidnik svojega predpostavljenege, je z dolgo gorjačo udaril trikrat po podu, zahteval tišino in

naznanil po imenu prihod učenega delilca pravice. Potem je zaukazal prisotnim, da vstanejo. Vsi so se priklonili, sodnik pa je odzdravil s svojim poklonom.

Vlado je sodniku pripravljala in nosila knjige, skrbel za njegovo spoštovanje vzbujajočo lasuljo in oblačila, mu kuhal čaj, kramljal o državljanski vojni v Sloveniji, klasični glasbi, rimskem pravu – und so weiter.

Nekoč ga je sodnik kar na lepem vprašal, če je že kdaj pomislil, da bi začel študirati tukajšnje pravo, ko mu je vojna preprečila študij v Ljubljani. Vladov pomislek, da bi to trajalo dolgo, je sodnik zavrnil z odgovorom, da mu bo čas tekel tudi brez študija. Vlado je rekel herr richterju danke schön, se zagrizel v debele bukve učenosti, končal pravo, ki vzame ponavadi najmanj štiri leta, v 18 mesecih, in se uvrstil med stanovske tovariše, ki se pravtako pokrivajo z lasuljami, čeprav z ne tako imenitnimi kot so sodniške. Ob sprejemu v pravniško zbornico se je Vladimir poslovil od dobrega sodnika, mu izrekel auf wiedersehen in si začel iskati dela kot samostojen pravnik.

In zopet se je božji mlinček zavrtel po svoje. Prvi in potreben zaslužek, čeprav le posredno povezan s pravom samim, je prišel novopečenemu odvetniku naproti v znamenju poetične pravice in v posmeh nekomu že skoraj pozabljenemu.

Hrvaški tolmač mi je ponudil v prevod iz slovenščine v angleščino za rokav dolg prepis obtožnice z ljubljanskega sodišča. Šlo je za večkratne kriminalne prestopke in obsodbe iste ženske krive priče, ki je v Snežnih gorah oblatila ime Vladimira Menarta. Njeni prestopki so se nizali od laži, do nastopaštva in kraje.

Zaradi pravnih izrazov v obeh jezikih se nisem upal lotiti prevoda. Dokument sem predal Vladimiru, ki ga je prevedel za dober honorar.

Nesrečna kriva priča se je odtujila slovenski skupnosti, se poročila z avstralskim višjim častnikom in je nekega dne postala – staromodno povedano – gospa generalica.

Z Vladom sva si bila podobna in ne, pa vendar usodno povezana. Vlado je često menjal taktike. Česar se je nekoč oklenil z misijonarsko gorečnostjo, je znal kasneje zavreči brez sentimentalnosti. Površneži in tisti, ki ga niso marali, so imeli to za nestanovitnost, kar pa je bilo zmotno, zakaj on ni nikoli menjal bistvenih pogledov in ideoloških položajev. V našem boju za svobodno domovino je tudi on iskal novih in boljših poti. In mar ni tudi nam drugim božje navdihnjenje za pol stoletja prihajalo le z neslišnim korakom? Zato pa je čudež sam udaril kot strela z jasnega neba. Skoraj brez napovedi in brez novih potokov krvi.

Bil je izredno močna osebnost z zavidljivo inteligenco. Imel je dober spomin in je hitro požiral knjige. Koderkoli je hodil, je zapuščal močne sledi. Organizacijam je brezplačno pisal ustave in vložil leta v Etnični svet za Novi Južni Wales, čeprav mu ljubosumneži niso priznali njegovih zaslug in je doživel poraz. Na cedilu so ga pustili prijatelji in komolčarji.

Bil je dolgoleten član nekdanjega Slovenskega narodnega odbora s sedežem v Buenos Airesu, delal je v slovenskem šolskem odboru, se zavzemal za slovenščino na tukajšnji univerzi, bil med ustanovitelji akademskega društva in često govornik. Doprinesel je levji delež za ustanovitev Demosa in slovenskega narodnega sveta v Sydneyu. Pisal je za sydneysko literarno revijo Svobodni razgovori, zadnja leta pa se je vrgel na zgodovino z namenom, da napiše problematiko slovenstva. Smrt ga je prehitela. V glavnem zato, ker je bil do svojega dela izredno kritičen.

Ko je umiral za rakom na žlezah, sem ga obiskoval v bolnici in mu med drugim dejal:

“Midva se nimava kaj pritoževati, zakaj učkala sva padec boljše vizma in rojstvo svobodne Slovenije.”

Odločno, vedro in brez pomisleka mi je pritrnil.

Bil je ustvarjen iz sila odporne tvarine. Kolena se mu niso nikoli ušibila in hrbtenica je ostala vzravnana do poslednjega. Bil je ponosen na svoje domobranstvo in mu ostal zvest skozi dolga izgnanska leta. Ovdovela Karina, poljska rojakinja, je v njegovi osmrtnici zapisala, da je bil ljubeči sin Slovenije in ponosen Avstralec.

Kdorkoli že bi Vladimiru Menartu hotel očitati slabosti, ne bi mogel obiti resnice, da je v njem bobnelo silno slovensko srce; to je utihnilo v noči 4. junija 1992.

Mount Milena

Avstralija

Avgust – veliki srpan 1994

Dejanja

Boris, Miloš, Milenko

Nebo je bilo svinčeno in vlekel je oster poznojesenski veter, da so trem študentom, ki so se sestali s posebnim namenom ob ljubljanskem tromostovju, šklepetali zobje; še bolj jih je mrazil pogled na polgolo, nad Prešernom sklanjajočo se muzo. Kako huda je šele morala presti božanski dami.

Ni bilo presenetljivo, da nihče iz trojke ni bil ne Franc ne Jože ne Ferdinand, zakaj bili so sinovi liberalnih, jugoslovansko in slovansko čutečih Slovencev, ki so že v ranjki Avstriji sovražili vse, kar je zvenelo nemško in v isti koš metali še napihnjena in zahrbtna italijanska revšeta ter poldivje in poltlačanske madžarske čikoše.

Ti fantje so nosili slovanska imena. Boris, ki je bil nekoliko starejši od ostalih dveh, je bil s Primorske. Njegove govornice, ki ni zvenela premočno primorsko, je bilo v dovoljšni meri, da je ublaževala takratno ljubljansčino, eno naših najgrših narečij. Za Primorca bi ga mogel imeti človek s pomočjo domišljije in posredno, ker je nosil ovalne naočnike, podobne tistim s portretov goriškega slavčka Simona Gregorčiča. Le da so Borisovi zaradi njegovega slabotnega vida imeli zelo močne leče. Bil je drobne postave, kot njegova mati in sestra, pristrčni ženi lepih olik. Oče ni več živel.

Miloš je bil nadučitelj sin resnega obraza in slabotnega srca; Milenko, to sem bil jaz.

Sestali smo se v zaroti, ko mi je bilo štirinajst let, leto po umoru Aleksandra Zedinitelja, ki je – tako so nam rekli – umirajoč v Marseillu šepetaje naročil, naj mu čuvajo jugoslovansko dediščino. V Sloveniji so bili takrat na oblasti Koroščevi klerikalci. Ti pa, tako so nas prepričevali tisti, ki so več vedeli, so protidržavni elementi, ki slepo služijo Vatikanu in prek njega samemu krvoloku Slovencev, Mussoliniju.

Nekateri bolj goreči so vedeli povedati, da denar, ki ga neumneži mečejo v cerkvene pušice za papeža, konča pri italijanskih zavojevalcih Abesinije.

Vsi trije smo se strinjali, da je treba storiti nekaj za ohranitev države. Za začetek je Boris predlagal ime organizacije – Čekan. Drugih predlogov zastran tega ni bilo, zato smo takoj prešli k namenu. Takrat se je brez obotavljanja oglašil Miloš in izrekel svoje misli v kratkih in nič manj odločnih besedah:

“Kot prvo je treba ubiti bana Natlačena.”

Boris in jaz sva utihnila. Misel na kri me je pretresla in že je bilo konec prekucustva ob Ljubljani; nedvomno je temu dodal svoj levji delež tudi zoprn in leden veter.

Z Borisom, ki je bil načitan, posebno zgodovinsko, sva se redno družila. 1942 sva se znašla v Gonarsu, kjer sva si delila pakete in me je Boris učil italijanščino. Oba sva ostala nacionalista. Miloša, ki se je vozil v gimnazijo z vlakom iz ljubljanske okolice, sem videval le redko.

Neke nedelje, ko je po ulicah ležala odvratna snežna brljuzga, me je poročnik Evgen Rupnik povabil, da zajašem kolo in se pridružim domobranskemu krdelcu, ki se je odpravljalo na kosilo z družabnim popoldnevom. Vabila je domobranska posadka, nastanjena v osnovni šoli, nedaleč od Ljubljane. Obedu je sledil kratek spored, potem se je oglasila harmonika. Zapletel sem se v razgovor s podčastnikom. Zanimalo me je vse, kar se je dogajalo na postojanki in okolici. Tako sem tudi izvedel, da imajo v kleti zaprtega študenta, nevarnega terenca, soodgovornega za smrt veččlanske družine. Partizani so nesrečneže še žive zmetali v ogenj.

Zapornik je bil moj nekdanji sozarotnik Miloš. Povedal sem domobrancu, da sem Milošev šolski vrstnik in vprašal, če ga

smem obiskati. Mož je takoj privolil in že me je odvedel niz stopnice.

Miloša je moj prihod zelo ganil. Zatrjeval mi je, da je nedolžen in me rotil, naj ga rešim tega obupnega kraja, kjer mu preti smrt. Na obrazu sem ugledal nekaj modrih podplutb in iz oči mu je seval preplah ujete živali. Potolažil sem ga, naj ne bo v strahu za življenje in mu obljubil, da se bom za njegov primer pozanimal brez odlašanja.

Povzpenjal sem se po stopnicah, spomin pa je že hitel k Prešernu in njegovi muzi. V ušesih mi je odmeval davni Milošev poziv na banov umor, obenem pa me je mučil dvom, če imajo zaprtega pravega človeka. In ali niso sorodniki pobitih nerazsodni in krivični? Miloš je vendar iz liberalne družine. Če hočem biti pravičen tudi sam, si moram izbrisati iz spomina tisti nesrečni Milošev predlog. Mar nama takrat ni bilo le štirinajst let? Kakšne neumnosti že vse izustijo mladeniči, pa tudi odrasli niso dosti boljši.

V dvorani se je raztezala harmonika in domobranci so se zabavali v družabnosti. Nekaterim so Italijani ali partizani požgali domačije, drugim so partizani pobili starše, brate sestre in prijatelje. Ostali so brez družin in krova ter jim je vojašnica postala dom. Pesem, toplina jedača in pijača so jim razvozlale jezike, da so postali glasni. Mene pa, ki sem se pravkar vrnil z onega sveta, iz polmračne kleti, je kontrast ugodnega okolja bliskoma prepeljal k Finžgarjevemu Iztoku. Tudi mladi Sloven je čemel uklenjen v kletni ječi bizantinske palače. Tja so ga vrgli po ukazu cesarice Teodore, ki je prebivala v gornjih sobanah, obdana z dvorjani, katerih eden sem se trenutno počutil tudi sam. Le za Miloša nisem vedel, če je nedolžni Iztok ali soubijalec.

Pozabil sem, kako smo tiste noči prikolesarili v Ljubljano. Naslednji dopoldan sem telefoniral prezidentu Rupniku, ga obvestil o mojem včerajšnjem obisku in zaprosil za njegovo

posredovanje. Vedno dostopnemu in uvidevnemu generalu sem v kratkih besedah naglasil, da ne vem, če je Miloš kriv ali nedolžen, gre pa za to, da ne bi domačinski domobranci in še posebno sorodniki pobitih delali Milošu krivice in da ne bi odločevala prekipevajoča čustva užaloščenih.

Miloš, ki je sameval v zaporu, je bil v bojazni, da mu tam strežejo po življenju, vendar so ga kmalu premestili v ljubljanske policijske zapore. Tam so ga ponovno zaslišali in potrdili njegovo sokrivdo pri umoru družine, zato je bil poslan v Dachau. Njegovo šibko srce ni preneslo težkega režima in stradanja. Bil je med tistimi, ki niso preživeli.

Ne dolgo po zagrenjenem družabnem popoldnevu se je zglasil v naši pisarni čokat civilist, se mi predstavil in povedal, da prihaja s postojanke, kjer so imeli zaprtega Miloša. Brez uvoda mi je oponesel moje posredovanje. Prišel in odšel je ogorčen, poslovil pa se je z očitkom:

“Kako si vi, Ljubljčanji, predstavljate tole revolucijo? Mi naj se potikamo po hostah in lovimo partizanske hudodelce, da jih boste vi, ki živite na varnem in vam niso nikogar ubili, spuščali na zadnja vrata.”

Ker nisem našel besede v zagovor, sem ostal tiho. Moje ime je moralo biti od takrat na postojanki zelo slabo zapisano.

*

Boris živi v Ljubljani in vid mu je še bolj opešal.

*

Bana dr. Marka Natlačena, zadnjega administratorja Slovenije v kraljevini Jugoslaviji, ki je uničil spisek slovenskih komunistov, preden bi mogel pasti v roke italijanskim okupatorjem, so isti komunisti v zahvalo ustrelili 1942. To se je zgodilo sedem let po tistem bežnem sestanku ob tromostovju,

ko se je naš mladostni revolucionarni triumvirat na srečo razbil. V slovensko sramoto in na našo žalost pa je uspela kasnejša, boljševiška zarota. Kako tudi ne bi, ko je imela za sodnike ljudi, ki so izhajali, kot njihov oče Marx, iz satanistične družčine. Joči, mati Slovenija.

*

Jaz sam pa, dokler me še Bog trpi, listam po preteklosti ter njenih prijetnih, težkih in okrutnih spominih – kot da je bilo včeraj.

*

Ko so se naši boljševiki v varstvu rdečearmejskih oklopnikov dograbili oblasti v Sloveniji, je bila v enem od novih režimskih dnevnikov objavljena Miloševa osmrtnica, v kateri so njegovi starši oznanili, da je njihov sin umrl v koncentracijskem taborišču po krivdi sovražnih okupatorjev in domačih izdajalcev.

Na nekdanjega in pokojnega sozarotnika pomislim od časa do časa. Še večkrat na izgorelo družino; zanjo so morali zvonovi molčati skoraj pol stoletja.

Mount Milena

Avstralija

September – kimovec 1992

Osmošolčevo darilo

Zapor, če ne štejem osnovnošolskega, sem prvič okusil še preden mi je bilo šestnajst let. Bil je poznojesenski nedeljski večer na promenadni Aleksandrovi ulici, kjer so demonstrirali akademiki pa tudi gimnazijci.

Tista leta smo imeli na oblasti Koroščevo klerikalno stranko, pravitako je bil klerikalec upravnik ljubljanske policije dr. Lovro Hacin, bradat gospod majhne postave in solidnega kova.

Vzklikali smo Jugoslaviji, njeni narodni vojski in sokolskemu kralju. Prav kot da bi imeli monopol nad mladoletnim veličanstvom le mi. Policisti, ki smo se jih v tistih časih upali klicati policajci ali kifeljci le za njihovimi hrbti in od daleč, so nas rotili, da se v imenu zakona razidemo, česar pa si mi nismo jemali k srcu. Še več: poleg mene stoječi osmošolec je izzivalno zavpil, da ne gremo domov vse dokler ne pade vlada. Množica se je zadovoljno zakrohotala. Lasten krohot je demonstrante še bolj podžgal. Kot da so pravkar zaslišali strmoglaviti beograjsko koalicijo z dr. Koroščem vred.

Ni pa bilo do smeha policistom. Razdraženi so prijeli mene, ki sem zaradi svoje dolžine štrlel iz gruče. Zatrjeval sem, da to nisem bil jaz, oni pa so moj položaj ter svoje policijsko pojmovanje vzdrževanja redu in miru izoblikovali takole: če to nisem bil jaz, zakaj potem ne povem tistega, ki je bil. Ker sem to odklonil, so me brez oklevanja pobasali v zeleno marico in sem se znašel na Bleiweisovi ulici, v policijskih kletnih zaporih, imenovanih *podmornica*.

V celici se je vzdolž daljše stene raztezal skupen lesen in umazan pograd, ki se je rahlo nagibal od vzglavja proti vznožju. V kotu je stal čeber smrdečega seča, za družbo pa sem dobil nekaj pijancev in kdo ve še kakšne kršitelje postave.

Družčina se je povečala, ko so privedli še drugega demonstranta, ki sem ga poznal le na videz. Bil je akademik kratko skodranih las z brezokvirnimi naočniki, najnovejše in lične stvaritve nemške optike. Ne dolgo po svojem prihodu je demonstrantski tovariš dobil obisk. Pri vratih se je pojavil – sablja pod pazduho – policijski poročnik Hudales in oslovil zapornika:

“No, pa ste prišli v našo faro k maši.”

Akademik je ob prerivanju na promenadi Hudalesa udaril, kar ga je sedaj zelo skrbelo. Čeprav je moral biti častnik precej razsrjen, se je obvladoval. Le z glavo je zmajal in zapustil celico.

Pred menoj se je razprostirala dolga noč in umazan pograd, na katerega se mi je studilo leči vse dokler me ni premagal spanec; noč, ki jo je polnilo vztrajno drnjohanje, priložnostno curljanje pijancev v čeber in iz njega razširjajoči se smrad.

Zjutraj me je zaslišal sam upravnik dr. Hacin in me je opozoril, da mi je kot gimnazijcu še posebej prepovedano demonstrirati. Poizkušal je tudi izvedeti, kdo je zavpil tiste neumne besede o padcu vlade, vendar je to storil le bežno. Ponudil mi je, da me ne bo javil šoli, če mu obljubim, da se ne bom več udeleževal demonstracij. Njegovega pogoja – junaško ali bedaško – nisem sprejel. Pokopal sem se z izjavo:

“Kjerkoli bodo vzklikali kralju Petru, bom vedno zraven.”

Upravnik me je odslovil z besedami:

“Le pojdite. Sva že opravila.”

Taka nekam je bila tedanja polovična demokracija v kraljevini Jugoslaviji; in vendar niti senca tistega, kar nas je čakalo in pošastno leglo nad nas nekaj let kasneje ter trajalo skoraj pol stoletja

V gimnazijo na Vegovi sem ponedeljskega, sivega in vlažnega jutra prišel pozno. Upravnik Hacin je mojo pregrešitev medtem že telefonsko sporočil ravnatelju dr. Karlu

Capudru. Moj razrednik Juš Kozak je dobil nalog, da začne s pisanim zasliševanjem, ki je trajalo nekaj dni. Ko je bilo važno gradivo o upornikovi prepovedani dejavnosti docela izčrpano in preiskava zaključena, je Juš predal zapisnik ravnatelju, ki je kakšen dan kasneje nenajavljen stopil v naš razred. Bil je plešast mož majhne in drobne postave ter skromnega obnašanja, zakar smo ga včasih klicali *pastirček*.

Kot odrezano smo vstali. Ker je bila tišina popolna, mi je ravnatelj sicer zelo tihi glas tokrat zvenel bolj glasno. Zaslišal sem ukaz:

“Naj pride dijak Urbančič!”

Nato je padla sekira:

“Zaradi nedovoljene udeležitve pri demonstracijah dne tega in tega vam izrekam ukor po ravnatelju.”

In že je bilo vsega konec. V razredu je ostal le teror; tudi šolska gosposka se je razumela na svoj posel.

Za nekatere sem bil tiste dni junak, za druge bedak. Profesor francoščine Novak me je pred razredom obodril, naj bom pogumen, ker me ne bodo obesili.

Juš Kozak je bil med preiskavo in po njej kot na žerjavici. Vsi prekleti režimi, razen kasnejšega in poslednjega, boljševiškega, so mu delali preglavice; četudi le domnevne. Njemu v kraljevini Jugoslaviji namreč ni bilo nič hudega, zakaj znal se je prilagoditi letnim časom. Avtonomistično izjavo slovenskih kulturnikov leta 1921 je v unionski kavarni sicer smelo podpisal, pa se pravtam že naslednji dan skesal, umaknil svoj podpis in se znašel v družbi nekronanega kralja slovenskega pesništva Otona Župančiča. Vendar si je belokranjski opreznež, ki ni izpel le Vidovih zarij, temveč tudi pesmi mrtvemu kralju Aleksandru in še živemu zagorskemu Brozu, vsaj znal prihraniti nerodno in mučno kesanje, zakaj sporno, puntarsko in nevarno listino je odklonil brez obotavljanja.

Jušev bratranec istega priimka in učitelj telovadbe je bil med tistimi, ki so me imeli za bedaka. Pri demonstracijah me je opazil in me je kasneje v gimnazijskem hodniku kar najbolj naglo mogoče in skoraj mimogrede ogovoril:

“Kakšne neumnosti pa vi počenjate? Ko boste v blatu, vas ne bo nihče ven vlekel.”

Če bi mi nespametnost očital nekdo drug, mi ne bi bilo toliko mar. Besede bi me ne zadele, če mož ne bi bil iz Kozakovega plemena. Vsi Kozaki pa naj bi bili člani Preporoda, nacionalistična elita in moj vzor. Mar ni Juš sedel med prvo svetovno vojno v cesarsko-kraljevskem zaporu, iz katerega se je rodila Celica? Vodeči preporodovec Avgust Jenko je bil prostovoljec v srbski vojski in je izkrvavel na Ceru. Takrat je šlo za več kot ukor po ravnateljju. Padale so glave in Gavrilo Princip je shiral od jetike v vlažni avstrijski ječi. Jaz pa naj bi trepetal, če list šušti...

V telovadnem učitelju Kozaku je bilo nekaj zagrenjenega in odurnega. Nekoč sem k njegovi uri pomotoma prinesel rdeče telovadne hlačke sokolskih naraščajnikov, namesto črnih gimnazijskih, zakar me je mož zajedljivo vprašal:

“Ali ste vi socialist?”

Socialist nisem bil prav nikoli, vendar sem mu na pametnjaško vprašanje dal kljubovalen odgovor:

“Tudi.”

Nakar je telovadni učitelj sodniško modro izustil svoj končnoveljavni in brezprizivni pravorek:

“Vi niste nič. Vi ste zmešan.”

Takšen je bil intermezzo med preporodovskim vzgojiteljem in mladim nacionalističnim gorečnežem. Ker sem nepopoljšljiv optimist, se celo na stara leta semtertja ujamem na kakšno legendo – le kaj bi bil svet brez njih? Na srečo pa mi je telovadni učitelj pomagal že tiste dni podvomiti, da bi bil prav vsak preporodovec tudi junaški velikan.

Ne vem že kdaj po demonstracijah sva se srečala v Šelenburgovi ulici z osmošolcem, ki je tistega grenkega večera na Aleksandrovi tako glasno zagrozil vladi. Takrat sva oba pravilno slutila, da bo šolska oblast njega kot starejšega sodila bolj ostro in mu celo onemogočila polaganje mature. Nisem ga izdal, sam pa sem se izmazal z ukorom po ravnatelju.

Oblačen dan ni bil mrzel, le zoprn. Po ulicah so ležale majhne, umazane krpe snega. Kot se ljudem često dogaja ob takih priložnostih, si tudi midva – bog ve zakaj – nisva imela kaj povedati. Osmošolec se je prestopal po pločniku, z rokama pa je brkljal po žepih zimskega plašča, dokler ni izvlekel neke stvari in mi jo potisnil v dlan. Bila je komaj načeta radirka. Za darilo sem se mu zahvalil, misli pa sva si izmenjala brez besed in se brez njih tudi razšla.

Ko smo se slovenski prostovoljci v začetku aprila 1941 v strahu raztepli iz zagrebške vojašnice Zrinjskega-Frankopana na vse konce, nam je šlo za glave, zakaj bratje Hrvati so nas dolžili, da smo prišli pobijati nje, ne pa braniti našo skupno državo. Z Borisom Anžlovarjem sva v najinem tavanju naletela na godbeniškega podčastnika razpadajoče se jugoslovanske vojske. Okoli vratu se mu je je ovijal mogočen medeninast bas, pod pazduho pa je nosil okrogel in lepo zapečen vojaški hlebec. Čeprav smo imeli iste misli, si jih nismo rekli, le jaz sem zamrmral nekaj pohvalnega o kruhu, zato mi ga je neznanec podal z rahlo otožnim pogledom, vendar rade volje in brez oklevanja.

Kot nekoč v Šelenburgovi ulici, je tudi nad zagrebško prestolnico ležal potrt in oblačen dan; tudi tokrat, v povsem drugačnih okoliščinah, so se ljudje razumeli in razšli brez besed

Vsa kasnejša srečanja z osmošolcem, če jih je kaj bilo, so mi skopnela iz spomina. Usoda pa mu je dodelila posebno mesto.

Ravnatelj Capudra, nekdanjega vodečega orla sem obiskal sredi 1944 glede mojega zasebnega polaganja mature. Takrat mu je od treh otrok ostala samo hči. Mlajšega, belogardista Gabrijela so boljševiki ujeli in obsodili na smrt v Kočevju septembra 1943. Starejši, domobranski poročnik Danilo je padel čez nekaj mesecev v borbi s partizani.

Ravnatelj Capuder je, kot vedno, govoril tiho in skromno, vendar ohrabrujoče in očetovsko. Mogoče se je spominjal moje davne obsodbe.

Starorežimski policijski poročnik Hudales, ki si je prišel v celico ogledovat svojega demonstrantskega napadalca z brezokvirnimi naočniki, se je nekega dne, leta kasneje podal v partizanski boj za prihajajoči sovjetski režim. S seboj je povabil še po kakšnega pajdaša iz svoje mladostne trnovske rabutarske bratovščine. Le simbol starih režimov, častniško sabljo, ki jo je z vzklikom "Juriš!" umel dramatično zavihetati nad predvojnimi demonstranti, je pustil doma.

Akademika sem skozi leta srečaval na ulici. Kot starejši je vedno lačno pričakoval moj pozdrav. Zato sva se in nisva pozdravljala, pa tudi doživetja za zapahi si nisva nikoli več omenjala.

Z dr. Hacinom sem – kot svobodnjak – prvič občeval v jeseni 1944. Telefoniral sem mu glede varnostnih ukrepov tik pred zborovanjem v unionski dvorani, kjer je bil najavljen govornik general Rupnik. Od takrat sem ga na ulici pozdravljaj, poslednjič pa sva se srečala sredi maja 1945 ob millstattschem jezeru pri Špitalu, v začasnem bivališču Rupnikove družine, kjer nam je gospa Rupnikova za kosilo

vsem skupaj skuhalo velik lonec makaronov v omaki. Pri obedu sem se trudil, da se ne bi izdal s hudomušnim obrazom, zakaj k temu me je silila Hacinova zelo živahna, odrezava ter rahlo zadirčna, pa vendar nekam všečna zgovornost. Ta mi je še posebno vsiljevala spomin na najino prvo srečanje in *podmornico*, v kateri sem po tistem gostoval še trikrat: dvakrat zaradi zboraškega delovanja v kraljevini Jugoslaviji, zadnji pa so me imeli tam zaprtega Italijani spomladi 1943.

Dr. Hacin sem občutil kot pogumnega moža ter sposobnega, energičnega in dostojnega administratorja. Dvomim, če se me je spomnil iz predvojnih časov. Naj bo že kakorkoli, sedaj je prišlo h kraju najino razmerje, ki se je raztezalo v nekajletnem razdobju med kletnim in mračnim ljubljanskim zaporom ter prijetnim obedom v z majniškim soncem obliti vili ob koroškem jezeru.

Poleti 1946 sem dr. Hacin poslušal na ljubljanskem radiu, ki je prenašal režimski proces proti voditeljem domobranstva. Boljševiškemu tožilcu, ki ga je dolžil odgovornosti za mučenja pripadnikov Osvobodilne fronte, je odgovoril, da je on vedno prepovedoval kakršnekoli nepostavnosti. V isti sapi pa mu je uspelo odrezavo in naglo, preden so manipulatorji utegnili izključiti mikrofona, še dodati, da je Ozna tista, ki v resnici muči njega, ker mu ne pusti spati ne podnevi ne ponoči.

Kot generala Rupnika, so boljševiki v istem času usmrtili tudi njega.

Od mene dve leti starejšega Viktorja Gregorača, tršatega jeseniškega pisatelja sem spoznal pred vojno v ljubljanskem Zboru in pri Naši volji. Nanj so me še posebno navezala moja literarna prizadevanja, pa tudi družabnost in skupna zahajanja k plesnim vajam.

Viktor je, med drugim, tudi pisal in ilustriral za nacionalističnega profesorja Ovna, ki je posvečal svoje

neizmerne napore primorski in koroški manjšini ter v svoji gorečnosti dokazoval, da Slovenci štejemo – ali bi vsaj morali šteti – nič manj kot šest milijonov. Boljševiki so mu kljub temu odrekli slovensko izkaznico. V jeseni 1943 so ga usmrtili, njegovega predvojnega sodelavca Viktorja Gregorača pa so ustrelili Nemci kot talca 21. januarja 1942 v Begunjah.

Med tistimi usmrčenimi talci na Gorenjskem je bil tudi mlajši brat pesnika Dimitrija Jeruca, katerega sem prvič srečal v Zboru in domobranstvu.

Šele takrat sem se dokopal do boleče novice: njegov ustreljeni brat je bil osmošolec, ki je na Aleksandrovi tako glasno zahteval padeč beograjske vlade.

***Mount Milena
Avstralija
Božič 1991***

Ovaduha

Jokelj iz Podstrmice, mizar in fant kot se spodobi, je bil pred razpustom slovenskega Orla menda njegov zadnji načelnik.

Sokola, ki so ga v Sloveniji sestavljali centralistično usmerjeni liberalci, pa so poddržavili in mu za starostu postavili še otroka prestolonaslednika Petra.

Katoliški tabor je dolžil liberalce, da klečeplazijo v Beogradu, ti pa so tožarili katoličane, da se vdinjajo italijanskemu Vatikanu in rušijo Jugoslavijo. Liberalske obtožbe te poslednje vrste so padale na še posebno plodna tla v štabu Dravske divizije, nastanjene v Belgijski, potem vojvode Mišiča vojašnici, na Taboru. Razen vojaštva in nižjih častnikov je bilo skoraj vse srbsko, mislilo po srbsko in bilo le podaljšek dolge in močne srbske roke iz Beograda. Na Taboru je bil tudi sedež *obaveštajne*. Tam naj bi zbirali podatke o komunistih, pazili na separatiste pa tudi strašili zaskrbljene državljane z dokumentom po imenu punktacije, ki naj bi bile nič drugega kot načrt za razbitje države. V takem vzdušju katoliškim krogom ni bilo lahko dokazovati, da jim gre le za resnično slovensko avtonomijo. In bilo je prav v napetosti take vrste, da so Joklju iz Podstrmice prekipela politična čustva, da mu je spodrsnilo in je iz obupa izlil svoj žolč na diktatorskega Aleksandra ter se nekje iznebil, da sedaj ne preostaja nič drugega kot ubiti kralja.

Nekdo je Joklja naznanil doljnelogaškim orožnikom in sedaj je nesrečnež čakal na sodni postopek ter zaskrbljeno ugibal o svoji usodi. Z njim so ugibali tudi mnogi Logačani. Nekateri so imeli zanj sočustvovanje, drugi so skomigali z rameni in puntarja odkrito ali natihoma obsojali:

“Prav mu je. To ga bo drugič naučilo iztegovati svoj dolg jezik.”

Iz svojega samotarskega kota je na predmet vrgel nekaj luči tudi trgovec Franjo Poljanšek, ki je bil v avstrijski vojski rezervni lajtnant. Zmajal je z ruso glavo in z obžalovanjem ugotavljal, da bo Joklju, če ga obsodijo, vsa zadeva povrhu odvzela še možnost kakršnegakoli napredovanja pri vojakih – kot da bi bilo Joklju tega prav kaj mar.

Meni, bosonogemu fantiču, v katerega domu je ponavadi visela vsaj po ena slika članov kraljevskega doma, se je tihi Jokelj smilil. Že res, da se je hudo pregrešil in ne bi smel tako predrzno groziti kralju Zedinitelju, za katerega vsi vemo, da se na vse kriplje trudi ohraniti enotno kraljestvo v časih, ko z onstran Kalc in Hotedršice škili potuhnjeni in slovenske zemlje lačni črnosrajčni Lah.

Kaj vse že izžlobudramo ljudje, pa največkrat ne mislimo zla. In kakšen vrag je vendar gonil tistega ovaduha k orožnikom, da je spraval poštenega sovaščana v nesrečo ter še bolj podnetil že tako plamteče politične strasti.

Ovadah za kralja, Slovenijo in Jugoslavijo pa sem desetletje kasneje postal tudi jaz sam. Ko so se nam približevali vojni časi, je vojaška oblast pozivala prebivalstvo, da bedi nad peto kolono in javlja državi nevarne agente na štab Dravske divizije. Moje odkritje sta bila brežiška brata Hans in Helmuth. Oba sta bila inženirja in rezervna častnika jugoslovanske vojske. Imela sta slovenski priimek, ki sta ga pisala z *s-c-h*, slovenskega očeta in nemško mater. Oba sta bila olikana in načitana in mi nista nikoli storila nič zlega, le nam sovražni nemški režim sta odkrito hvalila. Iz Nemčije sta prejemale od knjižnih založb pisma, ki so se končavala s pozdravi Heil Hitler! Hans je leto ali dva pred vojno stanoval v zgradbi taborskega Sokola in tudi postal njegov član.

Ni mi bilo prijetno pri srcu, ko sem se približeval vhodu taborske vojašnice. Kot da sem slutil, da me bodo imeli tukaj samo kakšna štiri leta kasneje zaprtega Italijani.

Vstopil sem v pisarno načelnika obveščevalne službe majorja Ulepiča. Storil sem državljansko dolžnost in naznanil dva petokolonaša, zato mi je odleglo. Pripomogel sem vendar k varnosti države, odslej naprej pa bo zanju skrbela kralju in domovini zvesta in čvrsta vojska, ki ve, kako se streže takim rečem.

Hans je po tistem še vedno stanoval v sokolski zgradbi in tam tudi pridno telovadil. No, no; nič ne de. Vojska že ve, kaj dela in nemškima miškama prav gotovo nastavlja pasti. Obveščalna mačka se z njima le poigrava.

Čemernega in oblačnega popoldneva, ne dolgo po marčevskem puču 1941, ki so ga uprizorili srbski oficirji, da pokažejo svetu, da sta boljša vojna kot pakt in celo grob kot rob, sem stopal po žlahtni Resljevi ulici, ko mi je prihajal naproti mlad mož s častniško šajkačo na glavi, odet v meščanski kamgartni plašč, in z majhnim kovčkom v roki. Bil je sam Hans. Pozdravil sem ga z besedami:

“Kam pa, za vraga, vi, gospod poročnik?”

S komaj opaznim in pomilovalnim nasmehom me je zavrnil:

”Kaj ne vidiš, da je Jugoslavijo že hudič pobral.”

Razšla sva se: rezervni poročnik kraljevske jugoslovanske vojske, Nemeč in hitlerjanec je odhajal proti glavni železniški postaji, da se pridruži svoji edinici – vsaj tako mu je velevala objavnica – jaz pa sem dan ali dva po tistem postal prostovoljec, odkorakal s tisoči drugimi ljubljanskimi mladeniči na isto postajo, od koder sem se – z vero v Boga za kralja ter slovensko in jugoslovansko domovino – pricijazil v

zagrebško vojašnico Zrinjskega-Frankopana ter v samo ustaško žrelo.

Očitno naša obveščalna na Taboru ni vedela, kako se streže takim rečem in tistim ljudem.

Ob mokrem večeru v začetku 1945 sem sedel v Zalaznikovi kavarni z Vido Zabavnikovo, pripadnico domobranske ženske blokovne policije, ko je vstopil postaven par. Privlačno plavolaso Ljubljankico sem poznal le po videzu, spremljevalec pa je bil Hans. Pozdravili smo se in sedli za isto mizo. Hans je optiral za novo ustvarjeni del Nemčije, Štajersko. V prijateljskem razgovoru sem Hansu povedal, kako sem ga z njegovim bratom skupaj, čeprav brez haska, ovadil jugoslovanski obveščevalni, čemur se je, kot je to znal le on, rahlo in prikupno nasmehnil. Potem smo prešli na vojaški položaj. Hans je verjel, ali vsaj tako kazal, v nemško zmago. Omenil je Novo Evropo in vanjo všteli tudi Slovenijo. Ko sem mu očital nemško zasedbo in priključitev Štajerske, streljanje talcev, izseljevanja ter uničevanja slovenskih knjig, je napake priznal, vendar je menil, da v življenju ni ničesar tako hudega, da se ne bi dalo popraviti. Če se ne motim, sem ga pred razhodom spomnil Koroščevega "zu spätt, Majestäät."

Hans je bil gospod in izobraženec. V njegovo poštenost in dostojnost nisem dvomil. Takih Nemcev je prav gotovo moralo biti še več, kakor je tudi prav gotovo, da njihova mnenja v takratnih vodah niso povzročala nobenih pomembnih vodnih kolobarjev.

Nekaj let pred vojno so se naši boljševiki začeli zasidravati v Sokola. Glavni stan so si ustvarili v taborskem društvu. Tam so Lubeji, Rusi, Poliči in Ribičiči začeli boj "mladih proti starim in pokvarjenim." Ko so neznanci zažgali glasbeni paviljon na ljubljanskem sokolskem telovadišču poleg velesejma, centralni komite ni izgubil trenutka za en sam

globlji vdihljaj in že je udaril plat velikega zvona. Plameni na pogorišču se še niso dodobra polegli, ko je partija prek svojih podaljškov pozvala sokole v borbo proti mračnim klerikalnim požigalcem. Boljševikom je uspelo ustvarjati čuječnost nad namišljenim sovražnikom, kar je gnalo sokole, da so začeli ponoči stražiti sokolsko imovino. Generalka je nosila nezmotljiv pečat poznejše Osvobodilne fronte, ki je že od svojega začetka sumljivo preveč vedela o še ne rojeni beli gardi, njeni resnični bodoči pripadniki pa, razumljivo, še prav nič.

In kaj je ukrenila naša vsevedna in budna vojaška obveščevalna? Podpirala je "državotvorne" sokole, obsojala klerikalne "separatiste," nevaren rdeč element – razen kadar nespametno in predrzno očiteno – pa prezrla.

Z medvedasto orjaškim Srbom kapetanom Gvozdenom Bralovićem, ki je bil pobočnik poveljnika Dravske divizije in član obveščevalne, se v Ljubljani nisem nikoli osebno srečal, čeprav mi je on kasneje dejal, da mu je bil moj priimek znan iz časov taborske dejavnosti. Imam ga še danes v živem spominu. Bila je lepa poletna nedelja, ko je taborski Sokol imel svoj letni telovadni nastop na prostem. Ker je med nas prijadral šepet, da bodo klerikalci navalili na nas s kameno točo, je kapetan Bralović za našo zaščito pripeljal iz sosednje vojašnice četo vojakov in jih razporedil vzdolž telovadiščne ograje. Nosili so bajonete, vendar ne pušk, le pri Braloviću, ki je na levi lahti pestoval dolgo sabljo, sem pod njegovo letno belo častniško bluzo opazil za pasom službeni revolver. Kamene toče ni bilo. In kako tudi, ko je ni nihče snoval. Nastop je minil brez izgredov, partiji pa je zopet uspelo vzdrževati bojevito vzdušje.

Kapetana Bralovića, ki je prebil štiri leta v nemškem ujetništvu, sem končno prvič osebno srečal v Sydneyu. Čeprav

je poteklo od tistih časov več desetletij, je mogočni kapetan stal pred menoj kot včeraj na Taboru. Motilo me je le, ker je bil brez bele poletne častniške bluze, bele kape in belih rokavic. Vendar sem se bliskoma zavedel, da smo sedaj pač v avstralski zimi.

Bilo je v času moje politične afere v osemdesetih, ko mi je Bralović napisal v obrambo lepo izjavo. Glede primera Hans pa je omenil, da so nadrejeni bili v dvomu, kaj storiti, zato niso storili nič.

Srb kapetan Bralović je umrl 1989 v Canberri in ni čakal dni, ko Srbi pod jugoslovansko boljševiško zastavo niso napadli le Hrvaške, da zaščitijo tamkajšnje srbske stotisoče, temveč so že pred tem razbijali tudi po Sloveniji, kjer ni nikoli bilo srbskega življa. Le kaj vendar misli kapetan Bralović te dni za onostranskimi nebeškimi barikadami o mladem sokolu s Tabora?

Sila me mika, da bi še kdaj izvedel, kako jo je tiste davne dni zvozil orel Jokelj iz Podstrmice. To bi seveda mogel veliko lažje opraviti pred pol stoletjem, vendar je že tako, da se mnogi dogodki vtisnejo v srce šele takrat, ko človek stopi v svojo jesen in zimo. Potem se poglobijo vanj; včasih kot težek plug in boleče.

Mount Milena

Avstralija

10. oktobra 1991;

dan pohoda bataljona

slovenskih domobranskih prostovoljcev 1943.

Bojevanje za poizkušnjo

Lenobno in brez volje se vzpenjamo po ilovnati cesti, zakaj sonce, ki se je prikazalo po oblačnih in celo sneženih dnevih, je kar močno.

Pred nami vlečejo konji nekaj topov. Na nebu zopet brni isto izvidniško letalo po stari poti, ki jo je ponovilo danes že nešteto krat. Prileti, nato nekje nad sosednjimi vrhovi zaokroži in se vrne: kot zlonamerni ovaduh ali zvesti zaupnik, ki se veseli nečesa, kar bo lahko naznanil svojemu gospodarju.

In ne motim se v tej predstavi, zakaj v tistem zaslišimo onkraj Une pok; temu sledi žvižganje skozi zrak, nato useka granata v suho drevo na pobočju pred nami. Potem useka še ena bliže nas, zato zavijemo s ceste in ležemo v senco. Žvižganja se kar navadimo in po njem sklepamo, kje se bo razdrobilo jeklo.

Še nekajkrat trešči v bregu na desni, potem udari trikrat bolj daleč na levi od nas. Nato utihne. Dvignemo se in se pomikamo dalje po žgočem soncu. Ko pridemo po cesti, od koder je razgled odprt, začnejo žvižgati granate in po Grudnovo:

*Šrapnel po zraku teče kot
fant vesel, ki se lovi za stavo,
a kakor lačen pes granata se
zagriže v travo...*

Zopet moramo na levo v gozd. Marko, Rado, Savo, Dušan in narednik Stanko ležejo za sosednji grm, z Borisom pa razgrneva šotorsko krilo nekaj korakov od njih.

Po žvižganju zopet sodimo, kje bo usekalo. Nekaj granat pade na desni, potem pa tri zapovrstjo v dolini.

“Bežite, ljudje!” kričijo vojaki od spodaj. “Tukaj je ubilo konja in en vojak je ves krvav.”

“Kam boš bežal? Lezi in molči!” odgovorimo z obešenjaškim smehom “...in umri,” dostavim žgoče v mislih. Potem zopet useka prav blizu nas na desni, da nas skoraj doseže škropeča prst.

Z Borisom leživa na hrbtu. Eno roko imava pod glavo, z drugo oblikujeva vsak svoj kos iz majhne krpe izkopnevajočega snega, ki je zapadel pred nekaj dnevi. Odsotna v mislih stiskava kepi, da postaneta vodeno-ledeni.

“Boris.”

“Mm?”

“Najbrž bo treba umreti,“ mu pravim hladno.

“Seveda, umreti,“ spravlja iz sebe počasi, kakor da mu je glavna briga tista kepa v roki.

“Toda, zakaj? Najbrž za več kot za pisano frnikolo.”

Nato zopet zažvižga skozi zrak in sedaj useka ne daleč za nami.

“Dzugite-dzagite-dzigite-dzugite-dzagite-dzugite,“ pojeva hitro popevko, ki je še danes ne znam, čeprav me jo je Boris vedno učil in se mi smejal, ko sem zamešaval v besedah *a* za *u* ali *i*.

“...Bum,“ dopolniva oba hkrati, ko se razpoči granata nekje za nami.

“Tisti dolgin poje še vedno napačno,“ se skuša smejati Rado izza grma. “Sicer pa bosta oba imela kmalu dzigite-dzagite-bum!”

In mislim na dom, na mater, očeta, kako bosta jokala. Dekleta nimam, na katero bi mislil; in prav zaradi tega mi je teže umreti. Res, lahko bi mislil na Tatjano, s katero sva si bila včasih dobra. Zdaj misli nanjo bogvekje prostovoljec, študent prava Šibe, če ne leži že ob zidu ali pod zemljo. Mogoče tudi on čaka zdajle smrti in ogleduje svetlolaso glavo na sliki, ki jo nosi s seboj, zato bi bilo grdo, če bi ga varal v takih trenutkih.

Potem bi lahko mislil na ono dekle iz Zaščite, ki ima s srebrom okvirjene naočnike.

Seveda, predvsem sem še dolžan misliti na čemerno svetlolasko, ki mi je pripela pri slovesu na prsi šopek. Saj je čisto res, da sem se lahko z njo pogovarjal le o stvareh, za kakršne se zanimajo s skrbmi in veseljem le stari zakonci. O ptičih in vevericah v Tivoliju, ki jih krmi, o njenih nečakih, ki jih hodi pestovat v Rožno dolino, potem o draginji na trgu in slabih in dobrih jedeh; poljubila se še nisva nikoli. Kljub temu pa mi odleže, ker sem prepričan, da misli – mogoče še prav zdajle – tudi ona na mene

Spet zažvižga skozi zrak in po žvižgu presodim, da bo zdajle po nas. Ravnodušno se pripravljam na konec.

In tedaj useka tik za nami, tako da pada škropeča prst okoli nas in po suhem, šumečem listju. To je zadnjič; potem topništvo utihne in mi se dvignemo. Kmalu bo postalo hladno, zakaj sonce je že zašlo. Tam zadaj na levi se je obzorje na široko pordečilo, Una pa se zdi kot kos vijugastega stekla.

Oddahnemo si: mladi ljudje še živijo. Nemški topovi so jim le pokazali, kaj vse znajo.

*Jutro
Ljubljana
1943*

Krst pri Logaščici

Kot vsa Slovenija med dvema vojnama je bil tudi Logatec razdeljen na liberalne sokole in katoliške orle. Oboji so imeli skoraj enake kroje prijetne sivkaste barve z rdečimi garibaldinskimi srajcami in operesenimi čepicami. Sokolstvo je prišlo k nam od Čeha Tyrša še za časa Avstro-Ogrske v drugi polovici 19. stoletja. Razlika med obema organizacijama je bila svetovnonazorska, ker je sokolstvo imelo korenine v svobodomiselstvu, orlovstvo pa v katoliškem naziranju. Naše orlovstvo je začel 1907 duhovnik Čuk, zato smo orle radi zmerjali s čuki, oni pa nas s sovami. Oboji so bili nosilci slovenske zavesti in protivniki napadalnega nemštva. Oboji so imeli latinsko načelo o zdravem duhu v zdravem telesu. Oboji so gojili telovadbo in poudarjali samodisciplino, snovali so knjižnice ter prirejali igre, zabave in miklavževanja, čeprav so se ponekje razlikovali tudi v družabnosti. Gornjelogaški sokoli so imeli zabave s plesi, naš župnik Anton Skubic pa katoliškim organizacijam plesa ni dovolil. Menil je, da ples, če že ni greh sam po sebi, slej ko prej vanj vodi. Čas, ki prinaša spremembe, je to vsaj storil na avstralski celini, zato me je začudilo, ko so naši tukajšnji poveljni dušni pastirji začeli sami prirejati plese in včasih zanje celo najeli masonske dvorane.

Oster opazovalec je mogel često razločiti pripadnike obeh taborov po oblačenju. Elegance je bilo za spoznanje več med liberalci. Ljubljanske marijaniščnike, ki so hodili na klasično gimnazijo, smo kaj hitro prepoznali, ker so dostikrat prerasli svoje hlače. In ker so bili marljivi študentje in so mnogo brali, so nosili ponavadi naočnike z močnimi lečami.

Dobri katoličani so se celo v zaključeni družbi izogibali besed, ki bi utegnile biti bogokletne, zato so radi zamenjali hudiča z vrabcem, le bolj pogumni pa še kvečjemu s hudikom

ali zlomkom. Če so bili jezni in so nekomu želeli, da ga hudič pobere, niso šli v jezi dalj do izražene želje, da bi ga koklja brcnila. Tudi težave z intimnimi izrazi so prebrodili po svoje. V sili, če že niso mogli drugače, so anatomski del, po katerem se loči ženska od moškega, namenoma zmotno opisali z besedo, ki v resnici označuje zadnjo plat človeškega telesa. Med opolzkostjo in grobstvo so izbrali, kot manjši greh, slednje.

Liberalci, ki so si uspešno nadeli okrasno soznačico naprednjakov, so bili često neobrzdani in radodarni z blatenjem svojih katoliških nasprotnikov. Med drugim so jih dolžili protidržavnosti, to, kar so kasneje neusmiljeno in skoraj pol stoletja počenjali s svojimi nasprotniki tudi naši boljševiki. Za čemer je tiste čase stremel katoliški tabor, je bila večja slovenska avtonomija, danes zelo zmerna zahteva, beseda, ki je nimajo več v svojem slovarju niti najbolj previdni in plahi Slovenci.

Toda katoličani niso naprednjakom ostali dolžni in so jih zmerjali z masonskimi priprežniki in belgrajskimi priskledniki. Pri imenu jugoslovanske prestolnice so bili dosledni ter so jo pisali in izgovarjali vedno s črko ali glasom *l*. Tudi oni so imeli zelo dosti povedati. Kar so govorili, ni bilo samo res, temveč tudi zelo resno. Opozarjali so na rastoči komunizem ter na žaltavo dediščino francoske revolucije.

V marsičem se je z njimi strinjal srbski voditelj jugoslovanskega gibanja Zbor, Dimitrije Ljotić, ki se je vsaj zmerno izjavil proti unitarizmu. Odločno je napadal masonstvo, komunizem, korupcijo in kartele. Poslednje je tudi opisal v Priči o šečeru. Razkrinkal je varljiva gesla o svobodi, bratstvu in enakosti, zato smo se slovenski zborashi često solidarizirali s katoliškim taborom. Čutili smo strupene vetrove, ki so veli z leve, pa smo tudi mi začeli biti plat zvona. Majhnega seveda.

Ljotić mi je odprl oči, da sem začel gledati na francosko revolucijo z globokim srdom. Odkril sem laži o monarhiji in o

Cerkvi. Laži, da je Francija pod Ludvikom XVI. gladovala, da so se kmetje upirali in da je revolucija pobijala samo zajedalske plemiče. Odkril sem tudi tisto raco, ki so jo nekoč radi ponavljali dobrostoječi in površni snobi, kako je Marija Antoneta kruha lačnim demonstrantom svetovala, da naj pač jejo kolače.

Ali pa denimo prevaro vseh prevar o grozotnem monarhističnem gulagu, imenovanem Bastilja, ki naj bi bila polna političnih trpinov, ko je v resnici šlo le za skoraj prazno, brezkoristno in zato potratno trdnjavo. Naščuvana drhal, ki je vdrla vanjo, je tam našla le peščico dobro rejenih zapornikov, od katerih niti eden ni bil političen. Nekaj je bilo norcev, drugi so bili aristokratski zadolženi kvartopirci in prevaranti, katerih so se odrekle lastne družine.

To torej naj bi bila peklenska Bastilja, zaradi katere še vedno vsakega 14. julija tisoče francoskih vojaških čevljev zbija vroči pariški tlak. Vse v spomin na blagorodne kvartopirce. Allons, enfants!

In potem zagrizeni in neponeljivi klici na vse štiri vetrove za formiranje rdečih brigad in ohranitev boljševisko-anarhističnega režima v Španiji, kateremu se je drznil upreti sam hudič v podobi generala Francisca Franca.

Nato še Guernica, baskovska ribiška vas, v katero so se vkopale rdeče edinice in jo je bombardiralo letalstvo nemške Kondor legije ter je pri napadu izgubila življenje le peščica civilnega prebivalstva. Guernico je ovekovečil na platnu premeteni podjetnež, milijonar in komunist-graščak Picasso. Guernica naj bi bila ne le večja grobnica od Hirošime, kjer je umrlo 70 tisoč ljudi, temveč celo večja od Dresdena, ki je bilo odprto mesto brez vojske, pa so ga Anglo-Američani proti koncu druge svetovne vojne kljub temu tako neusmiljeno zasitili z vžigalnimi bombami, da je zgorel ves kisik in se je zadušilo 200 tisoč Dresdenčanov ter beguncev. Kocbek in

njegovi padli angeli so pridno pomagali kotaliti in debeliti venomer rastočo guerniško sneženo kepo, posiljevanja, mučenja in pobijanja španskih nun pa so odslavljali s sicer nevšečno, a vendarle neznatno kepico.

Korošec, Rožman, Rupnik, Ljotič in še ponekateri so vse to in še več ne le vedeli, temveč tudi oznanjali, česar jim boljšeвики niso nikoli oprostili.

Liberalci so gledali na špansko državljansko vojno nekako mlačno in zbegano, vendar niso nikoli zamudili priložnosti za sprostitev svojih protikatoliških občutkov. Kot vzemimo moj sric Lojze, ki je puhajoč cigaro v lepo spomladansko nedeljsko jutro na ljubljanski promenadi mojega očeta in mene takole posvaril:

“Seveda ne maram boljševikov, vendar če zmaga Franco, bo Cerkev zopet vpeljala inkvizicijo z vsemi njenimi natezalniciami.”

Stric je ponovno puhnil lepo se mu podajočo cigaro. Moj oče mu je nekam neprepričljivo prikimal, jaz, štirinajstletni fantič, nisem rekel nič, ker sem bil brez dobrih protidokazov. Tudi mene je za hip prekril močni rdeči val, kar smo leta kasneje označevali s pranjem možganov. Stric je imel tudi o Sovjetski zvezi drugačno mnenje kot jaz. Stalinovi gulagi mu sicer niso bili pogodu, ni pa si mogel pomagati, da ne bi ošvrknil po carski Rusiji s pripombo, kako so že takrat za prav vsako figo pošiljali ljudi v Sibirijo. Ker ni bil komunist, nisem razumel, kako mu je uspelo vzporejati oba režima.

Stric Lojze je še posebno užival, kadar le je mogel uščipniti klerikalce. Na sorodnikovem pogrebu, ko smo se v sprevedu približevali Žalam, sem polglasno ugibal, čemu bo služila stavba, ki so jo tačas gradili. Stric mi je brez oklevanja priskočil na pomoč. Avtoritativno in prilegajoče se njegovi pojavi, je oznanil:

“To bo pa krematorij, krematorij.”

Ponovitev besede krematorij je bila v skladu z njegovim slogom in preračunana za večji učinek.

“Toda, stric, katoliška Cerkev vendar ne dopušča kremiranja,” sem mu ugovarjal, on pa ni popustil in ko je opazil, da so klerikalni sorodniki v vrsti pred nami vlekli na ušesa, je za podkrepitev še dodal:

“Da, da, pa tudi to se že sedaj spreminja.”

Pogledal me je v malce osupel obraz in hudomušno pomežiknil. Če mu je uspelo potegniti mene, kakšen potres je šele moral zajeti naše sorodnike.

Liberalci so podpirali slovensko liberalno stranko, kasneje preimenovano v Jugoslovensko nacionalno stranko, klerikalna Slovenska ljudska stranka pa se je spojila s Stojadinovičem in muslimanom Spahom v Jugoslovansko radikalno zajednico. Tudi ta pridevnik sta oba tabora pisala po svoje. Črki *a* in *e* sta bili usodnega pomena in razpoznavna znaka, dva različna prapora.

Neki sobotni večer, kakšno leto pred vojno je obiskal svoje ljubljanske somišljenike general in bivši diktator Peter Živković. Oblečen civilno, je izstopil iz glavne železniške postaje in skupno z nami, ki smo ga prišli pozdravit, utonil v sovražno ljudsko morje. Klerikalci so se tokrat dobro odrezali. Pri Vzajemni zavarovalnici so imeli veliko trumo kolesarjev, ki so se kot konjenica zagnali proti liberalcem. Napadli so nas z jajčno točo in razjarjenim ter neprenehnim kričanjem:

“Živković – živ hudič!”

Nastal je metež, v katerem je bila raztrgana jugoslovanska zastava. Živković se je odpeljal v liberalno trdnjavo Zvezdo, kjer so mu klerikalci ponovno priredili glasno in sovražno podoknico. Proti stavbi so letele petarde in je ena celo ožgala nesrečnega policista.

Naslednji dan, v nedeljo, so liberalci zborovali v svoji kazinski dvorani. Na odru je po takratni navadi sedel tudi predstavnik oblasti, tedaj poosebljen v policijskem komisarju Misleju, primorskem rojaku. V temnomodri uniformi s trdo oškrobanim ovratnikom, katerega kraka sta bila ob konicah prelomljena; z zlatimi, šampanjskim piškotom podobnimi epoletami ter z ob levem boku bingljajočim medeninastim bodalom je komisar pazil, da gre vse po zakonu. Kako gleda zakon na pravico izražanja, je ponavadi tolmačila trenutna vlada, ki je imela v rokah večji buzdovan. Tiste dni so ga v Sloveniji vihteli klerikalci.

Liberalni prireditelji, ki jim je bilo do tega, da ustvarijo bojno razpoloženje, niso pozabili razstaviti na odru raztrgane jugoslovanske zastave, ki so jo snoči z velikim naporom uspeli otepi z bojišča pred glavno postajo.

Nenadno se je v dvorani dvignil stasit in lep mladenič v svojih poznih dvajsetih. Kot premagani in le po sreči preživeli vojščak z bojnega polja, je z zvenečim glasom in navdušujočimi besedami ter z roko naperjeno proti razmesarjeni zastavi, obljubil generalu Živkoviću, da mu bo jugoslovenska mladina kljub težkim časom vedno sledila. Takoj ga je prekinil voditelj sestanka in mu odvzel besedo, ker ni bil najavljen govornik. Če tega ne bi storil sam, bi komisar Mislej razpustil zborovanje. Takšna so bila takrat pravila igre. Kdorkoli bi na javnih shodih hotel povedati nekaj, kar vladi ni bilo všeč, bi moral to prihraniti za sam konec sporeda. Utišani nacionalist je bil visokošolec iz primorske begunske družine in kasnejši pesnik dr. Rado Bordon. Oče je bil ljubljanski policist, brat pa komunist.

Po strahovitem porazu so si slovenski liberalci lizali rane in si v tolažbo deklamirali tole pesniško stvaritev:

*Zastavo ven, je meč opasan,
kanon pa z jajci je nabasan.*

*Kaj čmo s kraljem iz Beligrada?
Nam le papež v Rimu vlada.
On pa skrbeč za večno srečo,
slovensko nam nalaga vrečo.
Krščen duš, pa jo nosimo,
auf in biks, Belgrad podrimo!
Mi smo fantje kakor kamen,
krščen duš, madonca. Amen.*

Liberalni študentje smo često nosili v gumbnicah jugoslovanske trake, katoliški pa slovenske. Zaradi zastavic smo se sovražili in tudi topli. Ko pa je nastopila okupacija, nam je belo-modro-rdeča čez noč prirastla k srcu. Še partizani so jo nosili ob samem začetku, dokler jim je niso opackali boljševiki z njihovo peterokrako zvezdo; na Primorskem celo do novembra 1943.

Če smo dajali prednost jugoslovanski zastavi pred slovensko, smo to delali iz idealizma, zmotnega, kot je že bil. Kraljevina Jugoslavija je več kot desetletje prepovedovala ne samo slovensko, temveč tudi srbsko in hrvaško zastavo; toliko v tolažbo, če kaj zaleže.

Med revolucijo me je bolelo, ko so katoličani istovetili sokolstvo s partizanstvom. Resnica je, da brez levih sokolov in Kocbekovih krščanskih socialistov ne bi bilo nobene Osvobodilne fronte; tudi ne državljanske vojne. Komunisti bi ostali glas vpijočega v puščavi. Bolelo nas je tudi, da je liberalno Jutro zaradi dr. Kramarjeve bolezni in zgodnje smrti, postalo neke vrste legalni Slovenski poročevalec. Majhna skupina protikomunističnih liberalcev in zborashev smo vsaj delno rehabilitirali Jutro z objavljanjem naših člankov, reportaž in razgovorov. Ko sem se neko nedeljo udeležil narodnega shoda v Hotedršici in sem pri kosilu sedel poleg tamkajšnjega

župnika, je duhovni gospod osupnil, ko sem mu povedal, da poročam za Jutro.

Eden glavnih delničarjev v Jutru dr. Milko Brezigar, ki sem ga obiskal poleti 1945 v Rimu, me je sprejel toplo. Bil je prav dobro poučen, kaj se je v njegovi odsotnosti dogajalo pri dnevniku in je odobral naše ravnanje za časa okupacije. To je še podkrepil, ko mi je iz popolnoma lastnega nagiba poklonil, za begunske čase, čedno vsoto lir.

Komunistična infiltracija Sokola je imela svoj glavni stan v mojem društvu na Taboru. Od tam so izšli kasnejši voditelji partizanstva in komunistični prvaki: Rus, Lubej, Ribičič, Polič in Polak, ki so organizacijo rušili z napadi na stebre sokolstva, kot Bevc, Pestotnik in Lajovic ter jih obmetavali s starimi korupcionisti in pobožno zdihovali o materi Rusiji.

V prizadevanju, da po sili pojugoslovani vse, kar ne nosi primernega pridevnika, je kralj Aleksander s šestim januarjem 1929 razpustil slovenskega in hrvaškega Orla, jugoslovanskega Sokola pa podržavil. Orla katoliški tabor ni več obnovil, ustanovil pa je nekaj let pred vojno Zvezo fantovskih odsekov. Njeni člani so se pojavili v novih krojih, katerih barva je bila podobna sokolsko-orlovski. Nosili so pumparice in do pasu segajoče suknjiče s širokimi, rdeče lakiranimi pasovi. Za pokrivalo so si omislili klobuk na tri ogle, ki naj bi nakazovali Triglav. Pa tudi – kakšen naj bi že vendar bil slovenski fant brez njega – za klobuk zataknjen petelinov krivček. Auf biks!

Kroja, ki je bil Plečnikova stvaritev, z izjemo klobuka, ne bi štel med arhitektova boljša dela. Italijanski alpini še vedno ponosno nosijo operesene klobuke, zakaj ne bi Plečnikov kratkoživeči klobuk oživel in postal del uniform slovenskih planinskih edinic? Okoli krivčka bi se razvil prepotreben *esprit de corps*, ki v francoščini pomeni skupinski duh, prevzemajoč

člane nekega telesa ali združenja, sočutje, navdušenje, predanost in tekmovanje za čast celokupnega telesa.

V ledeni nedelji 1929 po maši je gornjelogaška sokolska dvorana med drugimi videla nekaj nenavadnih gostov. Bili so državni uslužbenci, ki jim je šlo za vsakdanji kruh in so sedaj proti lastnemu prepričanju postali sokoli.

Tudi orlica mežnarjeva Tonči, moja sestrična, ki je bila uradnica na dolnjelogaškem glavarstvu, mi je še danes v živem spominu. Zaradi ob rojstvu pohabljenih kolkov se je racajoče približala slavnostni mizi in se podpisala v sokolsko člansko knjigo.

Bolj kot slavnosti je bilo vzdušje bližje sedmini. Celo izzivaški poedinci so se unesli in zresnili, tako bolesten je bil trenutek.

Otroci imajo često oster posluš za krivico ne le, kadar se ta godi njim samim, temveč tudi drugim. Kot mnoge sokole, je tudi mene potrla režimsko nasilje. Šele v kasnejših letih, ko sem si nabral več življenskih izkušenj, sem se dokopal do spoznanja, da poraženi in ponižani niso bili tisti nesrečneži, ki so se morali podpisati v knjigo sramote, temveč oni, ki so jim knjigo položili na mizo in odprli.

Sedemletni sokolič še nisem vedel za premaganega viteza Črtomira in njegovo izvoljenko Bogomilo, ne za krst pri Savici. Še manj sem si mislil, da bom v jeseni svojega življenja v avstralskih Modrih gorah klesal v kamen nesrečni par, ki se je pred trinajstimi stoletji tako krčevito oklepal svojih starih bogov, in ob jekih dleta in kladiva pomišljal na sestrično Tonči ter njen otožen krst pri Logaščici.

Mount Milena
Avstralija
Velika noč 1991

Kdo so bogovi, kdo volovi?

Moja starša nista nikoli marala boljševikov. Če ne zastran drugega, že ker so pomorili rusko carsko družino; pa pravtako zaradi separatnega miru, ki so ga Leninovi poslanci sklenili 1917 z nemškimi vojnimi poveljstvom ter s tem malodane pripomogli k nemško-avstrijski zmagi.

V našem domu so visele slike Karađorđevićeve družine. Spominjam se še posebej tiste, ki je prikazovala kralja Aleksandra, vzpenjajočega se na iskrem šarcu po skalnati strmini, in povelečevala sloviti ter krvavi preboj solunske fronte.

Tudi bazoviške žrtve smo počastili z dvema slikama. Ena je imela portrete Vladimira Gortana in njegovih štirih tovarišev, na drugi je umetnik podal svojo predstavo, kako so jih fašisti ustrelili.

Sedaj pa se je pisalo leto 1943 in stari časi so bili mimo. Aleksandra so že pred desetimi leti ubili v Marseillu, in razkosali so nas nas tujci. Zato je moj oče – kot toliki – sodil, da se je treba prilagoditi novim časom ter se zvezati tudi s samim hudičem, Stalinom.

V septembrskih dneh istega leta sem bil med prvimi, ki so se odzvali oklicu generala Rupnika za ustanovitev Slovenskega Domobranstva. Prav dobro sem se zavedal resnosti svojega dejanja, ki je strahovito prizadelo mojega očeta. Ves svet se je zrušil v njem in iz razočaranja, sramote in bolečine mi je pljunil v obraz ter brezmočno spravil iz sebe:

“Nikoli si nisem mislil, da bom imel izdajalca v lastni hiši.”

Tako je okrutna državljanska vojna, katero so pred dvema letoma zanetili slovenski ideološki dediči tistih sovjetskih morilcev, ki jih je oče še do včeraj obsojal, sedaj vdrla tudi v našo tričlansko družino. Šele po koncu vojne in poboju dvanajst tisoč domobrancev so se očetu odprle oči, vendar so bili novi

oblastniki sedaj že čvrsto v sedlu, zmage pijani ter nevarni, da si svojega novega razočaranja skoraj nikomur ni upal razodeti.

Med vojno se je oče vključil v krožek Osvobodilne fronte s prijatelji, ki so bili pod Avstrijo državni uslužbenci v Trstu, posebno mornarji. Sestajali so se v Kiautovi točilnici v Vegovi ulici. Tam so jih zalagali z napovedmi, da bo vojne vsak hip konec, čeprav jim oče, ki je imel še dobro v spominu prvo svetovno vojno, tega ni verjel. Od tam so tudi širili strupene šale in izmišljotine na račun belega tabora in generala Rupnika, komunistično pobijanje nacionalistov pa enolično opravičevali z besedami:

“Ja, nekaj je že naredil; zastonj ga niso.”

Tako očetovo modrovanje bi še posebej razjezilo mojo mater, ki je imela oster in prirodni čut za pravičnost, in bi ob priložnosti očetu zabrusila:

“Ne bodi osel. Hotela bi vedeti, kako bi se počutil ti s svinčenko pod lastno kožo.”

Ko sem bil v jeseni 1944 v komisiji za izkopavanje stodevetnajstih, ob italijanskem razpadu v Jelendolu pri Ribnici pobitih žrtev, mi oče ni hotel verjeti, kar sem osebno videl in povedal. Skozi Kiautovo točilnico je namreč prišlo sporočilo, da so domobranci v krste natlačili le slamo. Tudi ob tej priložnosti je moja mati pomilovalno odslovila boljševiško nespretno zatajevanje lastnih grozodejstev.

Ozadje vsiljene domobranske prisega še do danes ni razsvetljeno. Za to nevšečno formalnost je bilo odrejenih le nekaj domobranskih čet in ni niti za trohico spremenilo naših rodoljubnih pobud. Nemci od nje niso imeli nobene koristi, zato je bila vsa spletkarščina še najbolj podobna delu spretnega komunističnega agenta, kateremu je poleti 1944 uspelo ovaditi Gestapu petdeset domobranskih in četniških častnikov s podpolkovnikom Ernestom Peterlinom, podpoveljnikom

Slovenskega Domobranstva na čelu. Nemci so jih vse poslali v Dachau.

Če bi zamisel za prisego prihajala iz merodajne domobranske sredine, bi Titov režim to prav gotovo kasneje z veseljem oznanil. V prid domneve o komunistični spletki govori njihova preglasna propaganda, ko v glavnem zaradi te prisege opravičuje svoje množične poboje domobrancev. Celo danes zagovorniki iz boljševiske usedline nekako takole obsojajo domobranstvo:

”Če bi kdo mogoče opravičiti njihovo sodelovanje z Nemci, njihove zločine in izdajstvo, nikakor ne bi mogel iti tako daleč, da bi jim oprostil prisego.”

Torej, vse bi še morebiti nekam šlo, le ko ne bi bilo tiste nesrečne prisege! Kako presenetljivo hitro pa izgine ta argument, ko je govora o slovenskih in srbskih četnikih ter srbskih dobrovoljcih, ki niso prisegli nikomur razen legitimnemu kralju Petru v Londonu, pa so jih kljub temu boljševiski množično pobili. Očitno se je lev namenil požreti jagnje, če mu je kalilo vodo ali ne.

V lepših predvojnih časih sem vprašal očeta, kako se je počutil kot Slovenec, Jugoslovan in Slovan, ki je sovražil vse, kar je bilo nemško, ko je prisegel tujemu cesarju in kralju Francu-Jožefu; kasneje pa še Karlu.

Oče je prekrizal kazalec in sredinec s palcem leve roke ter jo vtaknil v hlačni žep, desnico s tremi sproženimi prsti pa je dvignil kvišku, se pri tem s samozadovoljstvom nasmehnil ter izrekel le eno besedo:

“Takole!”

Bil je nacionalist, ki se je, kot mnogi drugi, ujel na limanice in podpiral partizanstvo. Materi so se trpeči partizani smilili, ko je slišala, da gladujejo in zmrzujejo po gozdovih. Pravtako pa je razumela domobrance. Vedela je, da kot njen sin, niso

izdajalci, in je trpela, ko je prišlo do državljanske vojne. Nekoč je rekla očetu in meni:

“V tej hiši vsi vemo, da bo Nemčija propadla in Nemci bojo šli domov. Če pa zmagajo komunisti, bojo ostali tukaj za dolgo.”

Ni imela mnogo šol, vendar veliko zdrave pameti.

Ko sem očeta pred vojno spraševal o njegovi prisegi, časi niso bili razburkani, divji in krvavi. Takrat smo še mogli presojati dogajanja bolj zmerno in lahkoživo. Kar smo znali opravičevati v prvi svetovni vojni, mnogi niso hoteli razumeti v drugi, zato je oče svojo vsiljeno prisego presvetlemu cesarju in kralju odslovil kot burko, vsiljeno domobransko prisego nemškimi soborcem pa zagrizeno obsojal in enačil z narodnim izdajstvom. Sam cesarsko-kraljevi feldwebel Josip Broz je prisegel Francu-Jožefu in se po vrhu še udeležil sovražnikovega divjega pohoda po okupirani Srbiji, kjer so množice obešencev turobno oznanjale prihod krvavih maščevalcev Franca Ferdinanda in njegove družice.

In da ne bi pozabili še tretje prisege, ki so jo morali polagati slovenski vojni obvezniki povzpetniku Titu, pa jih nihče ne obdolžuje narodne izdaje.

Če bi naneslo, da bi moral sam deliti neprijetno dolžnost z nekaj stotimi domobranci pri isti prisegi, bi to storil brez oklevanja. Ravnal bi se po očetu, ki je nosil c. kr. avstrijsko uniformo, zakaj vedel sem, da pod domobransko – kot nekdanjo očetovo uniformo – pravitako bijejo srca poštenjakov in nacionalistov.

Kar je bilo dovoljeno bogovom, ni bilo dopustno volom. Očitno je oče štel sebe med prve, odred mojih domobranskih tovarišev, ki so se s prisego žrtvovali za obstoj celotne slovenske vojske, da je ne bi Nemci – na nepopisno radost naših boljševoikov – razpustili ali internirali, pa med slednje.

Kdo res pa odbira tiste, ki sodijo med bogove in one, ki spadajo med četveronožce? O merilu je mogoče razpravljati na dolgo in široko, izid pa je vedno tak, da se bogovom uspe obdati z močnejšimi bataljoni, premaganci pa se znajdejo med voli.

Mount Milena

Avstralija

Maj – veliki traven 1991

Med Miklavžem in božičem

Pred kratkim iz Slovenije prestavljeni podpreglednik finančne kontrole v srbskem mestecu Šabcu je 19. decembra 1922 stopil pred svojega predstojnika z besedami:

“Dobro jutro. Rodil se mi je sin. Prosim za dopust.”

Predpostavljene novice ni posebno ganila in je le jedko pripomnil:

“In kaj potem? Saj se vendar niste rodili vi.”

Odbiti prosilec je bil moj oče Franjo. Po receptu, da premeščanja državnih uslužbencev pomagajo učvrščevati jugoslovanstvo, so ga odtrgali od slovenskih hribov pod Blegošem ter ga poslali z nosečo ženo Mileno na mačvansko ravnino med Savo in planino Cer, kjer je bila prst tako plodna, da so kmetje metali gnoj v reko.

Šabac je veljal le za palanko, mestece in je v prvi svetovni vojni bil na udaru avstro-ogrškega topništva. Poznana je cerska bitka, kjer je bil prisoten tudi stari in bolehn kralj Peter I. Ko je srbska vojska začela bežati, je kralj sedel v odprt avtomobil, kateremu je sledilo le nekaj gardnih konjenikov. Demoralizirani Srbi so hiteli nazaj, kralj pa v nasprotni smeri proti sovražniku. Vendar kralj ni grajal bežečih, zakaj tiho sporočilo je vpilo na ves glas ter bliskovito preplavilo fronto in zaledje. Tako je baje nastala srbska protiofenziva na Ceru.

Takrat nekoč je na srbski strani padel preporodovec Avgust Jenko. S slovenskim tovarišem sta delila eno samo puško, na katero sta z vrvico pritrdila star turški bajonet.

Ljubljanska zboraška mladina se je skromno oddolžila preporodovcem, ko je tik pred drugo vojno začela izdajati svoje glasilo in ga poimenovala po tem padlem preporodovcu. Urednik je bil z mojo pomočjo ekonomski inženir, nepozabni Čmogorec Ilija Milošević.

Pašičeva vlada seveda ne bi smela dopustiti, da se je Jenko boril in umrl za jugoslovansko stvar kot brezimni vojak, saj je vendar z vso svojo dejavnostjo in pogumom dokazoval, da je izgneten v viden simbol slovenskega upora proti avstrijski mačehi. Dolgogradi lisjak Nikola Pašić pač ni bil nič drugega kot zagrizen velesrb. Kakšno jugoslovanstvo, kakšni otrobi!

V okraju Kamičak, v hiši, v katero je 1914 padla prva avstrijska granata v Šabcu, sem se osem let kasneje, na pravoslavnega Miklavža v kleti in na slami rodil jaz. Zaradi bližine mojega rojstva z Miklavžem in božičem sta me starša skozi otroško dobo obdarovala le dvakrat, kasneje, ko sem jima ošabno in nespametno oznanil, da Miklavža ni, pa samo enkrat na leto.

Šabac je imel dovolj katoličanov, da so premogli svojo majhno cerkev, kjer so krstili tudi mene. Dali so mi ime Milenko, vendar je hrvaški duhovnik poskrbel, da je bilo v krstnem listu zapisano Miljenko. Odtod kasneje skrajšano ime, ko sem kot dijak pisal pod psevdonimom Ljenko Igorov. Botra sta mi bila slovenski par Jože in lepa Marica Kolenc, oba iz Savinjske doline. Kolenci so bili trgovci z lesom, ki so ga splavljali iz Slovenije po Savi, kar jih je napravilo zelo dobro stoječe. Kolenčevi otroci – Slavko, Miloš in Marjanca – so bili približno mojih let. K družini je nekako sodil tudi skladiščni mojster, Štajerec Francelj, ki je bil samec in prijatelj dobre kapljice. Kadar sta botra in moja starša odšli na zabavo, so zaupali nas otroke Francelju. Miloš je imel navado prebujati se v poznih urah in zahtevati vode. Ker je bil Francelj prepričan, da fantiček le sitnari, mu jih je ob prvi taki priložnosti odštel nekaj po zadnji plati. Ko sta se botra nekoč potem čudila, zakaj Miloša ponoči več ne žeja, jima je Francelj s porogljivim zadovoljstvom uspešnega vzgojitelja razodel radostno skrivnost.

Med prvo in drugo svetovno vojno je meja z Italijo med drugim potekala tudi pri Blegošu in v bližini Sorice, kjer je bil nastanjen majhen oddelek financarjev in jim je bil nekaj let starešina moj oče. O lepih časih, ki sta jih tam prebila skupaj z materjo, je oče večkrat obujal spomine.

Sorica je imela osnovno šolo in pevski zbor, v katerem je moj oče basiral, in igralsko družino. Srenja je bila zadovoljna, vzajemna in obdarjena z dih zastavljajočimi pogledi do kamor je segalo oko. Dvonožne ovčice je pasel družaben župnik, ki je pisal pesmi in zelo rad tarokiral, k čemur je često pritegnil tudi mojega očeta. Nekoč, ko so padali na vas zajetni snežni kosmi in se je oče le težavno pomikal mimo farovža proti državni meji, je župnik potrkal na okno in povabil očeta na partijo ali dve, svareč, da ga bo tam zunaj vendar zametlo. Oče, ki je bil že po naravi vesten in odgovoren mož, k čemur je še povrhu prispevala vzgoja cesarsko-kraljevskega reda, je povabilo odklonil, čeprav je župnik modroval, da v takem neizprosнем dnevu še tihotapci s konji in tobakom ne bodo toliko nespametni, da bi zapustili tople zapečke. Podpreglednik Urbančič pa je bil drugačnega mnenja in že je odgazil po debelem snegu proti kotanji, iz katere so financarji in mejači prežali na sodobne Krpane.

Župnik se je očetu nekoč takole potožil: tedensko hodi maševat k podružnični cerkvi. Ob lepem letnem jutru se vzpenja po strmini. Pride do kristalno mrzlega studenca, ko ga najbolj trpinči žeja, piti pa ne sme, ker ga čaka obhajilo.

“Seveda mora biti to mučno, gospod župnik,” ga je tolažil oče, “vendar se lahko po mili volji napijete iz studenca na poti domov.”

Župnik pa se je z rahlo vdanostjo nasmehnil:

“Da, da, na poti domov, to že, pa takrat nisem več žejen.”

Ko sta se moj oče in njegov brat Lojze – oba šele dečka – poslovala od staršev ter osmih sester in bratov z logaškega griča Tabor, sta odšla v podčastniško mornariško šolo v Pulj in se obvezala, da bosta služila cesarja in kralja Franca-Jožefa najmanj enajst let, katerih sleherni dan je moj oče globoko zasovražil in samo mučno čakal, da se iztečejo, kot se izteče pesek v peščeni uri po pošastni in dolgi noči. Sovražil je kot kamen trd prepečenec, na katerem si je lomil zobe. Sovražil je dober del pisane družčine, ki je sestavljala Avstro-Ogrsko. Sovražil je ošabne nemške in ponemčene častnike ter lakoto, ki jo je kot doraščajoč fant moral po nepotrebnem trpeti.

Ko so evropske sile v kitajski Boksarski vstaji 1900 branile svoje koncesije v Šanghaju, je bila tam tudi očetova oklopnica, vendar ne tedaj ne kasneje ni bil deležen sovražnega ognja. Svet je videl zastonj in hranil plačo za čase, ko bo za vedno položil noge na suha tla. Čeprav so se že od nekdanj mornarji širom sveta radi dajali tetovirati, je bil oče – in jaz z njim – ponosen, da ni imel na svojem telesu niti ene same tetovirane pike.

Po poteku enajstih izgubljenih let je oče vstopil v cesarsko-kraljevsko financno v Trstu in se oženil z Mileno Kalin iz Sv. Križa pri Cesti. Par se je nastanil v Rojanu in se vključil v slovensko družabno in kulturno življenje. Narodnostna in osebna svoboda sta bili tiste čase v Trstu na zelo lepi ravni. Kot ostale narodnosti, so imeli tudi Slovenci svoje ustanove in lasten dom, ki so ga v kasnejših letih požgali italijanski fašisti.

Ko se je začela prva svetovna vojna, so slovanski nacionalisti začeli previdno stikati glave in tudi moj oče je pripadal generalštabu podobnemu zarotniškemu krožku. Na zguljenem zemljevidu Evrope so prijatelji načrtovali bodoče meje. Sovražna seja bi se običajno končala, ko bi bojeviti Wolfs, ki je malce sesljal, pri kraju večera, prav pred zlaganjem karte na njej s kazalcem zaobkrožil Dunaj in dodal svoj amen:

“Tukajle bo pa mickena, mickena Avstrija.”

Italija je bila do 1915 nevtralna in je bil promet med obema državama odprt. Potnikom, ki so prinašali časopisje iz Italije, so ga slovanski financarji plenili in ga potem z zanesljivimi tovariši sami prebirali na stranišču.

Kar so brali, je bilo često blagodejno, še posebno, kadar so uzrli naslove z velikimi črkami, kot:

“Rusi so naklestili Nemce!”

Ker se je Italija 1915 pridružila antantnim silam in je meja postala fronta, je bila tržaška financa ob posel in so jo oblasti postavile pod vojsko ter ji ukazale kopati utrdbe na Opčinah. Nastopila je tudi velika lakota, kakršne niti druga svetovna vojna ni poznala.

Avstro-Ogrska je bila podobna ptici, ki se je šopirila s tujim perjem. Ko so se vse ptice odločile, da vzamejo, kar je njihovega, je na gizdalinki ostalo bore malo nemškega. Ker so zavezniki po vojni na naš in hrvaški račun nagradili Italijo s Primorsko, Trstom, Gorico in Istro, sta oče in mati odšla prek meje in je oče vstopil v slovensko financo. Še delj časa je nosil avstrijsko uniformo, le na šajkačo mu je mati prišla slovensko trobojnico.

Moj oče je štiri leta pešočil po plodni mačvanski ravnini, prešteval tisoče in tisoče tobačnih sadik – tobak je bil državni monopol – odganjal roje muh, požiral prah, že ob vsakem prvem dežju pa gazil črno blato do kolen. Niti muhe niti blato niti domotožje po Ljubljani, Logatcu in Blegošu pa mu niso omajali njegovega jugoslovanstva in slovanstva. Kaj mu mar muhe in blato, le da ni več nemške monarhije, nadutih Nemcev ter smešno domišljavih in divjih Madžarov.

Mačvansko ravnico je obiskovala tudi moja mati. Kolesarila je po stezah med njivami buč, pšenice in koruze, da je kmetom zastajala sapa in so vzklikali:

“Pazi ti to. Babac tera velosiped!”

Kadar je pri hiši zaprosila za kozarec vode, ki je tam močno kislja in rudninska, so ji prinesli na pladnju tudi kocke sladkorja. Obiskovalcem so vedno ponudili sladko, v sladkorju vloženo sadje, marelice, slive ali češnje.

Na račun gostov prišlekov so se gostitelji radi na tiho zabavali, ko so jim opetovano nudili poslastico. Moja starša pa sta že vedela za pravilo: zajeti se sme samo za eno žlico, čemur sledi voda in kava. Tretja skodelica kave oznanja čas odhoda in končuje lepi obred naših južnih bratov.

Tudi malemu Milenku se je godilo dobro. Sosega tetka Stana ga je neprenehoma zalagala s kokošnjimi bedri, kmetje na trgu pa so ga božali, mu podarjali novčiče in ga klicali mali Slovenac ali Švaba, kar za njih ni pomenilo razlike, zakaj vse, kar pride z onstran Save je itak švabsko; tudi pravi Srbi.

Neke zime sem zbolel za pljučnico. V obupu se je mati spomnila dobrega avstrijskega župnika Kneippa in njegovega vodnega zdravlilstva. Zavila me je v ledeno mokro rjuho in to v teku dneva in noči ponovila še dvakrat, nakar je vročina padla. Tudi kasneje v deških letih sem moral skozi knajpanje, kadarkoli sem imel vročino. Vedno je pomagalo. Prav tako očetu, ki si je nekaj let kasneje po nasvetu samega specialista z mrzlo vodo za vselej pregnal trdovraten lišaj.

Tiste čase sem materi obljubljal, da bom mizar in to zato, da ji bom lahko vedno cepil trske, v čemer sem se poizkušal že takrat. Moj namen je ganil mater, čeprav sem nekoč v svoji vnemi šel tako daleč, da sem vtaknil v peč ne le trske, temveč tudi materin čevelj od pravkar po draginjski ceni kupljenega para. Ponosno sem se pripravljaj, da stlačim v ogenj še drugega, ko se je pojavila uboga mati. Nič ni rekla, le onemela je.

Šabac je imel tudi svojo cigansko četrt, ki so jo klicali Cigan mala. Tu so se naselili tisti Cigani, ki se jim ni hotelo več potikati po svetu in so opravljali koristne posle. Nekateri so se

izobrazili in postali ugledni učitelji glasbe. Druge vrste Cigani so bili nomadi, katerih so se naseljenci odrekli in jih obtoževali, da kradejo, sleparijo in celo ugrabljajo otroke, katere pohabljujejo in oslepljujejo ter z njimi beračijo.

Nekega dne sem se na trgu – pustolovski hlaček – uspel izmuzniti materi, vendar me je kaj kmalu zasledil mojster Francelj, ko sem že udobno sedel na zadnjem koncu pomikajočega se ciganskega voza. Zgrabil me je v naročje in se razdril na voznika. Psoval ga je z za take priložnosti najbolj prikladnimi besedami iz bogatega srbskega slovarja. Nomad se je branil, da me ni niti opazil, kaj šele, da bi me posadil na voz.

Tako je bilo moje prvo srečanje s Cigani, ki jih je te čase treba klicati Romi.

Da sem se kot betlehemsko dete rodil na slami, ni bilo krivo naše ubožstvo, čeprav je moja mati rada rekla, da so financarji in orožniki reveži, železničarji pa naravnost bogataši, ker imajo zastojno vožnjo in trgujejo s cenenimi živili ter drugo robo z juga. Režimsko ljudsko sodišče, ki je 1946 v obtožnici proti meni navedlo, da prihajam iz uboge železničarske družine, bi se morala pač odločiti za revščino ali železničarstvo. Protirečje me bode.

In še drugo. Medtem ko so tiste mrzle decembrske dneve in noči železničarji prevažali makedonski pasulj, slavonsko slanino in bosansko slivovico, je financarjevo pohištvo tičalo v kdove katerem vagonu med Ljubljano in Šabcem.

Zaradi slame se prav nič ne pritožujem, zakaj ni bila samo mehka in topla, temveč se je tudi lepo podajala tistemu prazničnemu času okrog božiča. Škoda le, da ni bilo še ljubkega osliča in volička ter njenih gorkih dihljajev.

Mount Milena
Avstralija
Božič 1990

Sokolska stotnija

Vročega nedeljskega popoldneva, nekaj let pred izbruhom druge svetovne vojne je postajalo in posedalo na pokošenem pašniku ob Savi in v okolici Ljubljane kakšnih sto mladih bosonogih brezsrajčnikov v kratkih platnenih hlačah, obrobljenih z modro-belimi pasovi. Uniformiranci smo bili sokolski naraščajniki – mnogi iz okoliških društev – ki smo začasno slekli rdeče srajce in čakali na povelje, ko bomo odkorakali na telovadišče ter nastopili ob zvokih godbe s tistoletnimi prostimi vajami, odrejenimi za vsa sokolska društva v kraljevini Jugoslaviji.

Na sosedovi strani so imeli lep sadovnjak, od koder je ena od sliv raztezala svojo obilno vejo čez plot. To sta opazila dva brezsrajčnika in si utrgala nekaj sadežev. Rusolasi naraščajnik z nepozabno najbolj belo kožo, kot da še nikoli ni videla sonca, pa mu jo je to sedaj začelo tembolj neusmiljeno žgati, je – roke prekrizane na prsih – resno in glasno posvaril svoja rabutarska brata. Da ni domačin, je bilo očitno, ko je svoj opomin raztegnil po ribniško:

“Bratje, slive nejsjo vaše. Kr dejlate, ni nč družga kt kraja; pa konc besejd.”

Kot bi odrezal je rabutanje prenehalo. Dan in večer sta se končala s prosto zabavo in plesom. Veselico smo zapuščali okoli polnoči, nakar smo se postavili v četverostope. V sredino prvega sta na naše splošno povabilo ter še posebno na Lasanovo, ki je bil iz moščanskega društva, stopila dva belo orokavičena poročnika v beli bluzi, na glavi bela kapa – sablja pod levo pazduho. Epolete so jima krasili emblemi povezanih snopov žita, kar je govorilo, da častnika pripadata važni vojaški veji, ki skrbi za vojakov vsakdanji kruh, se pravi intendanci.

Pripis: Kralj Aleksander je 1929 razpustil stranke in organizacije, ki niso bile vsejugoslovanske, obenem poddržaval Sokola in mu postavil za starosto mladega sina Petra. Pripadniki vojske, mornarice in letalstva niso imeli volilne pravice in niso smeli biti člani političnih strank. Aleksander je Sokola smatral za nestransko organizacijo, zato so mogli pripadniki obo-roženih sil biti njegovi člani in nositi na uniformah sokolske znake.

V Srbiji bi se to dalo razumeti, ne pa v Sloveniji, zakaj pri nas je bil Sokol istoveten z liberalno stranko.

Takrat smo bili ponosni na jugoslovansko vojsko. Ko je bliskovito propadla, so jo prvi začeli blatiti naši boljševiki in marljivo hiteli postavljati svojo.

Rdečelasi sokolski naraščajnik z mlečnobelo poltjo in ribniško govorico je bil Branko Arko, ki ga po tistem nisem več srečal, malo kasneje pa sem spoznal njegovega brata. Bil je dr. Vojko Arko, kasnejši pisatelj slovenskega argentinskega alpinizma ali andinizma, kot temu pravijo v latinski Ameriki. Z Vojkom sva se srečala v Grafični palači na Miklošičevi, v bližini ljubljanske glavne postaje. Tam je bila pisarna jugoslovansko nacionalistično usmerjenih srednješolcev. Društvo se je imenovalo Naša volja in je imelo mesečno glasilo z istim imenom. V naslovu je nosilo embleme cerkve Karadorđevićev z Oplenca. List je obsegal kakšnih dvanajst tabloidnih strani prikupne zunanosti in pestre vsebine. Imel je literarno prilogo, v kateri sem tudi jaz objavljaj svoje prvence. Bogdan Grom, takrat že akademik, je prispeval linoreze in je z enim okrasil še moj Jadranski nokturmo. List in društvo so podpirali liberalni prvaki, od katerih se spominjam uspešnega dimnikarskega mojstra Lipnika in odvetnika dr. Josipa Cepudra. Poslednji je imel nečakinjo Jano, s katero smo ob času češko-slovaške krize šivali iz tribarvnih trakcev zastavice bratske

republike in jih delili občinstvu pred pošto in na Aleksandrovi. Našo voljo so tiskali v Jutru, njen urednik je bil več let Domžalčan Tone Osolnik, ki se je rodil v Ameriki, se vrnil s starši v domovino in končal pravo na ljubljanski univerzi. Ob boljševiški zmagi je odšel v begunstvo in živi v Ameriki.

Med člani Naše volje je bil tudi droben Škofjeločan s klasične gimnazije, Dušan Horvat, katerega sem spoznal v Zboru. Bil je načitan in pogumen v debati, pri čemer ga ni prav nič oviralo njegovo močno jecljanje. Imel je kot vran črne kodraste lase in kot oglje črne oči, s katerimi je prediral sobesednika ter se pri tem neprenehoma poigral z zlato urno verižico v suknjičevem prsnem žepu.

Vojna naju je razstavila, vendar sem trčil nanj na Kongresnem trgu pod italijansko zasedbo. Prišel je na leten dvotedenski dopust iz konfinacije, nekje na jugu Italije. Za roko je držal petletnega brata Matjažka, s katerim sta si bila podobna kot kos kosu. Dušan je bil takrat že pod popolnim vplivom Bartolovega Alamuta, romana, ki se je bavil z znanostjo idejnega fanatizma in manipulacijo ljudi. Razlagal mi je, kako bo postal mogočen voditelj ter me vabil – Matjažka že ima – da se mu pridružim.

“Čas je usoden in zrel. Zavezniki se bodo izkrcali na jugu italijanskega škornja in jaz bom med prvimi, ki bodo prišli z njimi v stik,“ mi je zagotavljal.

“Kaj pa naša zboriška stvar?” sem ga opomnil.

Horvat je le brezbrizno zamahnil z roko.

“Kakšno vlogo naj bi igral tale?” sem poizvedoval, kažoč na Matjažka.

“Takšni bratje utegnejo priti prav, kar je vedel že Napoleon,“ je odvrnil.

Da bi nazorno pokazal, kaj ima v mislih, se je obrnil k malčku in ga vprašal:

“Povej, če se sme ubiti človeka?”

Otrok je brez obotavljanja odvrnil:

“Sme.”

“Kdaj?”

“Kadar ti hodi na živce.”

Horvat se je poigral z zlato verižico in nadaljeval:

“Ljudje se pustijo voditi, vprašanje je le, kdo jih bo vodil. V konfinaciji živim med Jugoslovani. Imam celo svojega ordonanca, ki zame prostovoljno opravlja razne posle. Močnega in bojevitega Hrvata, ki me je skušal ustrahovati, sem takole ukrotil. Ko se je upornež začel nekaj pričkat z mirnim Srbom, sem izkoristil priložnost in z balkona na ves glas zavpil:

‘Srbi, ali boste dopustili, da vam ustaša tepe Srba?’

Srbi so se urno odzvali klicu in nepokorneža dobro premlatili. Vidiš, tako je treba manipulirati ljudi,” se je smehljal Horvat in me ponovno vabil, da se mu pridružim. Za sam konec je prihranil vprašanje:

“Ali si kaj opazil na meni?”

“Ne jecljaš več.”

Nasmehnil se je in končal:

“Volja, volja. Z njo se vse doseže.”

Tako je bilo najino poslednje snidenje.

Tudi Borisa Anžlovarja sem spoznal v Zboru, v Našo voljo pa ni zahajal redno. Imel je naduho, bil izvrsten študent ter sila nadarjen za jezike. Staršev menda ni imel. Še posebno sva se spoprijateljila, ko sva ob nemškem napadu postala prostovoljca ter se z majhno skupino prebila iz Zagreba do Banjaluke. Boris je bil s Primorske in smatran kot italijanski državlján. Med vojno je izginil, odkril sem ga v Milanu šele 1947 pozimi in sva v britanskem hotelu za častnike popila čaj, si skušala v skopo

odmerjenem času čimveč povedati – in se zopet razšla. Do kdaj tokrat?

Starešinski nadzor pri Naši volji je opešal, komunisti so se dobro zasidrili. Rdečelični Lenarčič je nastopil s predavanjem o nevarnosti fašizma za človeštvo. Dobro obveščeni in resni Arko je Lenarčiča raztrgal in razkrinkal komunistične avtorje, na katere se je skliceval govornik.

Protikomunistični napor pri Naši volji so bili brezuspešni. Na pomoč nam niso prišli niti starešine. Dva akademika zborša, montanist Vekoslav Žerdoner in medicinec Ozvald sta ob zadnjih letnih društvenih volitvah igrala neko višjo politiko zmernosti. Ob post mortem sta v pogovoru z levico naš poraz smehljaje označila kot neprijetno dejstvo, ki ga mladi premaganci ne morejo sprejeti, pa se bodo že potolažili. Potolažili! Lepa zmernost dveh ideoloških protikomunistov v časih, ko so se boljševiki že učili pripravljati ljudsko fronto v raznih oblikah križem kražem po Sloveniji.

Dogodek je ostal z menoj vsa dolga desetletja. Posebno, kadar so me proglašali za skrajneža tisti, ki bi morali vedeti bolje, pa so se jim ušibila kolena. Posebno takrat, ko so mnogi namenoma zamenjavali spravo s predajo in mlačnost z modrostjo. Pa tudi takrat, ko so me hoteli prepričati, da je v politiki možna celo polovična nosečnost.

Pri Naši volji se nismo dolgočasili. Hodili smo na krajše izlete, nekoč smo šli na velesejem, kjer smo pozdravili Aleksandrovo vdovo kraljico Marijo in ji poklonili vezane letnike našega glasila. To je organiziral postaven akademik, odličen govornik in pesnik Rado Bordon. Zopet drugič smo obiskali strelišče, kjer nas je vojska poučila, kako se strelja s puško.

Z Zdenkom Vahtarjem in Dušanom Kuretom smo bili nekaka troperesna deteljica. Tudi onadva sta bila pri Naši volji. Zdenko, najstarejši in slušatelj prava, je pisal za športno stran; najmlajši sem bil jaz.

Z Dušanom sva se med šolskimi počitnicami 1939 podala na Sušak, da prvič v življenju vidiva morje. Skupaj sva se veselila, skupaj pešačila, skupaj gladovala.

Naslednje leto sem odšel po Jugoslaviji sam, ker se je Dušan medtem že pripravljajl za vstop v častniško akademijo.

Bogdan Grom in njegov mlajši brat Zdenko, ki je za literarno prilogo pisal domotožne črtice o svojem neodrešenem Devinu in Proseku, sta bila iz primorske begunske družine. Spoznal sem ju v Zboru in nadaljeval prijateljstvo pri Naši volji. Bogdan, katerega linorezi so krasili naše glasilo, je bil takrat že akademik. Živo se spominjam linoreza, ki je obsegal polovico naslovne strani ter prikazoval dremajočega debeluharja v fraku, cilindar in bele rokavice na mizi, v ozadju plameni, kako ga zaskrbljeni mladenič trese za ramena.

“Kdo pa naj bi bil rejeni gospod?” se je pozanimal cenzor in ne čakajoč na zagovor, linorez škartiral.

Pravtako mi je v spominu pismo, skupaj s tipkarskimi napakami, ki mi ga je pokazal Bogdan. V pismu mu predsednik Zbora, Dimitrije Ljotić, odgovarja na njegovo zavzemanje za javne komemoracije v spomin bazoviških žrtev, ko so Italijani ustrelili Vladimira Gortana in njegove tovariše. Ljotić je Bogdanu svetoval, da kljub tako boleči rani ne prilivamo olja na evropski požar, ki je že začel plamteti. Dodal je, da bi se s tem strinjali sami bazoviški mučenci, če bi bili še z nami.

Prikupna črnotaska Milena Maroltova je bila nekaj let starejša od mene in članica Zbora. Ne bi je mogel pozabiti že zaradi tega, ker me je na plesnih vajah v Slogini kleti odrešila

moraste plesne treme. Bila je moja prva soplesalka, lahka kot pero in sila zanimiva v razgovoru.

Ob začetnih zvokih naslednjega plesa se je v najino smer zadržal po parketu, kot da je na ledu, postaven fant s pšeničnimi kodri ter zaprosil za ples poleg naju sedečo dekle.

Takrat ni nobeden od nas treh slutil, da bo taborski sokolski naraščajnik postal boljševik in poveljnik krvavega Knoja. Bil je sam Bojan Polak-Stjenka, ki te dni ne ve prav nič o pobitih domobrancih. Prav nič o kosteh svojih sokolskih bratov. Dokumente je pobrala jugoslovanska rdeča armija. Kako zares prikladno. Njegov Knoj se je šel le skavte.

Poslednji predsednik Naše volje, Miloš Lokar je hodil na klasično, izpovedoval marksizem in veroval v čas, ko nam bo materija postala ideal. Bil je majhne postave, melanholičnega obraza in baržunastih oči. Nekoliko me je spominjal na Paula Muniya, ki je igral na platnu mehikanskega revolucionarja po imenu Benito in priimku Juarez. Poslednji je bil polnokrven Indijanec, ki si je pridobil svetovni sloves, če ne zastran svoje uspešne gverile, že zategadelj, ker je dal postaviti pred puškine cevi lepega, naivnega in izigranega habsburškega Maksimiljana, cesarja Mehike. Živčno zlomljena vdova Carlota je v novogotskem gradu Miramar do smrti čakala na svojega ljubljenega moža.

In da se ne pozabi: zemlja, na kateri stoji grad, je bila nekoč last slovenske družine Danev.

Na levici so bili še:

Duro Šmicberger, lepuškast čmolasec majhne postave, ki me je spominjal na njegovega strica, profesorja matematike, Molinarija. Šegavi Duro si ni zlahka ustvarjal sovražnikov in je

bil povrhu še dober literat. Meni je vzdal nadimek *sreski*, kar naj bi mi napovedovalo in že kar zagotavljalo rožnato bodočnost, ko me bo zmagoviti Zbor postavil za okrajnega glavarja.

Smiljan Pečjak-Tinček je hodil na klasično, bil uspešen v ljubezenskih zadevah in zelo dejaven pri literarni prilogi.

Milenko Klavora, s katerim sva nosila – Hej, Slovani – isto ime, je bil iz učiteljske družine. Moji starši so se z njegovimi poznali še iz avstrijskega Trsta in z njimi delili nevarna puntarska čustva. Milenko je rad tolkel boben in bil nekaka rezerva pri godcih po imenu *New boys*. Njegova starejša in lepa sestra je bila pri Radiu Ljubljana *arbiter elegantiae*, pomeni, da se je spoznala na pravilno in lepo vedenje. Tako sem prek Milenka izvedel ponekatero fineso kot denimo: Ali gospod, ki na ulici trči na svojo soprogo, isto pozdravi le z vzklikom "o"?

Odgovor: In z dvigom klobuka, saj mimogredoči ne vejo, da sta si srečanca zakonca.

Borivoj Jelenič je bil moj dober prijatelj, s katerim sva hodila skupaj na smučanje in plese. Ker sem mu nekoč zabrusil, da je njegovo levičarstvo nevarno blizu komunizmu, sva se sprla in razšla. Državlјanska vojna, ki trga najmočnejše vezi, se je že odpravljala na pot.

Kdo, kje, kdaj:

Bogdana in Zdenka Groma so italijanske zasedbene oblasti smatrale za svoja državljana in ju konfinirale v Italiji. S črnolasim in rahlo nasmejanim Zdenkom sva se 1946 srečala po naključju na italijanski cesti ob vznožju mogočne in častitljive Perugie, kjer sva čakala na prevozno sredstvo. Brat Bogdan se je uveljavil kot slikar, sem zvedel. Razstavljal je tudi v

Ljubljani, vendar so mu novi oblastniki dali vedeti, da se njim, ki so bili v gozdih, umetnost prikazuje v drugačni luči.

Nisem vedel, kje bom tisto noč prenočil ali večerjal, pa tudi Zdenka nisem spraševal, če ima svoj krov. Sramežljivost nam često greni življenje in hodi vštric z uboštvom. Najino poslednje srečanje je bilo nekaj lepega, vendar okrutno kratko, zakaj potovala sva v nasprotnih smereh.

Stric Milene Maroltove, lekarniški magister in član Zbora, Sega, je padel kot poročnik v Srbskem prostovoljskem korpusu nekje okoli Ilirske Bistrice. Milena se mi je med revolucijo zgubila, bila pa je četniška kurirka. Ko so ji postala tla vroča, se je umaknila s svojim fantom Nanom Šaleharjem v Perugia, kjer sta se poročila, imela otroka in se pozneje vrnila v Trst. Po koncu vojne pa je Nano izginil, nedvomna žrtev Ozne. Milena se je potem preselila v Ameriko.

Ob zavezniškem vdoru v južno Italijo se je Dušan Horvat znašel v partizanski prekomorski brigadi. Na poti domov je menda omahnil za neko kamnito ograjo. Z njim je propadel njegov načrtovani imperij, ki ga očitno tudi bratec Matjažek ni ostvaril. Kar zadeva Horvatovo sestro, lepo Vido, se je poročila z dalmatinskim odpadlim zborasem Penco, ki je študiral v Ljubljani in postal titovec.

Montanist in nekdanji zboras Vekoslav Žerdoner živi v Melbournu, se odreka domobranstva ter zavrača samostojnost Slovenije kot plod vatikanskih in nemških peklenskih načrtov.

Medicinec Ozvald, ki je verjetno postal zdravnik, mi je ostal v spominu, ko sva se med vojno srečala na Dunajski cesti. Kljub temu, da se je Zboru in domobranstvu previdno oddaljil, se je tedaj dotaknil naših notranjih zadev. Šlo je za trenje med starešino slovenskega Zbora, stotnikom Arturjem Šturmom, in

starešino Zborove mladine, Izidorjem Cergolom. Ker mi Ozvald nikoli poprej ni delal poklonov, tedaj pa me je hrabil, da vztrajam pri svojem, sem kar najbolj ostro prišilil ušesa. Njegovo prigovarjanje me je nagonsko podžgalo, da sem storil prav nasprotno, kar je želel on.

Cezarjeve Galske vojne sem bral šele leta kasneje. Kot da je zrastel na mojem zelniku, se mi je zazdel stavek, v katerem rimski vojskovodja svari, da v vojni ne smemo nikoli jemati sovražnikovih nasvetov. Rek imam odsihdob pri roki in ga, kadar je potrebno, razorožujoče uporabljam ter za dobro mero še z naslado navajam.

Tako sva v tej zadevi s slovitim Rimljanom, vsak po svoji poti in v različnih stoletjih prišla do istega modrega zaključka.

Smiljana Pečjaka-Tinčka je partija nagradila s službo v diplomaciji, izključnem čekističnem področju. V zgodnjih šestdesetih je bil v londonskem poslaništvu tiskovni ataše. Tam je – Tinček tinčkasti – zmešal glavo 42 letni Barbari Fell, uradnici, ki ga je zalagala s koristnimi državnimi tajnami. Tinček jo je odnesel poceni in je bil samo prestavljen. Ceh je plačala nesrečna angleška dama z zlomljenim srcem in uničeno kariero. Sodnik jo je še povrh posljal za rešetke v enega zaporov Njenega veličanstva. Drznega diplomata je po letih pobral rak.

Miloš Lokar je padel pri partizanih. Pravitko moj soimenjak Milenko Klavora in moj prijatelj Borivoj Jelenič. Partizan in komunist Cimš mi je zatrjeval, da smo Jeleniča ranjenega iznakazali in dotokli domobranci. Tako je slišal.

Rdečelični Lenarčič, ki nam je v davnini govoril o nevarnosti fašizma, pa prav nič o Stalinovih gulagih ter milijonih izgladnelih in pomrlih Ukrajincev, je postal v tem

redu: vosovec, oznovec in udbaš, agent istih soznačic, ki so vse vznikle iz krvave Čeke Feliksa Djerdjinskega. Poleti 1945, ko so titovski agenti ugrabljali po tržaških ulicah slovenske protikomuniste, sem v družbi z Alfonzom Pipanom nekje pri pravoslavni cerkvi naletel na Lenarčiča. Bil je v družbi lepe plavolaske. Pravitako kot to kažejo v vohunskih filmih. Njegov že tako rdečeličen obraz je še za spoznanje bolj zardel, ko je spremljevalki nekaj zašepetal. S Pipanom sva se takoj ločila. Lenarčič je sledil njemu, meni pa plavolaska. Bil sem v britanski častniški uniformi. Desnico sem odločno in nazorno položil v hlačni žep ter oznovko posvaril:

“Gospodična, ne šalite se. Mar mislite, da nas bodo Britanci pustili v razbojniško gnezdo neoborožene.”

Dekle se je oddaljilo. S Pipanom se nisva nikoli več videla. Umrl je leta kasneje v Argentini.

Duro Šmicberger je partizanal, kje in kako, ne vem. V državljanski vojni sva bila oba časnikarja in propagandista za nasprotnimi barikadami. Tudi po vojni sva oba pisala. Duro je moral imeti doma neprimerno mnogo več bralcev kot jaz v izgnanstvu. Dokler slovenski ljudje niso otopeli. Potem so začeli v režimsko časopisje zavijati korenje, solato in po kakšno ribico.

Slovensko spravo, ki jo ima v Trstu živeči Martin Jevnikar, moj nekdanji profesor slovenščine na Bežigranski, vsebinsko za eno prvih te vrste, sem prvič objavil v avstralskem Obzorniku 1975. Tedaj jo je brala le peščica političnih zdomcev. Pa tudi nekaj režimskih podpornikov. Slednji ne zato, ker posebno ljubijo pesmi, temveč zaradi tega, da so se mogli laže zaganjati vame. Da jim zastrupljam mladino v emigraciji, ki noče nič vedeti o vojni, so mi očitali. Kar zadeva 146 let staro slovensko trobojnico, pa si je v svoji prevzgojenosti niso mogli zamisliti brez rdeče peterokrake, ki naj bi pomenila svobodo.

Ob obisku domovine sem povabil Đura Šmicbergerja na moj literarni večer v Logatcu. V prvem hipu ga nisem prepoznal. Kam so vendar šli lepi lasje?

Pred pol stoletjem bi se Đuro na tako vprašanje verjetno hitro odrezal:

“I, no; tja kot tvoji – cepec.”

Sedaj se je le nasmehnil; nasmeh, ki je moral omehčati ponekatero žensko srce.

Dušana Kureta in Zdenka Vahtarja sva z Beverly obiskala v oktobru 1992.

Dušan stanuje z ženo Milko med košatim drevjem ob Ljubljani, v bližini štirih bronastih zmajev. Nekoč je bil bolj suhljat od mene, sedaj se je nekoliko zredil, kar ga je pomladilo.

V nekaj urah sva izpraznila velik koš spominov. To mi je med drugim povedal moj partizanski prijatelj:

“Čeprav sem že pred vojno vedel, kako so Srbi ravnali s Hrvati, sem bil spričo naci-fašistične nevarnosti za Jugoslavijo, za državo, kakršna je že bila. V njej smo bili revni kot cerkvena miš – v mislih imam našo družino in še tisoče takih – pa ne zato, ker nas je bilo šest otrok, ampak zato, ker so mi klerikalci preganjali očeta kot psa. V vojaško akademijo še zdaleč nisem šel iz veselja ali zanimanja, ampak zaradi tega, ker nisem imel nobenih sredstev za preživetje. Toda menim, da sva 1941 oba storila svojo dolžnost. Ti kot prostovoljec, jaz pa kot vojak, ki se sovražniku nisem predal z drugimi vred, ampak so me kasneje ujeli izčrpanega po hudem boju pri Foči. Poslali so me na odkopavanje trupel v Beogradu, dokler jim nisem pobegnili k Italijanom v Prištino.

Do boljše vizma nisem gojil simpatij. Tudi Churchill in Roosevelt jih nista, pa sta vseeno šla z njimi v protinacistično koalicijo. Na strani te je bila tudi moja malenkost, še zlasti, ker

sem pričakoval, da bodo po vojni veterani z intelektualci ustvarili demokracijo. Vendar do tega ni prišlo.

V partizane sem odšel 9. septembra 1943 skupaj z Bogdanom Tometom iz verne katoliške družine, ki sedaj živi kot upokojen novinar v Piranu, in Dušanom Bando. Slednjega sem podil domov, ko sem se poslavljaj od Zdenka Vahtarja na Karlovški cesti, češ da ima ovdovelo mater, za katero naj bi skrbel kot edinec. Ni me poslušal in se nama je priključil na Barju, onstran *Sibirije*. Padel je poleti 1944 blizu Dolenjskih Toplic. Mati me je še deset let po vojni dolžila za sinovo smrt.

Pa tudi nekateri drugi ožaloščeni starši, ki so me srečavali na ulici, so me očitajoče oslavljali:

‘Kje ste pa našega pustili?’

“Se še spominjaš lepega Pepeta Zornado?” je vprašal Dušan.

“Se. Deloval je v Sedejevi družini, ki je nosila ime po preganjanem slovenskem goriškem škofu in obenem – kot Kocbek – navijal za rdeče v Španiji,” sem izpopolnil svoj odgovor.”

Dušan je prikimal in nadaljeval:

“Pred bojem pri Šumberku je Zornada, komisar korpusa, na konju obšel borce in jih nagovoril, kot je bila to navada. Ko je jahal poleg moje četice, sem ga radostno pozdravil:

‘Zdravo, Pepe!’

Njemu pa ni bilo do domačenja ter je to tudi pokazal. Osloviti bi ga vendar moral:

‘Zdravo, tovariš komisar!’

Dogodek je zagrenil najino prijateljstvo. Da ga le ne bi. Čez nekaj tednov po tistem je Pepe Zornada padel, ko je s Cankarjevo brigado porušil Štampetov most. Tedaj me je zapekla vest, ker sem v srcu nosil jezo o najinem edinem srečanju v partizanih. Kmalu sem bil resno ranjen v nogo tudi

sam. Bilo je na tem, da mi jo odrežejo, vendar sem se izmazal," je dodal Dušan.

"Dva meseca pred borbo pri Štampetovem mostu sem v Levstikovi brigadi postal partijec. Tam sem srečal nekaj čudovitih ljudi, kot Jožeta Šviglja, jugoslovanskega aktivnega oficirja.

Po boju pri Šumberku nisem bil več komandir čete, marveč so me postavili za četnega komisarja. Kmalu sem občutil nezaupanje, ki je prihajalo iz brigadnega štaba. Na pomembnejše partijske sestanke me niso več vabili, razen tega ni bilo prijetno biti komisar, saj bi me beli, če bi me ujeli ranjenega, dotokli. Nekateri še danes pišejo o komisarjih kot o priganjačih in ubijalcih s pištolo v roki. Pa ni bilo tako, vsaj ne v Levstikovi ali Gubčevi brigadi, v katerih sem bil sam. Res pa je bilo mnogo sumničenja, saj so bili pogosti primeri, da so bili člani iste družine pri partizanih in domobrancih. "

Dušan je nadaljeval:

"Vojno sem končal z najnižjim oficirskim činom. Starše sem našel v šoli na Grabnu, kjer so si delili razred z drugo družino. Ločevale so jih le omare. Bilo je kot pri Ciganih. Moj starejši brat Emil, ki je bil oskrbnik pri Naši volji, se je vrnil iz nemškega taborišča z rano na želodcu ter umrl med operacijo.

Našega prijatelja z morja, Borisa Benčino, sem srečal po vojni le za nekaj minut v uradu, kjer je bil zaposlen kot poročnik-pravnik. Nekoč po tistem si je pognal kroglo v srce.

Vse skupaj je bilo kot zakleto. Slabo se nam je godilo deset let pred vojno, med njo in najmanj deset let po njej. V to stanovanje, v katerem živimo še sedaj, sem vlomil z vitrihom in ga branil z brzostrelko. Pred tem sem živel s pokojno ženo v eni sobi pri Verličevih na Bavarskem dvoru.

Moj prijatelj Janez Verlič je umrl pred dvajsetimi leti. Pobrala ga je pijača. Njegov starejši brat Jože, ki je bil "zdravnik" v Ljubljanski brigadi, se je vrnil zlomljen z Golega

otoka, pred nekaj leti pa je umrl v Švici. Medtem ko je bil Jože precej vase zaprt človek, je bil Janez prijazen in prijateljski. Saj se ga spominjaš, čednega in postavnega mladeniča ? “ je vprašal Dušan.

“Se. Nekaj let sva z Jančkom skupaj drsala hlače v Vegovi. Bil je fant na mestu in tovariški. Spominjam se tudi njegove radodarnosti, ko je delil sošolcem škece bogato obloženih žemelj, “ sem mu potrdil.

Čas se je odmikal in Dušan je pripovedovanje zaokrožil:

“Skoraj sedem let sem bil sam z mamom in sinom Darkom. Hčerko Tatjano sem jeseni 1954 oddal v zavod za duševne bolezni, kajti ko sem se po tržaški krizi vrnil z orožnih vaj, sem našel otroka z možgansko vročino. Medtem ko so bili mnogi doma, sem moral jaz, vdovec z dvema otrokoma, v vojsko, ker je tako odločil srbski vojaški uradnik. Nisem se pa samemu sebi smilil, ker sem često srečaval invalide: enega brez roke, drugega brez noge, Edi Kraljič s Prul brez očesa.

Leta 1960 sem se poročil vdručič. Tokrat z dekletom iz domobranske družine, kateri so ubili brata naši. V Kanadi ima še dve sestri. Z njo imam sina Boštjana. Ob koncu vojne ji je bilo le štirinajst let in ji nihče ni mogel ničesar očitati. Po dveh, treh letih se je najin zakon razbil. Od leta 1969 naprej sem poročen v tretje in srečno, “ je končal Dušan del svoje zgodbe.

Ob njegovih zaključnih besedah je še vedno deževalo, le na Milkinem obrazu je pristal rahel osmeh. Kot pramenček sonca iz njenih rodnih in vedno sončnih Slovenskih Goric. In kaj naj bi že bilo narobe s kančkom poezije v tistem mokrem oktobrskem ljubljanskem popoldnevu med košatim drevjem ob Ljubljani in v sosedstvu štirih bronastih zmajev?

V drugem pravtako deževnem dnevu naju je z Beverly zapeljal logaški sorodnik Martin Mihevc na Teharje. Njemu so

pobili štiri strice domobrance, moje male nečake. Lučko, ki smo jo prižgali, je kaj kmalu pogasil dež, gori pa neprenehno v nas.

Drveli smo proti Ptujski gori in v Maribor. Ujeli smo še dovolj svetlobe, da smo se posneli ob spomeniku Rudolfa Maistra, prvega slovenskega generala prve slovenske vojske, osvoboditelja Maribora in pesnika. Od tam pa z dolgo zamudo na kosilo k Vahtarjevim. Njun zakon je dolga ljubezenska zadeva, ki se je začela pred začetkom druge svetovne vojne – Anice se spominjam še iz časov izpred poroke – le izgube svojega edinega sina, ki je umrl za levkemijo, ne moreta preboleti.

Upokojeni Zdenko, sedaj suhec kot jaz, je bil vse življenje športni dopisnik in urednik. Mati je bila Čehinja in je prejemale iz Prage športne časopise. Zdenku so bili všeč, pa jih je začel posnemati. Režim, poosebljen v Zoranu Poliču mu je očital, da hoče slovenski šport poamerikaniti, čeprav ni nikoli videl ameriškega tiska.

Po kosilu sem zvelkel iz žepa medeninast sokolski znak, kar je Zdenka takoj napotilo k omari, odkoder je prinesel škatlico različnih značk: sokolskih, koroških borcev, športnih, značko Jadranske straže in celo orjunaško.

Zdenka je znak koroških borcev vzpodbudil, da nam je povedal nekaj, kar sem moral vedeti že pred dolgimi desetletji, pa mi je čas, kljub mojemu vnetemu zanimanju za tovrstne predmete, popolnoma izbrisal iz spomina. To nam je razodel Zdenko:

“Moj oče je postal koroški borec, ko mi je bilo le tri mesece; moja mati mu tega ni mogla nikoli odpustiti.”

Sedaj je pred nama ležalo prgišče kovinskih spominkov. Vanje je bil ujet del najinega življenja. Spomini in občutki. Veseli in otožni, zanesenjaški in netrezni; in vendar plemeniti.

Bilo je obdobje, ko smo se krčevito oklepali enotne in razširjene domovine od Alp do Skopja. Vzklikali smo srbskemu kralju in se navduševali za narodno vojsko, v kateri je temnopolti in nepismeni desetar klofotal in brcal plavolasega Bohinjca ter mu povrhu psoval Boga in mater.

Doba, ko se južnjaški carinik na Jesenicah v dvajsetih letih ni naučil dvajset bratskih besed in mu je za nameček slovenska žena že pozabljala materinščino. Čas, ko nismo imeli niti enega slovenskega narodnega praznika, niti enega samega slovenskega odlikovanja. Vse smo že podedovali skupaj z velikim bratom: Karađordevo zvezdo, Svetega Savo, Belega orla in kosovskega junaka Miloša Obilića.

Še pri državni poročevalni agenciji se niso mogli vzdržati, zakaj dobila je ime po beograjskem gričku Avala, velikana Triglava pa so prezrli.

In vendar, velik in neoporečen vendar: Šele ko smo se odcepili od avstrijske mačehe – kulturne gospe, kot je že bila – je po vsej Sloveniji zavladala slovenščina. Čez noč. Po uradih, šolah in sodiščih. Dejstvo, ki se ga moj oče, nekdanji cesarsko-kraljevski financar, ni nikoli naveličal poudarjati.

Dušana Milanovića, oficirskega sina, s katerim sva nekoč pešočila na sokolsko prireditev ob Savi, je nemški vdor zatekel v beograjski vojaški akademiji. Vso vojno je prebil v nemškem ujetništvu. Njegov mlajši brat Branko-Brencelj, pravtako taborski naraščajnik, je stopil v Primorsko domobranstvo in kasneje postal begunec.

Branka Arka, rdečelasega naraščajnika, ki je pred leti zaustavil rabutarje, so ubili boljševiki oktobra 1943 pri Mozlju. Njegov brat Vojko in jaz pa sva odšla v izgnanstvo.

Naraščajniki iz sokolske stotnije, ki so v vroči poletni nedelji nastopili s prostimi vajami in se potem udeležili veselice, so v državljanski vojni, kot ostali Slovenci, šli razna pota: eni so bili med ječarji, drugi so postali jetniki. Kakor kakih sedem let nazaj, je isti kraj, Št. Vid nad Ljubljano, ponovno postal priča ponekaterim veselicam, vendar so jih sedaj prirejali samo za zmagovite boljševice.

Zanje je teklo vino s polnih miz. Izdani, ponižani, ranjeni, mučeni, lačni in žejni so le semtertja prejeli požirek vode; dovolj, da niso mogli takoj umreti in premalo, da bi živeli.

Mount Milena
Avstralija
Januar – prosinec 1994

Dobri stari Herald

Nekje v sredini 1956 sem se napotil v uredništvo, danes že stodvainšestdeset let starega in kot plahta obsežnega dnevnika, The Sydney Morning Herald, katerega ime še vedno gospoduje na naslovni strani v izvirnem gotskem slogu, pisavi, ki si jo je anglosaški svet prilastil pod imenom staroangleški.

S časnikom sem se seznanil takoj po svojem prihodu v Avstralijo v začetku petdesetih na posestvu ovac ob vznožju Snežnih gora. Gospodar je prejemal Herald dnevno, vendar ne dostavljenega na dom, temveč na uro hoda oddaljeni poštni urad Chakola, ki je samoval v družbi z istoimensko železniško postajo skoraj pri kraju proge, vodeče iz Canberre in končujoče se v Coomi. Meni je list prišel v roke z le dvo ali tridnevno zamudo.

Herald je bil eden konservativnih stebrov ter brez opravičevanja ali zadrege za Boga, kralja in domovino. Za nadaljevanje teh vrednot naj bi jamčilo že samo zaglavje, ki je v bistvu ostalo neizpremenjeno od samega rojstva.

Tako naj bi še vedno bilo, če ne bi tihi tokovi začeli prinašati novih misli, ki naj bi se po mnenju nekaterih lepše prilagojevale novim časom. Kot da bi vse novo bilo dobro in vse staro slabo. Protikomunizem je postal nadležnost, njegovi oznanjevalci pa so bili zaznamovani kot gorečneži in somišljeniki ameriškega senatorja Joesa MacCarthyja, "velelovca na čarovnice ter generalissima grde in skrajne desnice."

V uredništvu me je sprejel vljuden gospod zrelih let, Desmond Robinson. Brez daljšega uvoda sem se mu ponudil za časnikarja, on pa je mojo ponudbo pravitako hitro odklonil s pojasnilom, da tukaj časnikarji začnejo kot pripravniki po končani srednji šoli. To je v glavnem držalo, čeprav sem bil poučen, da ne vedno. Neuspeh me ni potrl, ker sem se zavedal,

da sem meril visoko. Zahvalil sem se prijaznemu uredniku za njegov čas ter brez ugovora zapustil velikansko poslopje, ki straši nad Broadwajem, ker so si lastniki pri gradnji očitno hoteli prihraniti arhitektov honorar. Po preteku nekaj dni pa sem prejel pismo, v katerem mi je Robinson sporočil, da mu je prišlo na misel nekaj, kar bi me utegnilo zanimati, in naj ga obiščem. Brez zamude sem se ponovno napotil v njegovo pisarno. Robinson mi je predložil sledeče:

“Čez pol leta bojo v Avstraliji, prvič v njeni zgodovini, olimpijske igre. Nam ni težko dobiti tolmača, gre mi pa za to, da bo tolmač imel časnikarsko izkustvo. Bil naj bi človek ki bo znal pripravljati stike in razgovore s tekmovalci, znal poiskati snovi, ki so vredne objave in sploh ustvarjati zadovoljivo in zaupljivo vzdušje. Saj znate ruščino, kaj ne?”

Pritrdil sem brez najmanjšega oklevanja, čeprav je bilo to le delno res. Čas je pokazal, da sem ravnal pravilno.

Ruščino sem se res učil, vendar samo nekaj tednov, ko sem 1946 v italijanskem Riminiju delil britansko ujetništvo z Vlasovimi častniki. Ti so pripadali ljubljanskemu bataljonu, med katerimi je bil tudi vedno nasmejani Igor Rjedkin, akademik in član Zbora, sedaj poročnik. S temi ljudmi so me vezali nekdanji stiki in naše neomajno prepričanje, da se bo nekoč ruski, kot vsi ostali zaslužnjeni narodi, rešil boljševizma. Iz takih pobud se je 1944 rodil lepak, ki sem ga oblikoval z njihovim sodelovanjem, izdala pa ga je propaganda Slovenskega Domobranstva. Rdečim se je lepak zadril pod kožo kot trn. Kako tudi ne, ko je z velikim naslovom oznanjal – površno gledano – nesmiselno protirečje ali nemara tiskovno napako, v resnici pa psihološko ukano , čeprav ne laž: Rusija proti Sovjetiji.

Rusija, slovanska Rusija se je uprla boljševiški! Še več: levi gornji kot je krasil modrobarvni Andrejev križ, nekoč zastava carske mornarice, v ruski državljanski vojni znamenje

belogvardejec, sedaj pa znak Ruske osvobodilne armije – ROA. V nasprotnem kotu sta žalovala v črnem prekrížana rdeči srp in kladivo.

“Hm, torej gre vendar za dve povsem drugačni stvari,” je nemara zamrmral mimogredoči slovenski smrtnik, rekel nič, ker se je bal nevarnih časov, mislil pa morda, da si to velja zapomniti in velet pognati.

Če sem za pripravo lepaka prejel kakšno nagrado, se ne spominjam, prav gotovo pa sem jo dobil v neizmerno zvrhani meri skoraj pol stoletja kasneje, ko je na Kremlju zopet zaplapolala belo-modro-rdeča. Pa tudi na dan, ko se je zgodovinski Sankt Petersburg otresel imena, ki ga je moralo velemesto brezštevlnih mostov mnogo predolgo nositi po prevarantskem boljševiškem očetu.

Andrejev križ sem izklesal iz avstralskega peščenca in ga z drugimi okraski vzdal v opečno-kamniti stolp na Mount Mileni. Tudi to se je zgodilo pol stoletja kasneje.

Častniška družčina v Riminiju si je krajšala ujetniški čas z rezbarjenjem spominkov in igrač ter jih zamenjavala z britanskimi stražarji za priboljške in cigarete. Prijetno okolje me je navdihnilo in sem zaprosil Igorja, da me uči ruščino, v kar je rad privolil. Pozne popoldneve in pod mrak smo v prostornem šotoru ob trepetajočih lučkah na nafto imeli družabnost, pili krop brez sladkorja in si zamišljali, da smo – Hej, Slovani – v ljubljanski Emoni.

Ko sem pristal na Heraldovo ponudbo, me je do iger v Melbournu ločilo pet mesecev, zato sem se takoj vrgel na delo. Takrat sem bil zaposlen kot gradbeni delavec, kjer sem se spoznal z ruskim mizarjem Tvercinom, emigrantom iz Rdeče Kitajske. Ob kosilu sva sedla na osamljeno mesto, se pogovarjala v ruščini ali pa sem mu bral Mater Maksima Gorkega v izvirniku. Doma sem se učil slovnico, nabavil pa

sem si tudi večjezični priročnik vseh športnih izrazov od teka z zaprekami do krogle in kopja. Pred leti sem se poleg nemščine, francoščine in italijanščine, učil tudi bolgarščine in španščine, po vojni v pa v Italiji še poljščine. Vse mi je bilo sedaj v pomoč, ker pa sem vedel, da bojo na igrah vse oči uprte v sovjetske olimpijce, me je najbolj skrbela ruščina.

V prvem razgovoru s sovjetskimi atleti mi je bilo najmučnejših le nekaj otvoritvenih trenutkov, potem sem bil na konju. Že od samega začetka sem si obljudil, da ne bom pometel nobenih smeti pod preprogo in ne utajeval neznanja ali napak. To ne bi bilo pošteno, pa tudi nespametno. Če se mi je tu in tam zataknilo, se nisem pustil vznemiriti. Vedel sem, da so sovjetski tlačani vzgojeni v veri, da je vse sovjetsko najboljše in največje ter da so Rusi – carski mračnjaški Rusi, ker sovjetskih takrat še ni bilo – iznašli lokomotivo, elektriko, telegraf in še mnogo drugih velepomembnih reči. Iz tega je sledilo, da sovjetski čelovek ne potrebuje nobene pomoči od kapitalistov, ne pomeni pa, da ni pripravljen pomagati nam, kapitalističnim bednežem. Kadar sem zaprosil za pojasnitev kakšnega izraza, so mi rade volje šli na roke in pri tem takoj postali bolj sproščeni.

Urednik Robinson je bil z mojim delom zadovoljen, kar me je ohrabilo, da sem napisal nekaj utrinkov pod naslovom *Vsa pota vodijo v Melbourne*. V njih sem podal takratna ponovna ter slučajna, vendar resnična srečanja atletov in obiskovalcev od blizu in daleč. Robinsom mi je spis vrnil s pripombo, da bi prišla v poštev kvečjemu snov, napisana z gledišča tolmača. Da je članek na sprejemljivi ravni sem bil prepričan prav tako čvrsto, kot tisti možakar iz Pise, ki je pred stoletji trdil, da se Zemlja – eppur – vrti. Tisto noč sem vozil s stadiona v mesto Heraldovo elegantno in mlajšo, vendar izkušeno časnikarko, Georgette in ji pokazal zavrtnjeni sestavek. Ko ga je prebrala, je samo pripomnila, da ni lahko biti emigrant.

Ob sredah zvečer so imeli v olimpijski vasi ples. Odpeljal sem se tja z našim fotografom in Georgette, kateri sem predložil, da bi jo spoznal s kakšnim sovjetskim atletom. Ko bosta plesala, bo imel fotograf lepo priložnost za posnetke. Čas za dejanje je nastopil, le škoda, da je mlada žena odpovedala. Morala je pač biti bolj sramežljiva, kot se je dozdevalo.

Nejevoljen, da je Georgette zakopala svoje talente in zavrgla tako lepo priložnost, sem ji zavidal njen stanovski položaj, ko mi je preblisnilo, da imam kot moški trenutno pravzaprav prednost pred njo in sem že v istem hipu zaprosil za ples eno sovjetskih deklet, ki so samevale na stolicah, razporejenih vzdolž sten. Da bi imel kaj reči, sem soplesalko vprašal, zakaj njene tovarišice ne plešejo. Dekle je razgalilo nesmisel mojega vprašanja že skoraj preden sem ga izustil. Njen odgovor ne bi mogel biti bolj pričakovan:

“Ker nas nihče ne vpraša.”

Prizor v dvorani je bil nekam podoben zimskim plesnim vajam ob nedeljskih popoldnevih, ki so jih imeli študentje pred vojno v ljubljanskem Narodnem domu. Tudi tam so često sedela – kako mučno in okrutno – zapuščena dekleta, dokler jih ni rešil kakšen dostojnejš. V Melbournu so manjkali še samo spoštovani in oškriceni plesni učitelji: majhen in grkajoči Jenko, momljajoči Jeločnik ali atletski Trost.

Sledeča Rusinja, s katero sem plesal, je bila Nina Ponamerova, visoka, močna in sivooka metalka diska. Nina je bila tiste čase še posebno znamenita. Na evropskih športnih igrah v Londonu je imela smolo, ko je v veleblagovnici stlačila pot plašč pet damskih klobukov, pa so jo pri tem zasačili. O nesrečni ženi iz delavskega paradiža, ki so jo premamile nedosegljive kapitalistične dobrrote, so poročala občila z veliko vnemo. Zaradi našobljenih Sovjetov, ki so v našobljanju pravi izvedenci, in ljubega miru, je blagovnica umaknila obtožbo, čeprav so svetovni tisk, radio in televizija še dolgo pogrevali

zadevo o poredni Nini. Za časa melbournških iger pa so se avstralska občila v imenu plemenite olimpijske misli prostovoljno odpovedala kakršnikoli zgodbam, pripombam ali namigavanjam na tiste vražje klobučevinaste skušnjave in ubogo rusko ženščino.

Pri plesu sem vprašal Nino, če se tri leta po Stalinovi smrti njeni rojaki počutijo bolj varne in svobodne. Njen odgovor je bil previden in v skladu z režimskimi navodili:

“To že,” je rekla, “vendar tudi takrat ni bilo vse slabo.”

Ker so tiste čase snemali v Ameriki Tolstojevo Vojno in mir, sem se dotaknil tudi tega predmeta, vendar je ona menila, da Amerikancem ne bo uspelo doumeti ruskega duha. Tudi se ni strinjala z menoj, da se zgodovina ponavlja. Od nje in njenih si nisem obetal nikakršnih globljih in razsvetljujočih izjav, zato tudi nisem zastavljal pomembnih ali nevarnih vprašanj. Že moja lahkoživa pripomba, da imajo v Avstraliji Hruščeva za prijatelja dobre kapljice, ni bila po Nininem sovjetskem okusu. Molčala je in njen bled obraz je ostal nepomičen. Najin razgovor, čeprav plehek, pa je bil za tiste čase, ko je medvedasti Nikita robantil, razbijal s čevljem po mizi in obetal svobodnemu svetu pogreb, časnikarski uspeh. Če ne zastran drugega, že zato, ker je nekdo iz kapitalističnega tabora plesal s sovjetsko atletko. Tega se je zavedla tudi Georgette. Takoj, ko smo zapustili ples in sedli v avto na poti v stadionsko Heraldovo pisarno, mi je velela:

“No, fant, zdaj pa kar sem s štorijo!”

To je bil trenutek, na katerega sem bil pripravljen, zato sem ji zahtevo odrekel z besedami:

“Vse sem storil, da bi vi sami napisali zgodbo v prvi osebi, pa tega niste hoteli. Ta razgovor je moja last.”

Ona je vztrajala na svojem:

“Vi ste za to plačani.”

Na kar sem dodal:

“Samo kot tolmač.”

Da ne bi prilival olja na ogenj, ji nisem oponesel nezaslišnega nedejanja, ko ni opomnila fotografa na nekaj, kar bi moral že tudi sam vedeti, in da bi me posnel v Ninini družbi, še prav posebno med plesom.

Vstopil sem v pisarno in naznanil uredniku Robinsonu:

“Sir, pravkar sem imel čast plesati z Nino Ponamerovo.”

Teleprinterji so še nadalje klopotali, nekateri pisalni stroji pa so začasno utihnili.

Urednik je vzkliknil:

“Kako, za vraga, ste storil to?”

Odgovor je seveda bil podoben tistemu, ki mi ga je pred kakšno uro v olimpijski vasi dala moja prva soplesalka:

“Preprosto, zaprosil sem jo.”

Robinsonu so se raztegnila usta in je velel v vprašalni obliki:

“No, kje so podatki?”

Tudi ta trenutek sem pričakoval, zato sem vljudno predlagal:

“Če mi dovolite, razgovor bi rad pisal sam.”

Urednik je moj predlog sprejel kot nekaj, kar se razume samo po sebi, kot da sem že star član njihove srenje. V potrditev mi je celo odmaknil stol in položil na pisalno mizo nekaj papirja, nakar sem začel pisati na roko. On je bral odstavke za odstavkom in v moj prid glasno pripominjal manjše napake ali okornosti. Nato je narekoval strojepiski in že je drdral teleprinter dogodek v uredništvo nedeljskega Sun-Heralda. Tam je urednik pohvalil zgodbo, pa tudi vprašal za Ninino in mojo fotografijo, nekaj, kar bi pričakoval vsak urednik.

Georgette mi je zjutraj na stadionu reportažo pohvalila in dodala, da je z njo zelo zadovoljen tudi Robinson.

Koncem koncev mogoče le ni tako težko biti emigrant. Pa je, čeprav ne vedno in verjetno ne za vedno.

Za članek sem prejel štiri gvineje, kar je takrat pomenilo štiri funte in štiri šilinge. Navada je izvirala iz Anglije in je bila običajen način plačevanja akademskih honorarjev. Zgodba je

izšla pod naslovom Mož, ki je plesal z Nino. Tako so me tudi od slej nekaj časa klicali v časnikarskem baru na stadionu.

Društvo prijateljev Sovjetske zveze je bila frontalna organizacija avstralske komunistične partije. Z objemajočima se ruskim medvedom in avstralsko koalo okrašeno vabilo je oznanjalo družabnost s plesom v počastitev sovjetskih olimpijskih tekmovalcev. Napovedan dogodek sem omenil tudi uredniku, ki je menil, da bi bilo dobro, če se prireditve udeležim tudi jaz. Junak tistega večera je bil nasmejani tekač, Ukrajinec Vladimir Kuc, sovjetski mornariški poročnik. Tudi ta dopis je objavil Herald pod mojim imenom in sem tudi zanj prejel štiri gvineje. Pohvale pa ne, ker ni bil tako zanimiv kot prvi, pa tudi zato, ker ni vsak dan nedelja.

Tekmovalci iz boljševiskih držav so bili, kot vedno, pod strogim nadzorstvom čekistov, ki so bili ponavadi trenerji ali poročevalci. Eden teh sovjetskih nadzornikov mi je še vedno v živem spominu. Nosil je kapo brezprizornih in kot vsi njegovi tovariši, progastim pižamam podobne srajce, za nameček pa neprestano žvečil vžigalico. Tisti večer sem stal poleg njega, ko se nam je približal starejši mož nizke postave in semitske zunanosti. Nagovoril je čekista v ruščini:

“Oprostite. Ali so med vami tudi Judje?”

Čekist, ki je brezbrizno nadaljeval z žvečenjem vžigalice, je leno zamrmral:

“Jevrejev, što?”

Potem je nenadoma zvišal glas in neznanču osorno zabrusil:

“Vi imate prav dobre nosove, zakaj ne greste naokoli po dvorani, pa boste izvohali svoje.”

Če je bil neznanec užaljen, tega ni pokazal, ker je nadaljeval:

“Rusijo sem zapustil kot otrok. Kakšen je avstralski ali evropski Jud, vem, sovjetskega pa težko pogruntam.”

Ko je poizvedovalec odšel brez slovesa, sem pripomnil:

“Ubogi čeloveiek, spravili ste ga v zadrego. Njegovi ljudje so mnogo pretrpeli.”

Čekist je ponovno zamrmral:

“Jadni ljudi, što? Oni in njihovih šest milijonov.”

Nenadoma je zvišal glas in zagrmel:

“Vprašam vas, ali vi veste, koliko je bilo pobitih sovjetskih prebivalcev?”

Ne da bi čakal na moj odgovor, je skoraj v isti sapi dodal:

“Vam bom pa jaz povedal. Dvajset milijonov. Kdo žaluje za njimi?”

Zgodbo sem obnovil uredniku ustno in ne za objavo. Takrat mi je bilo očitno, da sovjetski režim Judom že nekaj let več ni naklonjen. Vžigalico prežvekujoči čekist si ne bi upal niti sanjati, kaj šele izreči nekaj, kar ni bilo po navodilih sovjetske vrhuške.

Na igrah sem srečal tudi močno Slovenko, Nado Kotluškovno, metalko krogle. Bila je ena tistih tekmovalk iz komunističnih dežel, ki se ni vrnila domov. Ostala je v Melbournu in se tam poročila.

Deseterica italijanskih poročevalcev me je zaprosila, da jim tolmačim razgovor z Jessejem Owensom, ameriškim črncem, ki je na berlinskih igrah 1936 prejel tri zlate kolajne v teku na sto in dvesto metrov ter v skoku v daljavo. To je razjezilo Hitlerja, da je zapustil stadion brez rokovanja z zmagovitim črncem. Grobost je svet nemškemu kanclerju upravičeno zameril. Owens, visok in lep gospod, sedaj eden prezidentovih zastopnikov, je rad privolil v razgovor. Bil je edini olimpijec, ki sem ga zaprosil za podpis. To je storil na zadnji ovojnici moje časnikarske izkaznice, ki jo še vedno hranim. Takšen je bil moj zakasnel, pa tudi popolnoma varen ugovor zagrenjenemu poglavarju tretjega rajha.

Pripis: V Encyclopaediji Britannici sem šele pred kratkim bral, da si zgodovinarji glede Hitlerjeve zlonamernosti okoli te zadeve niso prav nič edini. Mar naj iz tega sledi, da bi se moral kot Slovenec vsaj polovično opravičiti mogočnemu, ki je zaukazal narediti zeleno Štajersko deželo zopet nemško?

Za veličasten zaključek olimpiade so igrale združene godbe vojske, mornarice in letalstva nekam rokovnjaško Plešočo Matildo, za katero si doslej nisem mogel zamisliti, da bi me utegnila ganiti. Vendar me je. Ob tovrstnih priložnostih mi postane usodna ponekatera himna, zakaj le včasih in s težavo se izognem zadregi, ki mi jo znajo prirediti vsiljive in nadležne solze. Naše Zdravljice se mi ni bati, ker v njej ni ganljivih besed in ne navdihujočega železnika:

Bratje, mi stojimo trdno, kakor zidi grada.

Črna zemlja naj pogrezne tega, kdor odpada.

Razposajeni Heraldovi časnikarji so si za spominek natiho prisvojili olimpijsko zastavo.

Mimogrede:

Novopečeni časnikarski pripravnik je vprašal izkušenega urednika, kaj mu je storiti, da bo uspešen v poklicu. Odgovor je prišel kot iz puške:

“Sinko, ko te starejši kolega pošlje po kosilo, vedno zahtevaj denar vnaprej!”

Za to anekdoto sem slišal šele dolgo po naključnem srečanju na stadionu z norveškim časnikarjem, ki sem ga le bežno spoznal, ko sem težačil v Snežnih gorah. Sedaj me je mož zaprosil za petfuntsko posojilo, ki mi ga je potrdil v moji beležnici ter obljubil vrniti na moj sydneyški naslov. Beležnico še vedno hranim za spomin, čeprav denarja nisem več videl.

V časnikarskem baru sem se tudi srečal z znancem, ki se je pred tremi leti preselil z družino iz Sydneya na vznožje Snežnih gor ter se zaposlil pri podeželskem listu kot pomožni urednik. Izobražen in precej razgledan, si je prizadeval list preoblikovati in mu dvigniti gladino. Staremu škotskemu lastniku in uredniku pa nova metla ni bila po godu, za kar se je mož – krila pristržena – vmil, od koder je prišel. Kasneje je dobil mesto pri nekem sydneyanskem tabloidnem dnevniku. Komaj sva se veselo pozdravila, že me je brez najmanjše zamude vprašal, kje sem akreditiran. Ko sem mu mirno izustil sveto ime The Sydney Morning Herald, ga je nasmeš minil. Premogel je eno samcato in najkrajšo besedo:

“O!”

Heraldovo ime ga je tako osuplo, da ni pokazal nobenega zanimanja za dodatno resnico. Novica o dozdevno uspešnem emigrantu, ki ga je poznal le kot težaka, ga je morala hudo zadeti. Kot Anglosasu bi mu priličilo, da pred svojim tačasnim stanovskim tovarišem ohrani hladno kri. Vsaj za nekaj kratkih trenutkov. To bi se mu bogato poplačalo in si ne bi po nepotrebnem grenil življenja. Če bi me le pustil, bi mu v njegovo uteho natočil ne le pol, temveč zvrhano čašo čistega vina: moj položaj pri Heraldju bo trajal le do konca iger.

Urednik Robinson, katerega stvaritev sem bil, mi je zaupal, da me bo predlagal za Heraldovega stalnega etničnega poročevalca. Z za tiste čase prezgodnjim predlogom se višji niso strinjali.

Začel sem iskati delo.

Gotski naslov gor ali dol, tokovi so pomikali Herald tiho, vendar močno in brez prestanka k bregu, ki ni bil moj. Pokojni dolgoletni liberalni poslanec v skupščini Novega Južnega Walesa, pisatelj, pesnik in večletni predsednik uslužjenih

narodov v Sydneyu, Douglas Darby, mi je nekoč potožil o svojem razgovoru z glavnim lastnikom Herald, sirom Warwickom Fairfaxom. Klasično izobražen mož je imel po neka ustaljena mnenja. Ker je izvrstno obvladal staro grščino, je dvomil v izobrazbo vsakogar, ki se v tem ni mogel meriti z njim samim. V enem sydneyjskih zalivov je imel dvorec, v katerem so obedovali in večerjali mednarodni sloviteži po zgodaj zasnovanem sporedu. Darby poplemenitenega Fairfaxa ni mogel pripraviti do tega, da bi se Herald po kdaj založil za usužnjene narode pod komunizmom, kot je to delal vedno in forte fortissimo za južnoafriške črnce. In kako vendar, ko se je njegov lastnik tako krčevito oklepjal neke posebne čudne modrosti in jo izrazil z neverjetnimi besedami:

“Seveda nočemo socializma v Avstraliji, ampak za Rusijo in Kitajsko je ta edina rešitev.”

Zakaj neki bi morali stikati za rdečimi pod posteljami, ko so njihov posel tako uspešno opravljali mogočnejši v svojih palačah. Vitez Fairfax ni dočakal razpada svetovnega komunizma, pa tudi ne strmoglavljenja svoje dinastije. Njo so spodjedli in izropali grabežljivi podjetneži, njeni navidezni prijatelji.

Herald skupno z gotskim naslovom koraka čvrsto tudi pod novimi gospodarji. Kadar gre za Južno Afriko, je še vedno samo na strani črnih plemen in narodov, čeprav belci niso zakrivili le slabih dejanj, temveč ustvarili civilizacijo, prinesli zdravstvo in začeli saditi obširna polja koruze, vsakdanji kruh črnih doseljencev, istih črnih narodov, ki so si utrli pot v novo domovino s krvavimi pogoni na miroljubne pigmejske in hotentotske prvonaseljence. Dejstva, ki jih nikoli ne beremo v časopisju.

Homoseksualcem Herald na široko odpira vrata, jim ustvarja ugled, nadeva sij mučeništva, vzbuja zanje zgrešeno usmiljenje

ter jim povrhu z besedo in sliko še brezplačno oglašuje njihove bolestone nastope. Skupno z ostalim angleško govorečim svetom je odgovoren za ugrabljenje besede gay, zakaj kakršnokoli je že življenje lahkoživih, radostnih in veselih nesrečnežev, njihov konec ne prihaja v znamenju teh pojmov. Nedolžni pa umirajo žene in otroci.

Kakorkoli si sodomiti v svojih procesijah in karnevalih prizadevajo ustvarjati vzdušje veselosti, mene njihovi nastopi spominjajo le na turobne Dürerjeve lesoreze iz časov, ko je po Evropi kosila črna kuga.

Svojega boljševiskega junaka Tita, ki se je zgolj zaradi preživetja – ne ideologije – uprl močnejšemu in imenitnejšemu boljševiku, Stalinu, Herald več ne omenja. Tudi ne tolikaj razvpitih hrvaških "teroristov." Njih so naposled zamenjali vojni zločinci iz jugoslovanske komunistične konjušnice, generali iz Titove zapuščine.

Na dan Titove smrti me je zgodaj zjutraj poklicala državna radio postaja ABC in se zastran tega dogodka pozanimala še za moje mnenje in občutke.

Kmalu potem so oddajali jutranje novice. Med njimi sta bili izjavi kraljice Elizabete II in Margarete Thatcherjeve. Obe sta obžalovali izgubo "miroljubnega" maršala. Tudi sam sem se znašel takorekoč v družbi dveh visokih dam, ki sta mi – vsaka po svoje – dragi, pa mi še prav zato ni bilo po godu njuno objokovanje minulega diktatorja.

Moj prispevek se je glasil:

"Prenehajmo s prelivanjem krokodiljih solz za vojne zločince. Bog naj mu izkaže milost, zakaj potreboval je bo obilo."

Med izjave tistega tedna Herald ni vključil ne kraljičine ne Thatcherjeve, temveč mojo. Tega pa ni storil iz ljubezni do

mene in slovenskih domobrancev, temveč zaradi drugačnosti, ki je tiste dni kot otoček štrlela iz neskončnega morja pogretih in licemerskih besedičenj.

Te dni doživljam ponekatero prijetnost in zadoščenje, med njimi tudi to, da celo Herald ve, kje je Slovenija. Ne samo neodvisna, temveč tudi svobodna.

Bog že ve, kateremu kozlu in zakaj odbije rog. Če že, bolje prej ko slej, zakaj čim močnejše zraste drevo, tembolj silovito lahko trešči. Meni so pri Heraldu zatrli rogove še preden so mi pognali, in zdi se mi, da sta v tem tičali modrost ter sreča v nesreči. Če bi se zgodilo, da bi tiste davne dni postal Heraldov stalen nameščeneec, bi se prav gotovo moral potuhniti v politično podzemlje. Katakombe ima tudi demokracija, čeprav znajo biti včasih podobne hotelskim.

Resda mi ne bi bilo treba – kot našim ljudem v domovini – niti na videz zatajiti Boga in ga pisati z malo začetnico. Tudi leta bi smel šteti po Kristusu, namesto *po naše*. Prezreti ali zatajiti pa bi moral generala Rupnika, dobrega pastirja Rožmana, poljske Katine, sovjetske gulage, logaške jame, Vetrinj, Teharje in Kočevski Rog.

In kakšna naj bi že bila ta podoba s pepelom potresenega in spokorjenega slovenskega domobranca? Čudna in smešna; podoba osedlane krave.

Mount Milena
Avstralija
Velika noč 1993

Moje Kosovo

Na Vegovi me je leto dni učil srbščino plešast in tršat profesor Peter Zavrtanek-Pero. Bil je samec in je zahajal v kavarno Emono. Sedel je pri oknu z goro zvezkov na mizi. V zvezkih so bile naše šolske naloge, ki jih je popravljajl z rdečo tinto. Včasih je pordečil tudi tam, kjer ne bi smel. Ko smo mu to oponesli, ga očitek ni spravil v zadrego, zakaj izgovor je imel že pri roki:

“Ko se oči utrudijo, zatisnem veke, roka pa nadaljuje s popravljanjem vaših čačk.”

In pri tem je ostalo; Roma locuta. Nemire je krotil po okupatorsko in je zanje plačeval ves razred: do sledeče ure smo se morali naučiti na pamet Hasan-Aginico. Drugič tisto o kraljeviču Marku ali o Jugovičih. Pa naj se puntajo, če jih je volja!

Drugo Zavrtanekovo priljubljeno mesto je bila majhna ploščad pred ljubljansko glavno pošto, kjer se je možakar ponekdaj razkoračil, se prestopical z noge na nogo, si od časa do časa počohal nos, nato pa zavrtel – Zavrtanek zavrtani – ukrivljeno palico, da je podobno letalskemu propelerju malodane zarisala v zraku dozdeven krog. Kot da bo njen lastnik vsak hip premagal svojo težnost, se dvignil od tal in poletel.

Kaj vsemu je pričevala dobra stara pošta. Brezmejnemu številu ljubezenskih, poslovnih in političnih sestankov. Na istem mestu je postajala dolga leta tudi prodajalka časopisja, ki smo jo klicali Greta Garbo, in s pogrkajočim glasom vzklikala :
“Slovenec – Jutgooo...”

Ali pa denimo srečanje dveh okupatorskih stražarjev, ki sta po italijanski vdaji zavzela isto mesto. Nemo družbo sta si delala ošlemljeni Nemeč in napoleonsko oklobučeni italijanski

kraljevski karabinjer. Nekdanjega italijanskega zaveznika je na Nemčevem levem rokavu zanimal našitek v obliki kljuke, zato je prekinil mučen molk in poizvedoval za činom svojega tovariša:

“Kaporale?”

Tišina.

“Saržente?”

Nič.

“Marešalo?”

Poslednji je pri karabinjerjih čin narednika-vodnika. Šele tedaj se je Nемеc omehčal in bruhnil v smeh:

“Ja, ja-a-a, feldmaršal.”

Te čase je bivša Prešernova ulica med pošto in tromostovjem odprta samo pešcem. Na stojnicah prodajajo dnevnike, časopisje, knjige, zastave, grbe in spominke. Tam sem ob prvem obisku domovine kupil Andreju Hiengu svojo v Ljubljani izdano knjigo, ker sem imel v svoji prtljagi samo še dva izvoda. Po polstoletju se srečata pred pošto dva prijatelja iz istega literarnega krožka. Prelestne sanje. Bilo mi je, da bi vzkliknil:

“Ljudje božji, moja domovina ne zažiga več knjig!”

Za številke imam slab spomin in vem le za nekaj zgodovinskih obletnic. Kot: 1492 – odkritje Amerike; 1066 – normanska zasedba Anglije. Douglas Darby, liberalni poslanec v parlamentu Novega Južnega Walesa, dolgotrajni prijatelj usuznjenih narodov in pesnik, me je naučil, kako si zapomniti leto magne carte. Iztegnil je navpično svojo desno roko, levico pa upognil v komolcu ter jo uperil v vodoravni smeri. Kadar sta urna kazalca v takem položaju, je ura četrto po dvanajsti, torej leto važne svobodarske listine – 1215.

Vem tudi za leto kosovske bitke. Zapomnil sem si jo s pomočjo Zavrtanekovega akrostiha Jedva Turci osvojiše državo – 1389.

Čeprav je poznana le prva kosovska bitka, britanska enciklopedija piše še o drugi, do katere je prišlo devetinpetdeset let kasneje, v letu 1448, in je trajala med 17. in 20. oktobrom. Tam so se proti Turkom bojevali Hunjadi in njegovi Oгри ter Skanderbegovi Albanci. Bili so poraženi.

Kaj pa tretja kosovska bitka? No, ta pride ob koncu zgodbe.

Ko smo se preživelci ostanki slovenskega domobranstva razpršili po raznih koncih sveta, sem vedno smatral za svoj dolg, da obveščam svobodni svet, kaj je komunizem naredil iz Slovenije. Ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman je med državljanstvo vojno svaril pred satanovo fronto, boljšeвики pa so se temu nazivu posmehovali in ga proglašali za klerikalizem. V pripravi z njimi so se pačili tudi Kocbekovi krščanski socialisti. Sam sem bil med tistimi liberalci, ki so se strinjali s škofom, beguncem iz avstrijske Koroške. Ko zremo pol stoletja nazaj, ali ve kdo za izraz, ki bi bolj primerno označil zločinsko početje Osvobodilne fronte, ki je že v letu 1941, dolgo pred rojstvom bele garde, pobila poldrugi tisoč nedolžnih Slovencev in Slovenk?

Ker sem se oblikoval v Sokolu in Zboru ter ostal eno s svojimi padlimi in pobitimi bojnimi tovariši, sem smatral, da se morajo politični emigranti pridružiti strankam in organizacijam, ki so nam ideološko najbližje. Sam sem si v novi domovini izbral avstralsko liberalno stranko, nisem pa pričakoval od svojih rojakov, da mi morajo v tem slediti. Tistih, ki so smatrali, da se lahko bolje izrazijo v delavski ali delavski demokratični stranki, nisem odklanjal, ker sem smatral stranko le za posodo in ne vsebino, za sredstvo in ne namen. Naneslo pa je, da se Slovenci niso vključili v nobeno stranko ter so se v

najboljšem primeru kot preplašeni piščanci politike branili, v najslabšem pa se dobrikali režimskim konzulom ter njihovim podaljškom Udbi, Matici in tukajšnjim agentom. Vse za vizo, ki jo je krasila peterokraka. Takšno je pač bilo to naše neslavno obdobje.

V liberalni stranki ni bilo vse zlato; daleč od tega. Iz nevednosti so Anglo-Saksonci pojmovali nekatere stvari po svoje. Da so oholi pa se resnično – kot se to nam vsem dogaja – niso niti zavedali.

Konservativno gibanje v liberalni stranki za Novi Južni Wales sva začela skupno z od mene dve desetletji mlajšim slušateljem prava, Davidom Clarkom v sredi sedemdesetih. Liberalci, ki so mislili nam podobno, so bili nepovezani, zato so levica, karieristi in novotarji izvajali svoj močen vpliv. To so bili ljudje, ki so se norčevali iz proti-komunistov. Neki senator se je ob mojem svarilu, da sovjetska Kgb in sorodne službe ustrahujejo emigrante v Avstraliji, zakrohotal :

“Kgb – ha, ha, ha!”

Isti novotar je tudi oznanjal nove oblike družinskih vrednot, kar je nekoč ogorčilo drugega liberalnega parlamentarca, da mu je s soglasnostjo liberalnega sveta zabrusil:

“Da se razumemo. Zame je družina lahko samo ena: mož, žena in otroci.”

V rimi bi se lahko glasilo:

“Bog je ustvaril Adama in Evo, ne Marka in Stevo.”

Temu je počasi sledilo spodjedanje liberalnih osnov iz časov ustanovitelja Roberta Menziesea – Bog, kraljica, domovina. In še preden so člani liberalne stranke dvakrat zadremali, so jim levi novotarji – kot premeteni voditelji prašiči v Živalski farmi – dvakrat spremenili besede na ustavni deski. Z nje sta kradoma izginila Bog in proti-komunizem. Kraljica naj bi prišla na vrsto

kasneje, ko jih pri tem ne bi zasačil neki nebodigatreba in zagnal vrišč, nakar so novotarji malce popustili, niso pa prenehali žugati z neizbežnostjo.

Zelo previdno so se začeli zasidravati homoseksualci. Drugi zopet so izražali svojo ogorčenost nad pobijanjem ljubkih tjulenjevih mladičev. Povprečen človek se rad ogreje za tovrstne plemenite pobude, dokler ga ne udari v obraz okrutno protislovje, ki ga v isti sapi oznanjajo isti ljudje. Kot denimo trditev, da je žena gospodarica svojega telesa in ji zato nihče ne sme kratiti pravice do splava. Le ko gre za nerojene otroke, jim isti agitatorji odrekajo pravico do lastnega življenja.

Seveda ne pomeni, da človek ne more biti obenem za Boga in republiko. Ali pa brez Boga in za kraljico ter splavljanje. Za kraljico in domovino je lahko tudi homoseksualec. Le naj vsakdo moli Boga po svoje ali zase. Sam hočem le pravico, da si smem izbirati lastno družbo in me nihče ne sili deliti prostora z moškimi, ki so po rojstvu ali priučeno osedlani s svojimi spolnimi težavami, nosijo uhanе, oponašajo ženski glas, se pozibavajo v bokih in mahajo z rokami kot divje rase v letu.

Levo-novotarski tabor v stranki se te dni imenuje *Grupa*, potem ko se je trudil krstiti konservativce z vzdevkom *grdih*.

Konservativci smo gradili svoje gibanje na treh stebrih: neoporečnost posameznika, v katero spada tudi zvestoba do svojih prijateljev, idejna sorodnost in predanost stvari. V naših prizadevanjih smo le delno uspeli.

Nekaj let sem delal s človekom, ki se je strinjal z našimi napori v liberalni stranki. Včasih sva brala skupaj časopisna poročila o naši dejavnosti. Članke so ponavadi pisali pametni časniki, ki so često zadeli žebelj na glavo in imeli dober vpogled v naše gibanje, pogostoma pa so ustrelili ponekaterega

kozla. Ob takih prebiranjih se je moj prijatelj smejal in delal ostre opazke. Nekoč sem ga vprašal:

“Kdaj bomo mi začeli delati take napake?”

Mož je brez trenutnega pomišljanja odgovoril:

“To se vam ne bo zgodilo; vi imate kompas in veste, kam plovete.”

Konservativec zahteva osebno svobodo zase in za druge. Ljubi svojo domovino, je ponosen na svoje poreklo in spoštuje druge domoljube.

Nemški feldmaršal Rommel ni imel v svojem Afriškem korpusu nobene strankine edinice ali ustanove. Tam je bil samo wehrmacht. Britanci in Nemci so se v žgočem pesku obnašali drug do drugega kolikor mogoče dostojno. Zgodilo se je, da so Britanci predrli nemško bojišče ter zatekli pod šotori zaposlene nemške kirurge, ki se niso menili za sovražnikovo navzočnost. Nemške operacijske mize so kmalu začeli polniti britanski ranjenci. Nemški in britanski bojevniki iz Afrike se od časa do časa sestanejo in obnavljajo svoja vojna doživetja.

1978 je stranka v Novem Južnem Walesu ustanovila Liberalni etnični svet. Pobudo zanj je dala vodeča skupina levih novotarjev. Po računanju ustanoviteljev bo novo telo pridobilo mnogo članstva in volilcev ter obenem v stranki osamilo razmeroma majhno politično emigracijo. Prav tukaj so se uračunali. Vsaka etnična skupina je imela pravico do najmanj dveh delegatov, nadaljnje število pa je bilo odvisno od približnega števila vsake etnične skupine v Avstraliji. To naj bi dvignilo zastopstvo številnih Grkov, Italijanov in Maltežanov, ki bi nadvladali politične emigrante, katerih domovine so zaslužili boljše viki.

Odločili smo se, da se bom kandidiral za predsednika jaz. Na ustanovnem občnem zboru je naša celokupna lista zmagala z dvotretjinsko večino. Kot predsednik nove strankine veje sem zavzel mesto v izvršnem svetu stranke. Mi smo imeli v stranki že dobro ogrodje, sestavljeno iz politično mislečih in idejno čvrstih članov, ki so se nam približali po prirodnem nagibu. Maltežani, ki so imeli pravico do največ delegatov, se povabilu skoraj niso odzvali. Bil je klasičen primer, da številke ne odločajo vedno in povsod.

Vodeči strateg levih novotarjev si je po volitvah poveznil glavo med roke in zamrmral:

“Kakšno pošast smo ustvarili!”

Vladajoči tabor v stranki je takoj zagnal vrišč, kako ponesrečena izbira sem bil jaz.

Temu je sledil krik:

“Liberalni etnični svet ne izpolnjuje nalog, za katere je bil ustvarjen.”

Niso pa rekli, katere naj bi bile naloge. Mi smo dobro vedeli, da so si oni predstavljali naše delovanje kot brezplačni tolmači in prevajalci. Pričakovali so naše brezplačno delo pri iskanju posla za doseljence, pa tudi zastojnsko posredovanje pri vseljevanju njihovih sorodnikov.

Mi smo se prav dobro zavedali, da so najboljši tisti člani, ki stojijo na lastnih nogah in ne pričakujejo izdatnih in brezplačnih pomoči. Osebnostno sem se do tega spoznanja dokopal mukoma pri upravljanju prvega sydneyškega Slovenskega doma v petdesetih.

Vladajoči tabor je zahteval od novega etničnega sveta čudeže in pridobitev več od polovice emigrantskih glasov. Oni nas pri teh konjskih naporih ne bi motili, le od časa do časa malce ošvrknili z bičem in siknili:

“Malo bolj na levo!”

Politiko naj bi prepustili kar njim, ki so vedeli, kako se streže takim rečem, vključno njihovo zasedbo poslanskih in ministrskih mest. Z njimi smo se trčili takoj, ko so videli, da se tudi mi dobro spoznamo na iste reči, in smo med drugimi konservativnimi parlamentarci pomagali izvoliti tudi prvega in edinega slovenskega kandidata za senat, Milivoja Lajovica. V poslednji predvolilni kandidaturi je zmagal le za en glas. Sedel je v senatu, dokler mu ni potekel rok in si pripravil udobno pokojnino. Za njegovo kandidaturo nismo glasovali, ker je bil moj rojak, temveč zato, ker je imel konservativne poglede, njegov tekmeč pa je bil vodeči levi novotar.

Če bi senatorja Lajovica ocenjevali po politično navdihujočih govorih, voditeljskih iskrah, vzajemnosti in predanosti svojim političnim prijateljem, ga prav gotovo ne bi volili.

Kar pa zadeva njegov protikomunizem, je bil vedno dosleden in nepopustljiv. Ko je obiskala Avstralijo jugoslovanska parlamentarna delegacija, je slovenski senator svaril vse parlamentarce, naj ne nasedajo tej maškeradi, zakaj sestavljajo jo člani ene in iste komunistične stranke.

Pripis:

Takratni senator Milivoj Lajovic in jaz sva oba tožila krivce za razžaljene časti. Jaz eno sydneyjskih občin, on pa sydneyjski Daily Telegraph. Oba sva dobila pravdo in gmotno odškodnino.

Moj sodnik Yeldham je še dodal, da sem domoljub in mož časti, ter se obregnil ob komuniste okoli državne radio-televizije s kraticami ABC.

Urednik, ki je napisal v Telegraphu razgovor z menoj, je med Lajovičevo tožbo prišel ponovno k meni. Hotel je izvedeti vse mogoče o njegovi preteklosti. Tole sem mu povedal: Lajovic prihaja iz ugledne nacionalne slovenske družine, ki ima med seboj pravnike, skladatelje in industrialce. Njegova starša

sta dolga leta trpela po komunističnih ječah, njegov mlajši brat Dušan je sydneyški podjetnež, ki je bil med vojno zvezni častnik pri slovenskih četnikih.

Pripis:

1991 je Dušan Lajovic postal prvi slovenski častni konzul za Novo Zelandijo. Domovina je vsaj v malem priznala tiste, ki so bili v državljanski vojni med poraženimi.

Telegrapha pa ni zanimala lepa zgodba, šlo mu je za to, da prikaže medvojnega Milivoja Lajovica pred sodiščem v slabi luči in meni podobnega. To sem pobil z besedamil:

“Milivoj Lajovic se med vojno sploh ni politično udeleževal, bil je le knjigovodja v očetovi tovarni.”

Ob drugi priložnosti sem izjavil nekemu drugemu časnikarju, da sem bil v koncentracijskem taborišču Gonars, v katerega je bil kasneje poslan tudi senator Lajovic, vendar vanj ni prispel, ker so njegov železniški transport napadli in zaustavili partizani. Ko je isti časnikar to omenil Lajovicu, je ta izjavil, da me je prvič srečal šele v petdesetih v Sydneyu, kar drži. Čeprav je Milivoj Lajovic govoril resnico, je bralec vendar mogel dobiti vtis, da si izmišljujem zgodbo o Gonarsu in da se bivši senator od mene ograjuje. V razgovorih s časnikarji pride kaj rado do nesporazuma in ne vem, če bi mogel zaradi tega kriviti svojega rojaka. Kakorkoli že, neroden dogodek mi je naložil dodatno breme v dneh, ko mi je prišla prav vsaka najmanjša pomoč, ker sem se istočasno boril na več bojiščih.

Leve novotarje je zelo zadela novica, da v liberalnem etničnem svetu pripravljamo razne odseke, med drugim tudi odsek za preiskovanje delovanja Kgb, Udbe in sorodnih boljševiških ustrahovalnih agencij med političnimi emigranti.

Zelo borbeno nas je obsojal takratni predsednik mladih liberalcev, lepoteč in ljubljeneč mladih liberalk, ki se je zaposlil pri eni potratnih agencij Združenih narodov ter ga je desetletje kasneje pokosil aids.

Strankin svet je 1980 razpustil liberalni etnični svet, zato sem izgubil mesto v strankinem izvršnem odboru.

Novica je po časopisju ustvarila nekaj naslovov, ki seveda niso bili obžalovalni. Podobno je bilo na televiziji. In se razume tudi v tukajšnjem jugo-titoističnem tisku.

Krohota levih novotarjev je odmeval po njihovih hodnikih.

Pa to ni bil edini krohot. Tudi mi smo si privoščili svojega majhnega.

Liberalni etnični svet je imel dva bančna računa. V enem je bilo le kakšnih sto dolarjev, v drugem pa okoli pet tisoč. Ustavno je denar po razpustitvi etničnega sveta pripadal stranki. Tajnik stranke je brez zamude pohitel v banko in zahteval denar iz obeh računov. Uradnik pa mu je ustregel le z majhnim, zakaj za obsežnejšega smo se pobrigali, da je pred razpustom etničnega sveta prišel v zaslužne in potrebne roke. Nekaj oglasov je dobil emigrantski protikomunističen tisk in prav tako organizacija usuznjenih narodov, ki je z denarjem ob takratnem nastopu pevskega zbora Rdeče armije v Sydneyu natiskala katalog velikega formata. Ta se je oblikovno dozdeval kot spored večera, njegova vsebina pa je ostro napadala sovjetski propagandni nastop. V foyerju je sporede delil v smoking oblečen mlad pravnik Geoffrey Ferrow, član razpuščenega etničnega sveta. Povzpel se je celo na oder in opozoril navzoče, da bo nocoj skakala po odru ista krvava Rdeča armija, ki že dolga desetletja skače po grobovih usuznjenih narodov.

Med poslušalci krasnoarmejskega prepevanja so bili tudi Slovenci. Njihov doprinos h kulturi je bil kasnejši protest v sydneyanskem režimskem tisku, da Slovenija vendar ne spada v

usužnjene narode in da ni bila še nikoli tako svobodna kot sedaj. Tisti sedaj pa se je pisal 1981.

Razpust Liberalnega etničnega sveta je vlil v leve novotarje še več poguma. Po prvi krvi se jim je zahotelo še druge. Začela se je moja afera, ki je trajala sedem let. Na osnovi ljubljanskega režimskega sodišča iz leta 1946 je časnikar z radia ABC, Mark Aarons, 1979 začel proti meni gonjo. Dunajski lovec na vojne zločince, ki očitno mojega primera ni preiskoval ter le na hitro prebral jugoslovansko režimsko obtožnico, je ustrelil velikega kozla, ko je izjavil, da naj bi se jaz med vojno pregrešil zoper humanost. Nevarne besede, čeprav jih je gospod prav hitro umaknil. Zelo težko čitljiv izvod obtožnice mi je prišel v roke. Ubožen dokument, plod komunističnega sodstva, je bil zmeden in protisloven. Pravo nadaljevanje Osvobodilne fronte.

Mark Aarons je imel smolo, ker je pripadal judovski družini, ki je bila obremenjena z avstralskim stalinizmom, zagovarjanjem gulagov, moskovskih procesov in umiranjem od lakote šest do osem milijonov Ukrajincev. Tudi on sam mi je javno priznal, da je bil komunist. Naposled se je oprijel Castrove slamice, zadnje pribežališče grešnikov.

Pisana aľiansa jugoslovanskih in avstralskih boljševikov, mladih liberalcev, oportunistov in vladajoče skupine v stranki je zahtevala mojo glavo – izključitev.

Med mojimi najbolj kričavimi nasprotniki iz vrst mladih liberalcev je bil njihov tedanji predsednik, ki so ga povzdignili v častno članstvo. Časten gor, časten dol, fant je postal producent pornografskih filmov. Specializacija: buzarantstvo. Ime prvega filma: Tam spodaj...

Sestanki liberalnega državnega sveta za Novi Južni Wales znajo biti mogočne zadeve. Njegovo število se suka v bližini sedemsto, vendar se sestankov ne udeležuje več kot tretjina,

zakaj delegati morajo potovati na svoje stroške, nekateri po petsto kilometrov. Tisto noč pa je veliko dvorano prostozidarskega templja napolnilo šeststo delegatov. Obetala se je krvava igra, po kateri naj delegati odločijo, če so za mojo izključitev ali ne.

Vsi aparatčiki, vsi poslanci, senatorji in ministri so dobili brezdvomen namig, naj glasujejo in agitirajo za mojo izključitev. Mogočni ministrski predsednik Malcolm Fraser je poslal svojega zastopnika, ki je govoril proti meni in za dobro stranke, pa mu besede očitno niso prihajalo iz srca. Za mojo izključitev in za dobro stranke! Kako poznano so odmevale tiste besede. Kot pozdrav iz samega Kremlja.

Na pobudo vodilnega levega novotarja je zborovanje sprejelo predlog, da naj bo moj govor časovno neomejen. To je bil *beau geste* našega idejnega nasprotnika. Natiho sem si obljubil, da bom isto storil zanj, če se bo kdaj znašel v podobnem položaju. Moj govor je trajal tričetrt ure, v katerem sem si lahko privoščil obračunanje z nekaterimi pomembnimi glavami. Nekega ministra sem oslovil s sijajnim protikomunistom. Počutil sem se kot gornjelogaški župnik, ki je v svojih pridigah pestil farane, pa mu nihče ni mogel ugovarjati. Priložnost, ki ne trka na duri vsak večer.

Poznana pokroviteljica mladih levih liberalcev, ki je sedela v prvi vrsti, je med mojim govorom nekaj zamrmrala, kar mi je dalo povod, da sem se obrnil na zborovalce z besedami:

“Gospa se ne strinja z mojo razlago. Razumem njeno utrujenost, ker je tedne posvetila kampanji za mojo izključitev. Škoda, da je nocoj pozabila prinesiti klobčič in igle, sicer bi bila prava podoba madame Dafarge, ki je v francoski revoluciji pletla, medtem ko je giljotina sekala glave.”

Dvorana se je stresla od spontanega smeha. Še tisti, ki niso bili na naši strani, so se nam pridružili. Prav verjetno so si dali duška tudi oni, ki te gospe niso marali iz osebnih razlogov.

Pred sestankom je bilo dogovorjeno, da bosta obe strani dali po šest govornikov.

Prvi govornik je bil poslanec in nekdanji predsednik skupščine, pravnik Jim Cameron, ki je med drugim dejal:

“Biti prijatelj Ljenka Urbančiča si štejem v čast. On je junak. Če bi imela Slovenija med državljsko vojno več Slovencev njegovega kova, ne bi postala usuznjen narod. Tisti, ki hočejo izključiti Ljenka Urbančiča, morajo vedeti, da je on pobornik idej, v katere veruje najmanj štirideset odstotkov naše stranke.”

Tiste čase so Cameronu te iskrene besede lahko samo škodovala, česar smo se prav dobro zavedali. In prav v tem je bila veličina tega praporščaka konservativnih misli, sina škotskega kovača.

V moj prid sta govorila tudi dva mlajša in odlična govornika, oba pravnika, David Clarke, soustanovitelj našega gibanja, in nepozabni, sedaj pokojni Geoffrey Ferrow.

Zame je govoril tudi farmar, ki je razstavljal na velikonočnem sydneysem velesejmu nekaj goveda. Nosil je usnjen suknjič kot naši nekdanji živinski prekupčevalci, in razburkal zborovanje z besedami:

“Prihajam s Kraljevskega velikonočnega razstavišča. Kot veste, je tam dosti kravjekov, zato sem si pred odhodom temeljito očistil čevlje. Iznenadilo pa me je, da je tukaj več gnoja kot med živino. Bodite pravični in dajte človeku mir!”

Tudi tokrat se je dvorana stresla od smeha, kar pa še zdaleč ni pomenilo, da bojo vsi tisti, ki so se prisrčno smejali, ob koncu večera tudi zame glasovali.

Ko je govorilo dvanajst govornikov, je dvignil roko vitek in modrooki delegat. Pregovoril je predsednika, da mu dovoli le kratek nagovor, čeprav je bilo to proti dogovoru. Mož je bil nekdanji liberalni poslanec iz Tasmanije, dr. Bob Solomon. Zborovalci so napeto pričakovali, na katero stran se bo obrnil

vsiljeni in pravzaprav neodobreni govornik s svetopisemskim priimkom. Mož pa je že bil na nogah in zagrmel:

“Moj stari oče je bil Jud. Kako boste sodili temu človeku, ko večina vas sploh ne ve, kaj se je med vojno dogajalo v Evropi? Je že tako, da sem o tem poučen, zato vam bom povedal. V Jugoslaviji je divjala državljanska vojna med rojalisti in komunisti. Kar se mene tiče, ne dam fige za komunistične obtožbe.”

Moj dodatni branilec je držal obljubo. Njegov govor je bil kratek. Mož me ni nikoli prej in nikoli poslej vprašal za kakršnokoli politično uslugo. Stavki, ki jih je izrekel v moje dobro, bi mu tiste čase prav lahko bolj škodovali kot koristili. Na bojišče je prišel nenajavljen, prostovoljno in pravočasno.

V bitkah često pride do presenetljivih zapletov.

Na moje Kosovo, med drugimi, ni prišel mož s srebrnimi lasmi in skrbno pristriženimi brčiči, sir Kenneth Anderson, prava podoba viteza, mož, ki je bil med drugo svetovno vojno japonski ujetnik na zloglasni železnici smrti v Burmi. V nasprotju z mnogimi upokojenimi ministri, je sir Anderson ostal dejaven in pri roki tudi potem, ko za delo ni več prejemal nagrade. Služil je stranki kot njen predsednik v Novem Južnem Walesu. Za časa najinega skupnega članstva v izvršnem odboru je med nama vladalo vzajemno spoštovanje, čeprav mu do poslednjega ni uspelo pravilno izgovoriti mojega priimka. Kakšno leto po tistem se je odzval mojemu povabilu na dopoldanski čaj, ob katerem sem se dotaknil skorajšnje preteklosti:

“Sir Kenneth, v noči načrtovanih *dolgih nožev*, ko so me hoteli izključiti iz stranke, smo opazili vašo odsotnost.”

Čeprav so bile moje besede izrečene v trdilni obliki, jih je moj gost vzel po smislu ter brez obotavljanja in kar se da odsekano odgovoril:

“Ne! Mene ne bo nikdo pojal na taka zborovanja, ker prav dobro poznam, kaj so komunisti pripravili svobodnemu svetu. Ne morem pozabiti in odpustiti, kako smo izdali voditelja nacionalistične Kitajske, Čiangkajška in ustoličili krvavega Mao dze tunga.”

Odkritje o vitezovem tihem uporu, ko se mož ni vdal pritiskom takratnega vladajočega tabora v stranki, mi, čeprav malo zapoznelo, ni bilo odveč; in zakaj še ne pogodu.

Pojdimo kar po izročilih in guslarjih, da nam dejstva ne bi kvarila legende. Ta namreč pravi, da je h krščanskemu porazu doprinesel plemič Janko, ki je prijezdil na kosovsko bojišče prepozno, po srbskem porazu.

V tretji, moji kosovski bitki, ki se je bila v letu Gospodovem 1982 pod Južnim križem, se niso lomila turška in krščanska kopja. Mojo usodo je odločilo šeststo političnih bojnikov in bojevnic. Zmagal sem le s peščico glasov, zato mi je bilo prav lahko dojeti, kako je bilo pri srcu premaganemu knezu Lazarju, ko med vojščaki ni uzrl vlastelina Janka.

Nekemu drugemu bojniku, ki ni prišel na moje Kosovo, ni bilo ime Janko, temveč Milivoj. Morda se je podal na pot, pa se je zamudil, ker je njegovemu žrebču odpadla podkev, kar je žival začasno ohromilo, kovač pa je bil daleč. Tam za turškim gričem...

Ali pa je srce nemara bilo na pravem mestu, le želodec ni prenesel misli na bojni hrup, udarce železa ob železo ter krike ranjenih in umirajočih.

Morda.

***Mount Milena
Avstralija
Velika noč 1994***

Ob rojstvu Slovenskega Domobranstva

Po italijanski kapitulaciji 8. septembra, 1943. leta so tudi Ljubljansko pokrajino zasedle maloštevilne nemške edinice, ki so brez težave razorožile italijanske čete. Nemci so pustili začasno na svojih mestih le policijo in karabinjerje, ki pa niso imeli več nobene dejanske moči in so jih Nemci po dveh mesecih umaknili iz naših krajev.

Italijani so, čeprav se mogoče ni zdelo, zakrivili nad našim narodom več žrtev kot Nemci. Po nepotrebem so pošiljali množice ljudi v taborišča – sam sem bil deležen Gonarsa – razpihovali so državljansko vojno, ko so streljali nedolžne talce, namesto da bi lovili komunistične atentatorje. Posadkam Vaških straž so vezali roke in jim niso pustili počistiti partizanskih edinic. Požigali so slovenske domačije, kar je še bolj krepilo partizanstvo. Po ulicah so klofutali ljudi, ki niso z iztegnjenimi rokami pozdravljali italijanske trikolore, po zidovih so pisali izzivalna gesla "Roma doma – Rim vlada." Za nošenje slovenske zastave pa je bila predpisana večletna ječa. Okupirali so pokrajino s številnimi močnimi edinicami, čeprav jim ni bilo nikoli do tega, da bi pometli s partizani.

Sedaj je bil položaj drugačen; včerajšnji okupatorji so postali nemški ujetniki. Opazoval sem njihove dolge kolone, ki so se valile po Bleiweisovi cesti proti Gorenjski. Vojaki so bili izmučeni, neobriti, ožuljeni in nekateri bosi. Tako dobro imam v spominu nemškega stražarja, ki se je usmilil svojega iznemolega jetnika in mu pomagal nositi njegov nahrbtnik. Nenadoma je pritekla iz bližnje policijske uprave skupina italijanskih policistov. V odejah so nosili gomile hlebčkov in

jih delili med lačne rojake. Hlebčkov je bilo malo, ujetnikov pa kot mravelj.

Oba prizora sta me ganila. Pozabil sem Italijanom Gonars in vse žalitve. Sedaj niso bili več okupatorji, temveč ljudje. Taka je vojna. Ne prinaša samo gorja, sovraštva in krvi, temveč tudi okraske, širokogrudne in plemenite občutke. V tem smo si vsi ljudje podobni, pa naj prihajamo od tod ali tam.

Kako žalostno, da dve leti kasneje ni bilo niti najmanjšega sledu o kakršnikoli plemenitosti ali pa vsaj dostojnosti med komunisti, ki so našo predano vojsko ne samo mučili in pobijali, temveč tudi najbolj okrutno poniževali.

In v kako svetlem nasprotju stoji pred mano tisti nemški stražar, ki je nosil ujetnikov nahrbtnik.

Na terenu so se stvari odvijale drugače. Tam se je italijanska vojska predala partizanom. Za padeč Turjaka, v katerega so se zbrale mnoge posadke Vaških straž, in za padeč Grčaric, ki so jih držali slovenski četniki, so imeli glavno zaslugo italijanski topovi in oklopniki. Bilo je ostudno slišati podivjano partizanko, ki je klicala svojega italijanskega pajdaša:

“Giovanni, presto, facciamo risotto da bela garda! – Hitro, da naredimo rižot o iz bele garde!”

Razne edinice so se prebile skozi partizansko-italijanske obročje, druge so bile uničene.

V Ljubljani je prevzel vodstvo general Leon Rupnik in pozival prostovoljce, da vstopijo v Slovensko Domobranstvo. Na Ambroževem trgu je odprl domobranski prijavní urad generalov mlajši sin Evgen, aktivni letalski poročnik. Okoli sebe je imel skupino študentov, ki jih je ilegalno povezal ob razpadu jugoslovanske vojske.

Med prvimi prostovoljci sem bil tudi jaz. Vojaškega izkustva sem imel malo. Leta 1941 sem se javil, kot so to storili tisoči naše mladine, v prostovoljce. Prispeli smo do Zagreba, kjer smo dočakali vdor nemških oklopnikov, nato sem se prebil

s skupino tovarišev v Bosno. Tam so se še držale edinice naše vojske, tam sem bil tudi deležen nemškega topniškega ognja, vendar sem odnesel celo kožo.

Domobranski prostovoljci so sedaj čakali, da jih pokličejo, jim dajo orožje in jih pošljejo na teren, zakaj partizani niso bili daleč od Ljubljane. Tega poziva ni bilo.

S četo vaških stražarjev se je nastanil v šentjakobski šoli tudi poročnik Danilo Capuder, starejši sin mojega gimnazijskega ravnatelja dr. Karla Capudra. Miloš Abram, ki je bil s Capudrom v sorodstvu in je takrat vodil majhno skupino zboraske mladine, študentov in akademikov, je ponudil Danilu Capudru našo pomoč, kjer smo nestrpno čakali, da nas domobranski štab pokliče. Capudrova četa se je medtem nastanila na Srednje-tehnični šoli, kjer je bil takrat poveljnik stotnik Stanko Bitenc. Skupno sta Abram in Capuder osnovala Informativni oddelek Slovenskega Domobranstva. Niti domobransko poveljstvo, v kolikor je že obstajalo, ne poveljnik vojašnice se za nas nista zanimala in tudi navodil ni bilo. Vse je ležalo v naših rokah. Oddelek je bil strankarsko in nazorsko mešan, kot je bilo vse domobranstvo. Bili smo sami študentje in akademiki. Med nami je vladala velika strpnost in zavest ene usode, naša morala pa je bila na višku.

Danilo Capuder je kmalu odšel s svojo edinico na teren, kjer je 1944. junaško padel. Bil je odličen častnik in tovariš. Po Capudrovem odhodu je vodil oddelek Miloš Abram. Njegov glas je bil tih, razgovore pa je stalno belil s sarkazmom in smešnicami. Nikoli ni izdajal navodil ali ukazov, pa smo mu vsi rado in tovariško sledili.

Domobransko poveljstvo še vedno ni poklicalo prostovoljcev pod orožje. Prek političnega vodstva smo slišali, da je štab zaposlen s težavnim položajem na terenu in da tudi

ni uniform. Tisti izgovor o uniformah nas je razjezil. Ali imajo vsi naši borci na terenu pravilne uniforme? In partizani?

Medtem je naš oddelek pripravil domobransko akademijo v frančiškanski dvorani, katere se je udeležil tudi general Rupnik.

V Ljubljani smo imeli 1943 še vedno dva tradicionalna dnevnika: katoliškega Slovenca in liberalno Jutro. Bila sta tudi dva tednika: Slovenski dom in Družinski tednik. Jutro je bilo popolnoma v ofarskih rokah. Položaj je bil še posebno slab, ker je eden glavnih delničarjev, bivši minister dr. Albert Kramer, bil tiste dni težko bolan in kmalu umrl.

Priljubljeno sabotiranje pri Jutru je bilo v tem, da ni nikoli napisalo protikomunističnega članka iz prepričanja, temveč vedno tako, da je kompromitiralo protikomunistično stvar. Ker sta italijanska in kasneje nemška cenzura nabavljali časopisju svoje članke, je prišlo to Jutru prav zaželeno in je take članke objavljalo v polmastnem tisku. Jutro je zelo rado vključevalo v pisanje fraze o Novi Evropi, njenem voditelju Adolfu Hitlerju in zmagi nemškega orožja.

V oddelku smo se odločili, da moramo temu napraviti konec.

Tiste dni sem napisal članek, ki je bil borben in poln mladostnega navdušenja. Podpisal sem ga s polnim imenom in ga je Jutro objavilo na prvi strani. Temu članku so sledili drugi, potem reportaže in intervjuji. Prvi članek je dvignil prah. Ofarski propagandi, ki je trdila, da si izdajalci ne upajo nastopiti pod pravim imenom in z odkritim obrazom, to ni bilo po godu. Tisti liberalni bralci Jutra pa, ki jih je bolelo, da se je toliko liberalcev in sokolov pridružilo Osvobodilni fronti, so bili navdušeni. To je bil za njih začetek javne rehabilitacije Jutra v protikomunističnem taboru.

Mojemu primeru so sledili drugi. V oddelku je začel pisati pod polnim imenom Ivo Vadnjal in še nekateri.

Seveda smo imeli težave s cenzuro. Razumeli smo, da Nemci ščitijo svoje koristi. Mi pa smo hoteli varovati slovenske.

Naj navedem samo en primer nemške naivnosti, nedoslednosti in nerazumevanja. Karel Bratuša je bil urednik Družinskega tednika, katerega je osnoval s partnerjem že pred vojno. Čeprav je bil tednik poljudno-zabaven, je bil Bratuša časnikar prve vrste. Njegov slog je bil dojemljiv preprostemu bralcu, cenil pa ga je lahko tudi univerzitetni profesor. Ob neki priložnosti je napisal članek, v katerega je vpletel sledeči stavek:

“Vsako slovensko domačijo, ki bo razrušena med državljsansko vojno – pa naj zmaga, kdor hoče – bo moral naš narod obnavljati sam.”

Cenzura pa mu je hotela dodati “ in s pomočjo nemškega vojaka.” To je Bratušo razjezilo, kar je cenzorju tudi izrazil. Njegova odločnost je pomagala. Cenzor je uvidel nesmisel take zveze.

Koliko podobnih bitk je bilo izvojevanih za kulisami in podtalno. Na prijatelje Bratuševega kova sem bil vedno ponosen. Bratuša je kasneje sprejel mesto šefa Slovenskega tiskovnega urada, kar je bilo naši stvari zelo koristno.

Zelo aktivna je bila skupina Javornikovega mlado-katoliškega Slovenskega doma. Ta je prinašal najbolj sveže novice s terena in je tudi izdal dokumentarne Črne bukve komunističnih zločinov od 1941 – 1944. Tam sem tudi srečal Ludvika Klakočerja, odličnega jezikoslovca in prevajalca. Njegov obraz je bil mladosten, kot je tudi današnje dni, ko ga videvam v Sydneyu.

Do vpoklica domobranskih prostovoljcev še vedno ni prišlo, ofarska propaganda pa je širila, da tistih prostovoljcev sploh ni. Če so, zakaj se pa ne prikažejo na ulice? Čeprav smo vedeli, da je domobransko poveljstvo zaposleno s terenom, smo se vendar

odločili, da ga opomnimo. Telefoniral sem polkovniku Francu Krenerju in mu predlagal, da prostovoljci nastopijo v obhodu po Ljubljani. To bi dvignilo moralo v naših vrstah, obenem pa pobilo ofarsko propagando. Polkovnik Krener me je vprašal, koliko nas je. Ko sem mu odvrnil, da nas je za majhen bataljon, okoli 500, me je zavrnil, da to število ni dovoljno. On je proti vsakemu nastopu, dokler ne spravimo skupaj najmanj tisoč prostovoljcev. Na moj odgovor, da je vendar smisel prav v tem, da nastopimo tisti, ki smo in tako ohrabrimo druge, ki iz raznih razlogov še oklevajo, se polkovnik ni dal omehčati.

Kako napačno je bilo Krenerjevo gledanje. Dobiti bataljon mladine – večina je bila študentov in akademikov – je za tiste čase pomenilo velik uspeh. Bataljon prostovoljcev je bilo težko dobiti skozi vso zgodovino. Med majhnim, razkosanim slovenskim narodom v državljanski vojni pa je bilo to še posebno lep uspeh. Ne vem, koliko mož je imel takoj po razpadu Avstro-Ogrske general Rudolf Maister. Vendar pa je poznano število koroških prostovoljcev, ki so se začetno javili po velikem narodnem zborovanju v Celju poročniku Malgaju: 60. Tisti nesrečni Kerenski bi bil tudi vesel, če bi v oktobrski revoluciji v Petrogradu imel na razpolago bataljon zanesljivih prostovoljcev. Mogoče bi danes bila usoda Rusije in vsega sveta zelo drugačna.

V oddelku pa se nismo hoteli sprijazniti z odločitvijo polkovnika Krenerja. Odločili smo se, da potožimo naše težave samemu generalu Rupniku. Telefoniral sem mu jaz in se predstavil kot domobranski prostovoljec. Moje ime mu takrat ni moglo nič pomeniti, razen če je prebral tisti moj članek v Jutru. Oprostil sem se mu, da ga vznemirjam v zadevi, katero je že tako odločno odklonil polkovnik Krener. Poslušal me je, potem pa je s prijazno nestrpnostjo kritiziral formalizem v časih, ko je potrebna improvizacija in ko naj vsak Slovenec, posebno

mladina, vzame pobudo v svoje roke. Razgovor je zaključil z besedami:

“Zato vam, dragi domobranec Urbančič, dajem povelje, da prostovoljci nastopite čimprej!”

V oddelku smo se razveselili. Na to smo čakali dolge tedne.

Generala Rupnika in njegovo družino sem po tistem videval redno in često. Ker do sedaj nisem o njem še nič napisal, naj ob vetrinjski 30-letnici podam nekaj misli.

Rupnik – kot mnogi vojaki – do politikov često ni imel zaupanja, čeprav v glavnem ni odklanjal našega podtalnega vodstva, prvo Slovenske zaveze, kasneje pa Narodnega odbora za Slovenijo. Včasih je bil tudi politično naiven, kot se to dogaja od časa do časa nam mnogim.

Prav gotovo bi on – sebično vzeto – še lepše odigral svojo zgodovinsko vlogo, če bi bil, kot je bil naš prvi general, Rudolf Maister 1918. leta, samo poveljnik naših oboroženih edinic, medtem ko bi politično vodstvo opravljalo svoj posel. Toda primerjati obe zgodovinski obdobji je brez smisla, ker smo bili tokrat okupirani.

Zgodovina nam je v Rupnikovi osebi dala poštenjaka in idealista, ki je po svojih močeh storil vse, da bi rešil čimveč slovenskih življenj. Kritika mu lahko očita taktične napake, vendar mu nihče ne more kratiti poštenja. Jaz ne vem za niti eno samo njegovo nečastno dejanje. O njegovem idealizmu pri meni ni bilo nikoli prej niti danes najmanjšega dvoma. Z očitki naj mu prizanesejo vsaj tisti, ki se čestokrat sami niso podvrgli slovenski politični avtoriteti, še posebno ne v časih, ko jih je naše podtalno vodstvo pozivalo na borbo, pa naj bo to v naših legalnih ali pa ilegalnih edinicah.

General Rupnik je izžareval zaupanje in navdušenje; to smo posebno čutili mi mladi. Narod si vedno želi močnih voditeljev, vzorov in simbolov. Njegova vitka in visoka postava, sivolasa glava in brada, ostri, vendar blagi pogled, vljudnost in

dostopnost za vsakogar, so ga nedvomno priljubile veliki večini tistih, ki niso bili popolnoma nasprotni naši stvari. Čeprav največ v meščanski obleki, enostavni, vendar elegantni, je bil vedno vojak od glave do pet. Fotografije, ki ga kažejo v pristrčnem razgovoru med mladino ali pa med kmečkim prebivalstvom, so resničen odraz njegove osebnosti. Veliko zaslombo je imel v svoji soprogi, ki je bila ruska emigrantka in je uspešno vodila veliko gospodinjstvo v udobnem, vendar ne razkošnem slogu, primernem tistim težkim časom. Bila je druga Rupnikova žena. V tem zakonu se je rodila hči Ksenija, vdova po aktivnem častniku Srbu Suvajdžiću, ki se je ubil v prometni nesreči na dolžnosti tiste septembrske dni, ko smo ustanavljali domobranstvo. Zapustil je petletnega sina Nikolaja, ki je bil generalu Rupniku zelo pri srcu. Ksenija je kasneje poročila dr. Stanka Kocipra. Prva Rupnikova žena je umrla. V tem zakonu so se rodili trije otroci: dva aktivna častnika in pa hči Inga, ki je živela poročena v Srbiji. Starejši sin podpolkovnik Vuk je bil eden najbolj sposobnih in spoštovanih častnikov; mlajšega Evgena sem omenil že prej. V družini je živela tudi mati gospe Rupnikove, stara ruska baka.

Pri Rupniku, ki je bil dostojanstven, vendar zelo pristrčen in včasih hudomušen in nasmejan, nisem nikoli opazil kakršnekoli samozaverovanosti. Ob narodnem zborovanju v Polhovem gradcu v juniju 1944 smo mu sledili z manjšo skupino v cerkev. Ko sem ga opazoval klečečega, roki strnjeni v molitvi, se mi je dozdeval kot vitez-križar, ki se ponižno razgovarja s svojim Stvarnikom, iščoč navdahnjenja, navdahnjenja, ki smo ga v tistih usodnih časih potrebovali mi vsi. Mogoče je bil ta vtis samo plod domišljije; mogoče.

V maju 1945 sem se nastanil s skupino domobrancev, srbskih četnikov in civilistov v Špitalu. Pe nekaj tednih smo zvedeli, da prebiva onkraj hriba okoli millstattskega jezera na eni strani skupina ljubljanskih časnikaarjev, na drugi pa general

Rupnik s svojo družino. Tam sta bila tudi dr. Kociper in upravnik ljubljanske policije dr. Lovro Hacin. Ko sem bil v obisku drugič, sem tam s prijateljem tudi prespal. Ker smo isti dan dobili od Britancev povelje, da se naša skupina v Špitalu pripravi za odhod v Italijo, kjer so bile ostale edinice jugoslovanske kraljevske vojske – za vračanje iz Vetrinja takrat nismo vedeli – smo povabili generala Rupnika, da se nam pridruži. Čeprav je na to delno pristal, se vendar ni popolnoma odločil. Ko smo kmalu po tistem odhajali, generala Rupnika ni bilo med nami. Potem ga nisem nikoli več videl.

*

Po generalovi odobritvi in ukazu za obhod po ljubljanskih ulicah, smo v oddelku takoj napisali poziv prostovoljcem za nastop sledečo nedeljo, 10. oktobra dopoldne. Poziv smo odnesli v objavo Slovincu in Jutru. To smo javili predčasno tudi poveljniku vojašnice na Srednje-tehnični stotniku Bitencu. Ta nam je zabičal – posebno še meni – da mora biti obhod dostojanstven, ker čeprav še civilisti, spadamo vendar že pod domobransko disciplino.

Z vojašnice smo sneli dolgo belo-modro-rdečo zastavo na debelem lesenem drogu. Zagrabil jo je Vladimir Menart, ki se je potem pod njeno težo kljub hladnemu jesenskemu dnevu ves čas obhoda potil. Bataljon se je razvrstil pred vojašnico in začel korakati proti Ljubljani, mimo rotovža, čez Tromostovje in proti glavni postaji, kjer smo zavili proti Tyrševi cesti, nato pa pred glavno pošto in na promenado, Aleksandrovo ulico.

Ko je bataljon obstal, se mi je približal s strumnim pozdravom policijski narednik – kasneje inšpektor – *Dollfuss*. Pravega imena se ne spominjam. *Dollfuss* je bil važen del Ljubljane. Največ je bil na službi pred pošto. Pred vojno je razganjal nas študente demonstrante pod vsemi režimi, če se pa

nismo v "imenu zakona razšli," nas je tudi potipal z gumijevko, kar pa tiste čase nismo razumeli kot policijsko surovost. Kljub menjavanju režimov je *Dollfuss* vseskozi ostal član Sokola. Bil je strog, vendar neoporečnega obnašanja ter je vedno vztrajal na zakonitosti. Komunisti takih brezhibnih policistov ne marajo. Ko so se dokopali do oblasti, je med tisoči izginil tudi *Dollfuss*; z njim je šel del tiste nekdanje in ne tako slabe Ljubljane.

Dollfuss me je vprašal, če nam je v kakršnem pogledu potreben. Zahvalil sem se mu za uslužnost in mu dejal, da bomo imeli kratek nagovor in potem odšli. Nato sem se povzpел na balkon kavarne Emona. Sledila sta mi dva zelo mlada prostovoljca iz domobranskega prijavnega urada, oblečena v brezhibnih uniformah, zelo podobnih jugoslovanskim planinskim. Na levem poprsju – kot jaz – sta nosila trikotno značko jugoslovanskih planinskih častnikov. Te značke, ki so se mogle nabaviti v trgovini za uniforme in vojaške okrasne predmete, so nosili mnogi belogardisti, to je vaški stražarji, in v začetku tudi domobranca. Značke so bile mirna in tiha, vendar pomembna zveza med našo preteklostjo, katere okupatorji niso hoteli. Domobranca sta stala ob meni, ko sem nagovoril prostovoljce z dvanajstimi stavki. Temu je sledil radijski govor dr. Stanka Kocipra, ki so ga prenašali zvočniki. Medtem se je zbralo precej občinstva. Mnogi so bili navdušeni, čeprav smo slišali tudi ofarske zbadljivke. Dobro se tudi spominjam drvečega nemškega policijskega motocikla s prikolico. Ko je policist na zadnjem sedežu ugledal slovensko zastavo, je strumno iztegnil desnico v pozdrav. To mi je sila godilo, čeprav sem vedel, kaj se dogaja z našo zastavo in ljudmi takoj prek Save.

Hotel sem dati priložnosti nekaj vojaškega poudarka, zato sem se približal domobranskemu poročniku Cvetkoviču, ki je stal med opazovalci v lepi planinski častniški uniformi,

vključno planinski trikotni znački z vzhajajočim soncem in prekržanimi smučkami, ter blestečimi epoletami, zelo podobnimi starim jugoslovanskim. Zaprotil sem ga, da da povelje za odhod, nakar je zapovedal:

“Bataljon, mirno! Levo krilo, naprej marš!”

Odkorakali smo po Aleksandrovi in Bleiweisovi, kjer smo se ustavili pred vladno palačo. Vzklikali smo generalu Rupniku, ki se je pojavil na balkonu očitno ginjen, nam rekel nekaj besed, nakar smo odkorakali nazaj pred vojašnico in se razšli.

Prostovoljci, ki so se udeležili pohoda 10. oktobra, so po tistem polagoma začeli odhajati na teren. Nekateri so postali častniki in podčastniki, nekaj, posebno študentje prava, jih je odšlo v upravo policije, nekateri, kot jaz, v Informativni oddelek, nekateri v upravno službo. Zopet drugi so vstopili v Primorsko domobranstvo.

Ko je Stanko Kociper naslednje leto začel izdajati ilustrirano štirinajstdnevno revijo Slovensko Domobranstvo, me je povabil skupaj s Slavkom Skobernetom v uredništvo, pisal pa sem še vedno za moje liberalno Jutro.

V tisto deževno jesen 1943. leta spada tudi nastanek prve domobranske pesmi. Vaški stražarji niso imeli nobene svoje pesmi, čeprav so slovenski četniki prepevali priložnostne pesmi. V oddelku smo smatrali, da mora imeti slovenska vojska tudi svoje pesmi.

Iz obupa sem se odločil, da spesnim – mojo prvo – pesem. Imela je štiri kitice in se je začela z besedami “Legijonarji, domobranci svoje zemljo ljubimo.”

Za napev sem izbral nekaj, kar mi je bilo pri roki – pesem bivših orjunašev. Ti so napev prevzeli od bosenskih upornikov, ki so se borili proti Turkom pod Petrom Mrkonjićem, kasnejšim kraljem Petrom I. Prav dobro sem se zavedal, kako slabo je bila Orjuna zapisana v katoliških vrstah. Njihovo

nasprotovanje sem že takrat dobro razumel in opravičeval. Toda napev je bil lep, zgodovina pa ima tudi primere, ko so sovražni tabori peli iste napeve z različnimi besedili, kot na primer Lili Marlene. Poleg tega je bilo domobranstvo koalicija, v kateri naj bi vsi partnerji v imenu edinstva popuščali.

Ko sem pesem napisal, smo jo prvo preizkusili v oddelku, nato pa sva šla z Vladimirom Menartom k najinemu sošolcu, ki je bil odličen glasbenik in komponist. Fant je bil političen opreznež in ni bil navdušen, ko sva ga zaprosila, da pesem uglasbi. Ker se naju je hotel čimprej znebiti, pa je privolil, sedel h klavirju in hitro napisal note z besedilom. Te smo takoj razmnožili in jih po slih razposlali po vojašnicah in posadkah. Prvo smo učili peti domobranci v naši vojašnici, od koder se je pesem bliskovito raznesla med vse domobranstvo in mladino. Pesem je do konca ostala poluradna domobranska pesem in jo je tudi domobranska godba igrala takoj po narodni himni Naprej, zastava Slave!

Moji pesmi so kmalu sledile še druge, kot Mi slovenski smo vojaki, Mi, legijonarji, mi domobranci, Oče, mati in druge. Avtorji in skladatelji pesmi mi niso znani. Domobranci so seveda peli tudi stare, kot Regiment, Dekle, delaj pušeljc, Tam po ravnem polju in druge. Naša godba je igrala stare koračnice, posebno triglavsko. Zelo lepo je bila prirejena za koračnico ganljiva pesem Vsi so prihajali.

*

Tisoči domobrancev ležijo pod rušo ali pa v kraških jamah. Mnogi so padli za svobodno slovensko stvar, velika večina pa je nastopila trnjevo pot iz Vetrinja v smrt, ponižanje – večno slavo. Kadarkoli se mi življenje smehlja, kadarkoli se borim z osebni težavami, spomin vedno zabrede na njihov breg: premnogi so padli tako mladi.

Z živimi pa je drugače. Razkropili smo se po svetu, v katerem so nekateri odšli v samotarje, druge je odtegnilo udobno življenje, nekatere je potrla javno mišljenje, ki ga ustvarja brezbržnost svobodnega sveta ali pa strupena zarota, ki gradi mostove do zločinskih režimov proti volji brezpravnih narodov.

Zelo majhna je peščica živih mrličev – črna zemlja naj jih pogrezne – ki so šli v izdajo.

Ostali so tudi tisti, ki vejo, da državljanska vojna ni končana, čeprav se nadaljuje v drugačnih oblikah. To so tisti, ki so se pridružili svobodnim silam, ki še vedno kipijo v svetu. Pridružili so se kot ponosni in zavedni Slovenci, to so tisti, ki vejo, da zlo ne bo pirovalo za vedno, tisti, ki čutijo, da ustvarjajo zgodovino, kot so to delali včeraj.

Ko sva si po dolgoletnem molku pred nekaj meseci v pismih izmenjala misli z Mirkom Javornikom, me je v negovem odgovoru še posebno obradoval in ganil odstavek, ki naj služi kot sklepna beseda temu odlomku naše zgodovine:

“V času in osebnih letih, ko prijateljstvo postaja vse bolj redka in zaradi tega tembolj dragocena vrednota, je nekaj velikega, če človek spet, ter nepričakovano odkrije na drugem koncu sveta koga, ki še spada v to kategorijo in je povrh vsega živ in dejaven v znamenju naše nekdanje skupne in večne zvestobe.”

***Slovenski obzornik
v Avstraliji
1975***

Pesem slovenskih domobrancev

Legijonarji, domobranci
svojo zemljo ljubimo,
polja plodna, gore smeje
in domove bele,
cerkve mnoge in doline,
reke bistre in pečine.

V boj, v boj, v boj,
za dom v boj, v boj
in sovragu kletemu smrt.

Kri slovenska je zavpila,
kliče v visoko nebo.
Srca mrtva govorijo:
Ne pozabite nas nikdar!
Naša borba zato je sveta,
dokler gruda ni oteta.

V boj,...

Lastne vrste si preglejmo
in pokonci vsi glave.
V desni puško, v levi baklo
in tako hitimo skoz noč.
Pest je klena, srce je vroče,
narod naš umreti noče.

V boj, ...
Z nami, bratje, je pravica,
z nami vsemogočni je Bog.
On nas vodi, pot je prava,
ne bojimo se zaprek.
Gozdi nam v pozdrav šumijo
in studenci žuborijo

V boj, ...

Ljubljana
Oktober
1943

Slovenska sprava

Petnajst tisoč in še več:
čez njih padli so že križi tri.
Petnajst tisoč in še več
jih spi v Šentvidu, na Teharjah,
v Jelendolu, pod Krimom in na Barju,
v jamah kraških, Kočevskem rogu
in v grobovih, znanih morilcem le in Bogu.

Petnajst tisoč in še več,
med njimi vitezi, ki boje bili so in krvaveli
pri Št. Joštu, na Suhorju, v Velikih Laščah,
na Črnem vrhu in
v Gorjancih, v Dolomitih in na Blokah,
pod Blegošem, v Tolminu in
v dolini Soče,
vitezi s Pudoba, Grahovega in
z Grčaric, s Turjaka –
ep slovenskega vojaka.

O kakšni spravi govoriš mi,
mlačnež moj?
O spravi med valptom in tlačanom,
brezpravnim in tiranom?
Morda o spravi med ječarjem in jetnikom,
umirajočim in krvnikom?

Za spravo, da, naivnež moj.
Vendar za spravo tako, da vsaka
bo gomila križ imela svoj
in rož z imenom častnim padlega junaka.

Za spravo, ko krvava peterokraka
ne bo kalila več nam
naše belo-modro-rdeče,
ko naša spet bo prava,
sto let in več že stara
zavihrala vsem zastava

Vse drugo, dragi moj, ni sprava;
maškerada le, okrutna šala;
je zgodba o sožitju leva kralja
in jagnjeta, ki mirno spi –
v trebuhu zmagovalca leva kralja.

*Slovenski obzornik
v Avstraliji
1975*

Franjo in Milena Urbančič, posneta pred prvo svetovno vojno v Trstu. Avstrijske uniforme so bile zelo slikovite, zato bi se nepoučenim moj oče zazdel najmanj polkovnik, čeprav je bil samo podpreglednik c. kr. finance. Pod čako, okrašeno s črnim dvoglavim habsburškim orlom pa so kipele sila nevarne, puntarske, protinemške, slovenske, jugoslovanske in slovanske misli.

Moj gonarški ječar poročnik Giuseppe Di Stefano, kot ga je upodobil v svojem ateljeju na taboriščnem poveljništvu slikar in kipar Nikolaj Pirnat.

A
Fittina per
ostensiva un
collo ed aviator
la vita

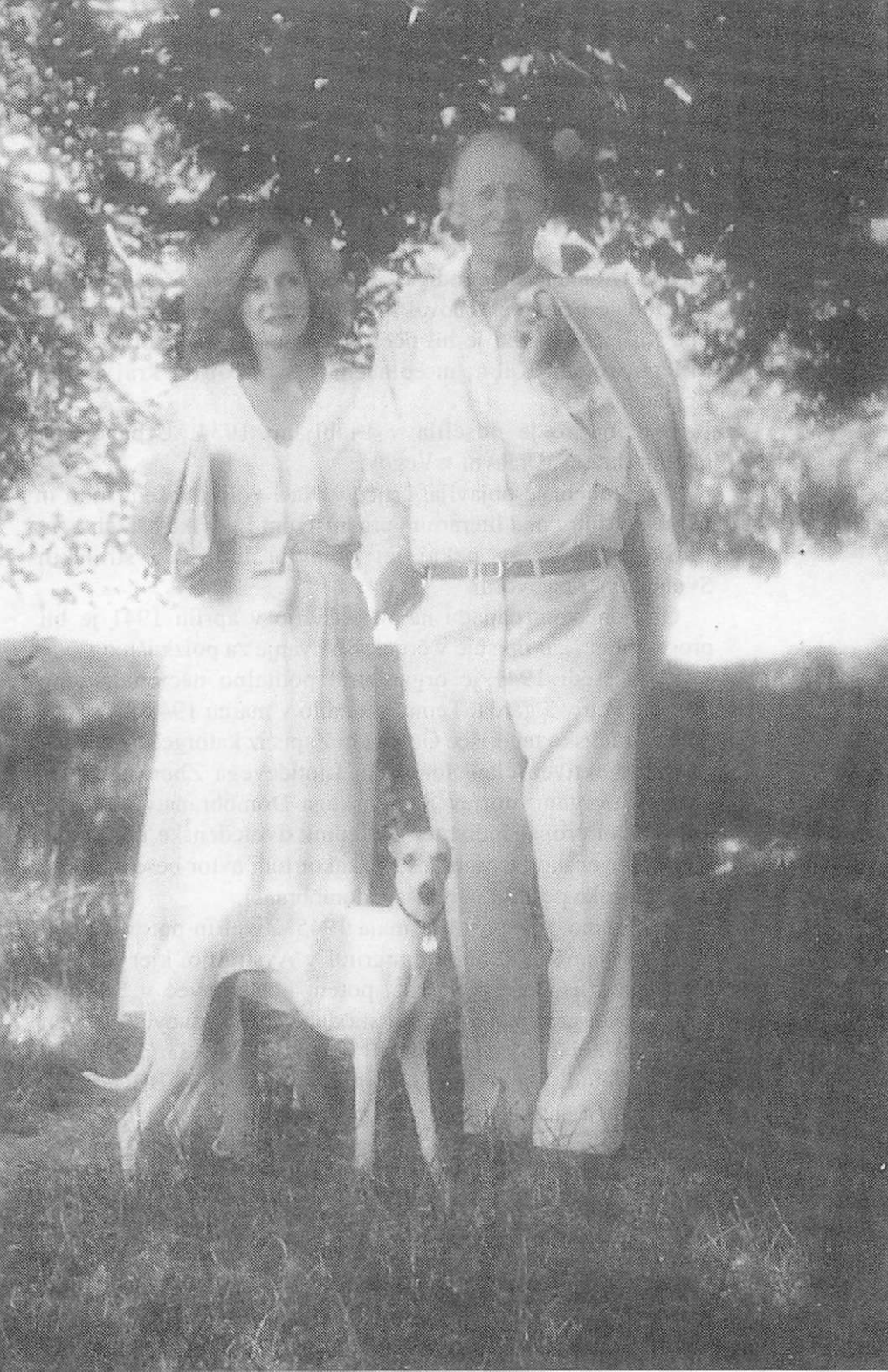
Peppino -
L. 10. 46 -

1947 /

Cvet slovenskega vojaka: domobranski poročnik Vinko Merlak iz Rečanovega rodu pri Logatcu. Boljševiki so ga po koncu druge svetovne vojne ubili skupaj z bratom domobrancem Slavkom.

Z Beverly Anderson in Prancer Statuesque v Sydneyu 1989.
– Posnetek: David Oliver

Avtor

Ljenko Urbančič se je rodil 19. decembra 1922 v Šabcu, Srbija, kjer je oče Franjo služboval kot finančar. Pri krstu so mu dali ime Miljenko. 1926 je bil oče upokojen in se je vrnil z ženo Mileno, rojeno Kalin, in edincem v svoj rojstni kraj Gornji Logatec.

Družina se je odselila v Ljubljano 1934. Urbančič je maturiral na 1. Državni v Vegovi.

Kot študent je objavljajl črtice v Naši volji, Našem rodu in kasneje v Jutru pod literarnim uredništvom Ludvika Mrzela.

Svoje črtice že nekaj let objavlja tudi v avstralskih Svobodnih razgovorih.

Ob nemškem napadu na Jugoslavijo v aprilu 1941 je bil prostovoljec, kar opisuje v črtici Bojevanje za poizkušnjo.

Že v sredi 1941 je organiziral podtalno nacionalistično skupino Petrova garda. Temu je sledilo v marcu 1942 fašistično koncentracijsko taborišče Gonars in Zapis iz katorge.

Bil je aktiven član Sokola in Ljotičevega Zbora ter eden vidnejših organizatorjev Slovenskega Domobranstva, njegov časnikar in propagandist ter sourednik dvotedenske ilustrirane revije Slovensko Domobranstvo, kakor tudi avtor besedila prve domobranske pesmi Legijonarji, domobranci.

Domovino je zapustil 6. maja 1945. Živel in potoval je po Italiji in Nemčiji. 1950 je emigriral v Avstralijo, kjer je delal kot hlapec na posestvu ovac, potem kot delavec v Snežnih gorah in kot gradbeni in železarski delavec v Sydneyu. Aktiven slovenski delavec ter izdajatelj in urednik nekdanjega Žara. Uredil je tudi Slovenski obzornik v Avstraliji. Bil je član Slovenskega narodnega odbora, predsednik društva v Sydneyu in član Slovenskega narodnega sveta. V angleščini je urejeval

Liberal Spectrum in Esprit de corps. Je eden vodečih konservativcev v avstralski Liberalni stranki.

Od 1979 do 1986 je bil predmet ogorčenih napadov v avstralskih občilih zaradi svoje domobranske aktivnosti v državljanski vojni. Napad so podpihovali jugoslovanska komunistična mreža, fabijanski socialistični elementi in pa levičarsko usmerjeno krilo v sami Liberalni stranki.

1989 je izšla knjiga izpod peresa Marka Aaronsa, člana poznane judovske stalinistične družine v Avstraliji, Nacistični ubežniki v Avstraliji, ki posveča Urbančiču dva sovražna poglavja, vendar ni dosegla velikega učinka, ker je bil Urbančič trikratno rehabilitiran: v Liberalni stranki, v Senatu in na Vrhovnem sodišču.

Poročen je z Američanko Beverly Anderson.

Kazalo

Katorga	5
Dnevnik iz katorge	6
Postscript za Alekseja	13
Gonarški pretor Macchi	15
Gonarški rov	17
A casa, insomma damu	21
Začetek konca	24
Popotne	27
Domotožje	28
Potepuh	31
Dve zori pod Trsatom	33
Caprijski encores	35
Srečanje na mostu	37
Odrešenikov na levo krog	38
Eno in drugo	41
Ifigenijina psica	42
Jeseninova sobaka	43
Naša psička Anacapri	44
Magistri, klesarji in jesen	45
Tista čelada	49
O rjuhah in robcih	52
Zajci, kače in emigranti	56
Svetokriški drobci	59
Božič; ki je bil in ni	66

Logaške	73
Pot do drče	74
Županov lik	78
Pobratima	81
Nenaročena podoknica	82
Nepozabni Radivoj Hrastnik	84
Tumle in zakleti grad	87
Njegove zlate črke	89
Miško iz Klanca	93
Kordonovi	95
Mojster Andrej	99
Srečanja in portreti	103
Tovariš predsednik Dimitrije Ljotić	104
Praporščak Mirko Javornik	109
Javornikovo pismo	113
Zdravo, Vera Lukić!	117
Tenentejev portret	119
Pripis za tenenteja	122
Mož z žlico	125
Kozakova lesena žlica	127
Za čik angleškega tobaka	133
Njegovo domobrančevanje	136
Cene Marinko, nil desperandum!	138
Živela Vegova !	140
Kakor zidi grada	144
Barva oči in še kaj	145
Slovenec izpod totega Kalobja	147
Hvaljen Jezus in Marija	151
Jedan-dva-tri-četiri	154
Bobneče srce Vladimira Menarta	159

Ljubljani pa smo se pri M&M odločili, da izdamo tako prvi kot drugi del. Želeli smo, da bi knjiga izšla ob Slovenskem svetovnem kongresu, vendar pa je to preprečila vojna.”

— *Marjan Horvat*
Delo, 14.11.1991

“Urbančičeva knjiga (1.in 2.del) je prvo samostojno prozno delo avstralskega Slovenca, izdano v Sloveniji. Knjiga je zbirka spominskih črtic, podobnih kot jih zadnje čase piše Igor Torkar, a vendar drugačnih in svojstvenih.

Oba k svoji memoaristiki dodajata tudi zmeren ščepec kultiviranega humorja.

...knjiga, ki jo je vredno vzeti v roke in prebrati. Ne samo zato, ker so njegove črtice lepe in jedrnate, ampak tudi zato, da skozi njegov spomin vidimo gotova zgodovinska dogajanja in nekatere znane osebnosti tudi skozi drugačno prizmo kot smo je bili sicer navajeni.”

— *Jože Žohar*

Svobodni razgovori
Sydney, december 1991

Za barvni, tisk se zahvaljujem
Janezu Cvetkoviču
NEO-GRAPHIC PRINTING
SYDNEY NSW 2076 AUSTRALIA
(02) 476 3533

